

KLÍMAVÁLTOZÁS ÉS EMBERI JOGOK*

A tudományos konszenzus ma már egyértelmű. A fosszilis energiahordozók elégetésekor, illetve más emberi tevékenységek következményeképpen fel szabaduló szén-dioxid és más üvegházhatású gázok felhalmozódnak a légkörben és a globális átlaghőmérséklet emelkedését okozzák.¹ Mindez már kezdi éreztetni a hatását. 2005. a valaha mért legforróbb év volt. A mérések 1860-as indulása óta rögzített huszonegy legmelegebb év közül húsz az utóbbi huszonöt évben volt. Az északi sarkvidék állandó jégtakarója olvad.² A gleccserek világszerte visszahúzódnak.³ 2030-ra már nem lesz egyetlen gleccser sem a Gleccser Nemzeti Parkban (Glacier National Park). Ahogy a föld felmelegszik, az ökoszisztémák világszerte megváltoznak. A sajátos klimatikus viszonyokhoz évezredek alatt alkalmazkodott fajok lakhelye olyan drasztikusan változik, hogy az a pusztítást is veszélyezteti. Az északi sarki jégtakaró olvadása miatt a jegesmedvéket – egy olyan faj képviselőit, amely távolabb nem is lehetne az emberi tevékenységének központjaitól – a kihalás fenyegeti.⁴ És a baj ennél sokkal nagyobb. A kutatók becslései szerint a klímaváltozás a század közepére a jelenleg élő fajok egynegyedének kihalását okozza.⁵

A szó szoros értelmében nem maradt egyetlen talpalatnyi terület sem a földön, amely érintetlen maradhatna az emberi tevékenység hatásaitól. Bill McKibben szavaival élve a „természet végének” szemtanúi vagyunk.⁶

Ha tovább folytatjuk jelenlegi gyakorlatunkat, a következő évtizedek növekvő aszályokat, egyre komolyabb viharokat, a trópusi betegségek elterjedését és emberek nagy tömegeinek elvándorlását hozzák, ahogy az alacsonyan fekvő tengerparti területeket elöntik a megáradó tengerek.⁷ Mivel jelentős időeltolódás van a hőcsapdhatást eredményező gázoknak a légkörben történő felhalmozódása és az új egyensúly létrejötte között, már most sokkal több kárt okoztunk, mint gondolnánk.⁸ Még legalább egy évszázad telik el, mire az eddig a levegőbe pumpált üvegházhatású gázok teljes hatását érzékelni fogjuk.⁹ Jim Hansen, a NASA vezető klímakutatója szerint „forrásponthoz” érkeztünk.¹⁰ Ha az üvegházhatású gázok kibocsátását a jelenlegi ütemben folytatjuk még egy évtizedig, elérhetjük azt a kritikus pontot, ahonnan nem lehet visszafordulni, a

visszacsatolási kör működésbe lép, és a „pusztító következmények” elkerülése lehetetlenné válik.¹¹ Valójában ezzel egy új bolygót teremtünk, teljesen különbözőt attól, amelyben az emberi civilizáció az elmúlt tízezer évben fejlődött.

Bizonyos értelemben ez az emberiség egészének ügye. Más oldalról viszont ez a krízis a bűnösség és a sebezhetőség tekintetében megoszt bennünket. A világ tehetősei felelősek a mostanra felhalmozódott üvegházhatású gázok nagy részének kibocsátásáért, és mégis a nélkülözőknek kell elviselniük azok hatásának oroszlánrészét.¹² Például az Egyesült Államok, amely a föld lakosságának mindössze 5 százalékát adja, az üvegházhatású gázok kibocsátásának 28 százalékáért felelős. Ugyanakkor a tengerszint-emelkedésre legérzékenyebb és az aszálytól leginkább sújtott területek a fejlődő országokban találhatók.¹³ Ráadásul a világ szegényeinek mindig kevesebb forrás áll rendelkezésére a bekövetkezett elemi csapások kezelésére.

A Katrina hurrikán akár az eljövendő események kegyetlen ízelítőjének is tekinthető. Nem azért, mintha maga a hurrikán közvetlenül a globális felmelegedés következménye lett volna vagy az szükségszerűen pusztítóbbá tette volna a hatását. Lehet, hogy így történt, de ezt soha nem fogjuk biztosan tudni. A lényeg inkább az, hogy a globális klímaváltozás súlyosabb viharokat és emelkedő tengerszintet idéz elő az elkövetkezendő évtizedekben, és a Katrina okozta elemi csapás olyan jelenség, amelyet egyre gyakrabban tapasztalunk majd világszerte.¹⁴ A legnagyobb lecke, amit a Katrinától kaptunk, az, hogy amikor a katasztrófa lesújt és a meglévő infrastruktúra elégtelen, azok fognak leginkább szenvedni, akiknek kevés hatalom és erőforrás jutott.

A tengerszint-emelkedésre vonatkozó elképzelések különösen kijózanítóak. A legutóbbi IPCC-jelentés 15 és 60 centiméter közötti tengerszint-emelkedést jósol az évszázad végére, ami pusztító következménnyel jár emberek millióira nézve. A tengerszint 45 centiméteres emelkedése megduplázza a vihar okozta árhullámoktól fenyegetett emberek számát, évi 46 millióról 92 millióra.¹⁵ De ez még sokkal rosszabb is lehet. Az IPCC jóslatai nem veszik számításba azt, hogy a felmelegedés kiválthatja a grönlandi és antarktiszi jégtakaró hirtelen, kiszámítha-

* Amy Sinden *Climate Change and Human Rights* című írásának fordítását a szerző engedélyével közöljük.

tatlan olvadását is.¹⁶ Csak az elmúlt néhány évben figyeltek fel a kutatók olyan visszacsatolási folyamatokra, amelyek a sarki jég sokkal gyorsabb olvadását okozzák, mint azt bárki is képzelte volna tíz évvel ezelőtt. Mostanra komoly aggodalmak merültek fel azzal kapcsolatban, hogy Grönland és az Antarktisz vastag jégtakarója hirtelen megolvadva összeroskadhat és a tengerbe csúszhat, ami drámai és valószínűleg azonnali, 3 és 6 méter közötti, végső esetben akár 24 métert is elérő tengerszint-emelkedést is okozhat.¹⁷ A tengerszint ilyen arányú emelkedése emberek millióit pusztíthatja el vagy teheti földönfutóvá. Az emberiség jelentős része ugyanis alacsony fekvő tengerparti területeken él. Nehezíti a helyzetet, hogy a Föld lakossága legszegényebb csoportjainak jó része közéjük tartozik. A tenger szintjének 6 méternyi emelkedése Indonéziában és Malajziában 23 millió, Bangladesben 24 millió, Indiában 46 millió, Kínában 96 millió ember elvándorlását okozná.¹⁸ És ez még csak 6 méter. 24 méternél a dolgok sokkal rosszabbra fordulnak. Összehasonlításként idézzük fel, hogy a Katrina hurrikán 2 millió embert űzött el lakhelyéről, ráadásul mindez a világ leggazdagabb nemzetét sújtotta.

Egy hatalmas kísérletet végzünk azon a bolygón, amely az egyetlen lakhelyünk. Egy olyan kísérletet, amely ha ellenőrzés nélkül folyik, valószínűleg drámai módon és visszafordíthatatlanul átforgalmazza az egész bolygót, megváltoztatva azokat az ökoszisztémákat, amelyekhez mi és minden más földi faj is évezredek alatt alkalmazkodott. Ezt a tragikus örökséget hagyjuk az emberiség jövő generációira, nem is beszélve a Földön élő összes többi fajról. A globális felmelegedés talán a legmélyebb morális kérdés, amellyel az emberiségnek valaha is szembe kellett néznie. De azt mindenképpen megkockáztatom, hogy ez a XXI. század meghatározó morális kérdése – ugyanúgy, ahogy a holokauszt, az amerikai faji szegregáció, a dél-afrikai apartheid és egy sor más küzdelem a megbélyegzett csoportok elnyomását a XX. század meghatározó erkölcsi kérdésévé tette.¹⁹

A morális kérdések a jog elmélyült választ igénylik, és ahogy belépünk a XXI. századba, az emberi jogok (legalábbis retorikai szinten) a jog legjobb választát képviselik a súlyos, felfoghatatlan mértékű és szerteágazó morális vétségekre. Még egyszerűbben fogalmazva: ez a gyenge hatalmas általi kizsákmányolásának a jog eszközeivel történő legerősebb elítélése. Mint ilyen, ez volt a jog válasza a XX. szá-

zad morális kríziseire, és véleményem szerint az lehet a XXI. század esetében is.

Mindez nem pusztán légvárépítgetés. Legalább két eset ismeretes, amelyben a klímaváltozás okozta károk és az emberi jogok megsértésének kérdése összekapcsolódott. Az északi-sarki eszkimók panaszt nyújtottak be az Emberi Jogok Amerika-közi Bizottságához, amelyben azt állították, hogy az Egyesült Államok üvegházhatású gázkibocsátása a klímaváltozáshoz való hozzájárulásával megsértette emberi jogait.²⁰ Az afrikai Niger-delta környékén élő közösségek pedig egy nigériai bíróság előtt pert nyertek a Shell-lel és a Nigériai Nemzeti Kőolajtársasággal szemben. A panaszosok azt állították, hogy az emberi jogok megsértését jelenti a társaságok hulladék-gáz-égetéssel kapcsolatos tisztító gyakorlata, mert az hozzájárul a klímaváltozáshoz.²¹ Vajon többek-e ezek a vádak találatos retorikai ügyeskedésnél? Képes lehet-e az emberi jogi hagyomány a klímaváltozással szembeni biztonsághoz való jog igazolására? Megfelelő terjedelem híján nem tudom teljes

A MORÁLIS KÉRDÉSEK A JOG ELMÉLYÜLT VÁLASZÁT IGÉNYLIK, ÉS AHOGY BELÉPÜNK A XXI. SZÁZADBA, AZ EMBERI JOGOK (LEGALÁBBIS RETORIKAI SZINTEN) A JOG LEGJOBB VÁLASZÁT KÉPVISELIK A SÜLYOS, FELFOGHATATLAN MÉRTÉKŰ ÉS SZERTEÁGAZÓ MORÁLIS VÉTSÉGEKRE.

részletességgel és fogalmi pontossággal megfogalmazni, hogyan lehet egy ilyen jogot elvileg igazolni és hogyan működhet ez a gyakorlatban, de néhány elnagyolt észrevételt teszek azzal kapcsolatban, hogy miért van értelme a klímaváltozásról mint emberi jogi kérdésről gondolkodni. Először is az emberi jog nehezen körülhatárolható fogalmával kezdem. Mik az emberi jogok? Mi tesz valamit emberi joggá, mi különbözteti meg az

egyéb jogoktól? Meggyőződésem szerint az emberi jogok legfőbb funkciója, hogy semlegesítse a hatalom társadalmi megoszlásának egyenlőtlenségét – ami a leggyakrabban az állam és az egyén között jelentkezik.²²

Első látásra ennek nem sok köze van a globális felmelegedéshez, de azt próbálom alátámasztani, hogy a felmelegedés megfékezésére való képtelenségünk a hatalommegoszlás egyenlőtlenségének problémájából fakad. Ezt az elképzelést írásom második részében fogom kidolgozni. Mivel a gazdasági modell vált azzá a szemüveggé, amelyen keresztül a világot látjuk, a klímaváltozást gyakran a köztudat pusztulása által kiváltott piaci válságként értelmezzük.²³ De a piaci válság csak egy részét jelenti a problémának. Van egy sokkal alapvetőbb és megoldhatatlanabb probléma is, ami a globális felmelegedés megfékezését szolgáló hatékony fellépést gátolja. Ez nem más, mint az a politikai kudarc, amely a klímaváltozást megfékező szabályozás előnyeit és

– legalábbis rövid távon – annak hátrányait látó érdekek közötti hatalmas hatalmi és erőforrásbeli különbségből fakad. Amint hatalmi, nem pedig gazdasági egyenlőtlenségként tekintünk a klímaváltozásra, belátjuk, hogy az emberi jogi hagyomány hasznos szempontokhoz juttathat minket.

EMBERI JOGOK

Az emberi jogok fogalma alá tartozónak tekintem a nemzetközi emberi jogokat és a nemzeti alkotmányokban biztosított jogokat. Bizonyos értelemben mindkettő az államon kívül és egyben afelett áll, és mindkettő eredete a felvilágosodáshoz köthető, amikor az emberi jogok eszméje először öltött testet a politikai és polgári jogok mára már megszokott és elismert listájában, amelyet az Egyesült Államokban a Bill of Rights, Franciaországban Az ember és polgár jogainak nyilatkozata foglal magába.²⁴

De mik az emberi jogok? Mi tesz egy emberi jogot emberi joggá? Mi tesz egy érdeket olyanná, hogy *emberi* jogként kelljen megvédeni, ahelyett, hogy általános jogként tekintenénk rá? Miféle funkciót töltenek be? Az emberi jogokat gyakran úgy írják le, mint amelyek az egyén autonómiájának és méltóságának védelmét szolgálják.²⁵ Azonban ez nem igazán kielégítő meghatározás, mivel nem különbözteti meg egymástól az emberi jogokat és a sérelemmel, károkozással, illetve a szerződésekkel kapcsolatos jogokat. A személyes szabadságom sérül, ahányszor csak fejbe üt valaki egy furkósbottal. Ha János üt fejbe egy bottal, akkor azt egyszerűen csak sérelemnek hívjuk. Azonban ha egy egyenruhás fickó – a mögötte álló állami hatalomnál és tekintélynél fogva – teszi ezt, akkor azt az emberi jogok megsértésének nevezzük. Ahhoz, hogy meg tudjuk különböztetni az emberi jogi jogcímeket az egyéb jogcímektől, ahhoz összekapcsolódó fogalmak szerint kell vizsgálnunk őket.²⁶ Ami azt jelenti, hogy nem pusztán az számít, hogy ki a sérelmet szenvedett, hanem az is, hogy ki okozta a sérelmet. Ami az emberi jogok megsértésében közös – ami a súlyos sérelem érzetét kelti, és ami végső soron biztosítja, hogy ilyen különleges eljárásban részesüljenek –, az az, hogy valamennyi Dávid és Góliát történet: a gyenge erős általi kizsákmányolásának történetei.²⁷

A felvilágosodás időszakában, amikor az emberi jogok megszülettek, a társadalom legnagyobb hatalmat összpontosító eleme az állam volt. Így tehát alapvető emberi jogaink az állam és az egyén közötti hatalmi egyenlőtlenség kiegyensúlyozását célozzák.²⁸ Például számos olyan jog, amelyet központi jelentőségűnek tartunk polgári és politikai jogi ha-

gyományunk szempontjából, az állam képviselői és a büntetőeljárások vádlottjai közötti egyenlő játékelvételek megteremtését szolgálják.²⁹ A szólásszabadságot például gyakran igazolják azzal, hogy a kormányzat tisztviselői nyilvános bírálatának lehetősége a kormányzati hatalom ellenőrzésének kulcsfontosságú eszköze.³⁰

A polgári és politikai jogok azonban nem korlátozódnak a kormányzat és az egyén közötti hatalmi egyenlőtlenségekre. Az egyenlő jogvédelem elve a polgárháború után került az Egyesült Államok Bill of Rightsába, válaszként arra, ami talán a társadalmi csoportok közötti hatalmi egyenlőtlenség legszélsőségesebb példája – a rabszolgaság intézményére. Azóta a tizennegyedik alkotmánykiegészítés egyenlő jogvédelemről szóló szakaszát természetesen más megbélyegzett csoportok alávetettségének megszüntetésével kapcsolatban is alkalmazták.³¹

Az elmúlt évtizedek legkiemelkedőbb jogelméletírói közül többen is úgy értelmezték az emberi jogokat, mint amelyek a kormányzati döntéshozatali folyamatokban jelentkező, a hatalmi aszimmetria által okozott torzulások kiigazítására szolgálnak. John Hart Ely például az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának nevezetes Carolene Products ügyének lábjegyzetéből idéz, hogy azonosítson két jogilag érvényesíthető alkotmányos jogot: 1. a politikai részvétel és képviselőlet csatornáinak útjába a hatalmon lévők által állított akadályok megszüntetésére és 2. a politikai folyamatokban az előítéletesség által okozott torzulások kiigazítására vonatkozó jogot.³² Ely elemzése nagyrészt az előítéletesség torzító hatásaira koncentrál – talán azért is, mert amikor ezeket a gondolatait kifejtette, a polgári jogi mozgalmak már körülbelül egy évtizede uralták az amerikai politikai diskurzust. Ehhez hasonlóan a nagyjából ebben az időben író Ronald Dworkin is úgy tekint ezekre a jogokra, mint amelyek a demokratikus döntéshozatal torzulásainak kiigazítását szolgálják, és kiemelt figyelmet fordít arra, hogy a rasszizmus és az előítéletesség milyen módon okoz torzulásokat.³³ Az a háttérben meghúzódó probléma, amely mindkét elméletet életre keltette, a hatalmi egyenlőtlenség felismerése.³⁴ Sőt az őket követő gondolkodók, mint például Bruce Ackerman és Richard Parker is, amellet érveltek, hogy ezeket az elméleteket ki kell terjeszteni más hatalmi egyenlőtlenségekre is, mint amilyen például a szegény és gazdag, illetve a politikailag erős és befolyásos kisebbségek, valamint a politikailag megosztott többségi csoportok között áll fenn.³⁵

A polgári republikánus elméletírók szintén úgy tekintenek ezekre a jogokra, mint amelyek a demokratikus folyamatokat a hatalom torzító hatása-

itól védik, s amit az alapító atyák „az egyenlőtlen erők problémájának” nevezték.³⁶ Cass Sunstein szerint a modern alkotmányelméletek „a háttérben húzódó gonosz egyoldalú felfogásán alapulnak: a források és lehetőségek elosztásakor az a csoporthoz jut előnyhöz, amely a nyers hatalom segítségével jut kormányzati támogatáshoz”.³⁷ Az emberi jogok ennek a háttérben húzódó gonosznak a semlegesítésére szolgálnak.³⁸

A közös nevező tehát a hatalmi egyenlőtlenség. Az emberi jogok pedig a társadalomban jelentkező hatalmi egyenlőtlenségek megszüntetését szolgálják. Az emberi jogi „adu” kijátszása a gyengébb csoport számára biztosítja a hatalom torzító hatásának kiegyenlítését.³⁹ Számos jog az egyén és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség megszüntetését szolgálja, de ez csak azért van így, mivel abban az időszakban, amikor a polgári és politikai jogi hagyományunk megszületett, az államot tekintették a legnagyobb hatalmi központnak. Az utóbbi években, ahogy a multinacionális cégek számos állam hatalmának riválisává, vagy akár meghaladóivá váltak, az emberi jogoknak a multinacionális vállalatokkal szemben való alkalmazására felhívó hangok egyre növekvő kórossá álltak össze.⁴⁰

KLÍMAVÁLTOZÁS

Ha az emberi jogok alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség megszüntetését szolgálják, lehet-e bármilyen relevanciájuk a globális felmelegedés problematikájában? Ennek a kérdésnek a megválaszolása megköveteli tőlünk, hogy közeli pillantást vessünk a klímaváltozási krízis eredetére és okaira. Mi az a „háttérben húzódó gonosz”, ami arra ösztönzi az emberiséget, hogy olyan tevékenységet végezzen, amely súlyosan károsító, sőt egyenesen katasztrofális következményekre vezet?

A közgondolkodást jelenleg olyannyira meghatározó közgazdasági világnézet erre találó és kerek választ ad a „közlegelő tragédiájával”. Hasonló című, 1969-es híres esszéjében Garrett Hardin elmeséli egy csapat marhatartó történetét, akik egy közös tulajdonban levő réten legeltették állataikat.⁴¹ A probléma az volt, hogy mindannyiszor, amikor egy állattartó úgy döntött, hogy egy újabb marhával bővíti állományát, akkor az annak a piacon való értékesítéséből származó hasznot learatta, ugyanakkor az új állat által a közös legelőre rótt többletterhek csak töredékét viselte. Mivel az egyéni és közösségi terhek és hasznok között kölcsönös meg nem felelés áll fenn, az egyéni ösztönzők is eltorzulnak, és az összes szarvasmarhatartó addig szaporítja állományát,

amíg az meg nem haladja a közös legelő eltartóképességének határát. Ahogyan arra Hardin is rámutat, számos környezetszennyezési probléma átfogalmazható ezen a módon.⁴² A klímaváltozás kontextusában például az atmoszférát tekinthetjük a „közlegelőnek”, és így leírhatóvá válnak azok az eltorzult motivációk, amelyek az egyéneket arra bírják, hogy olyan tevékenységben vegyenek részt, amelyek üvegházhatású gázoknak a légkörbe pumpálásával járnak (és amelyek megakadályozzák az egyes országokat abban, hogy szabályozzák és korlátozzák az ilyen tevékenységet) – mindez a fenti példában látott jelenség újabb megjelenése.⁴³

Hardin példázata értékes meglátásokat tartalmaz, és legalább részben megmagyarázza, miért nem voltunk képesek csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását, az az által okozott veszélyekre vonatkozó, évtizedek óta rendelkezésre álló meggyőző bizonyítékok ellenére. A közgazdaságtani elmélet egyik hibája ugyanakkor, hogy az osztálytársadalmi jólét maximalizálására irányított egyoldalú figyelemmel, meglehetősen tudatosan tekint el a hatalom és a javak társadalmi szintű elosztásának tényétől.⁴⁴ Tehát a Garrett Hardin történetében szereplő állattartókról csak általános leírást kapunk, és nincsenek megkülönböztetve gazdagság, hatalom és társadalmi státusz szerint. Ennek megfelelően amikor Hardin azt javasolja, hogy a bekövetkező tragédia elkerülésére a kollektív szerződés a megfelelő eszköz – amit ő „kölcsönös megegyezésen alapuló kölcsönös korlátozásnak” nevez –, könnyen felidézhetjük a képet, amint a szarvasmarhatartók összegyűlnek valamelyik idilli New England-i városkában, és végül előállnak a legeltetési korlátozással.

De mi a helyzet akkor, ha a szarvasmarhatartók némelyike óriási ipari farmokat üzemeltető, az állományt naponta száz marhával növelő nagy vállalati konglomerátum képviselőjének bizonyul? Tudják, hogy állattenyésztési gyakorlatuk végül a közlegelő pusztulásához vezet, de a profit, amit időközben kitermelnek, olyan hatalmas, hogy nem törődnek ezzel. És ami azt illeti, ki adja el a marhákat ezeknek a marhatartóknak? Az állatkereskedők sokat vesztenének rövid távon, ha ezeket a korlátozásokat bevezetnék. Képzelnék el, hogy az állatkereskedők elkezdik meglátogatni az egyéni marhatartókat, és sok pénzt ajánlanak nekik, ha cserébe a legeltetési korlátozások ellen szavaznak. Azután megbíznak egy PR-céget, hogy indítsanak reklámkampányt, amely megmutatja, hogy a túllegetetésnek a közlegelőt tisztító hatásáról szóló bizonyítékok „áltudományosak”. Mindez után *think-thanket* alapítanak, olyan neveken, mint például: „Emberek az Egészséges Közlegelőért”, amelyek szakértői cik-

kekben, tanulmányokban és televíziós vitaműsorokban érvelnek amellelt, hogy a túllegeltetési probléma pusztán a liberális média által terjesztett hírlapi kacsa.

A lényeg az, hogy amíg nem számolunk a hatalom és az erőforrások társadalmi megoszlásával, addig csak a történet egyik részét látjuk. És a klímaváltozás kontextusában óriási hatalmi egyenlőtlenség áll fenn a klímaváltozás szabályozásának előnyeit élvező és a – legalábbis rövid távon – amiatt veszteséget szenvedő érdekek között. Azok, akiket veszteség érne, a fosszilis energiahordozók kitermeléséből és eltüzeléséből húznak hasznot. Ezek a világ leggazdagabb és leghatalmasabb vállalatai közé tartoznak. Az Exxon-Mobil 2005-ben körülbelül 328 milliárd dollár bevételt ért el, többet, mint bármely másik vállalat a világon.⁴⁵ Továbbá ez a csoport pontosan azok közé tartozik, amelyekben viszonylag egyszerű a politikai megegyezés. Kevés tagból állnak, és ezek mindegyike konkrét és jelentős gazdasági veszteségeket szenvedne el rövid távon, ha a klímaváltozást okozó tevékenységekre vonatkozó szabályozások érvénybe lépnének.⁴⁶

Másrészt azok, akik nyernének a szabályozással, nagyrészt magánszemélyek – a floridai partok lakosai, Hollandia, Banglades lakói, akik otthonát elárasztja a tenger megemelkedő vízszintje; az afrikai növénytermesztők, akik termését elpusztítja az aszály; a fejlődő világ trópusi és szubtrópusi területein élő gyermekek, akik majd megbetegszenek és meghalnak maláriában és más rovar terjesztette betegségekben; és azok az északi-sarkköri eszkimók, akik otthona már most is a megolvadt jégpáncállal együtt süllyed a tengerbe. A klímaváltozást okozó tevékenységekre vonatkozó szabályozások „nyertesei” sokan vannak szerte a világban; az érdekeiket nehéz pontos közgazdasági fogalmakkal mérni, és azok az esetek többségében csak a távolabbi jövőben lesznek érzékelhetők. Ez tipikusan az a csoport, amelyet különösen nehéz politikai szempontból megszervezni.⁴⁷ Továbbá mivel aránytalanul nagy számban élnek a fejlődő világban, nincs politikai képviselőjük a problémák zöméért felelős országokban, ahol a „vesztések” jól szervezett lobbitevékenysége és a közvéleményt félrevezető kampányai uralják a politikai teret.⁴⁸

Ami azt illeti, már a „győzteseknek” is régóta vannak „testületi” érdekei. A biztosítók egy évtizede felismerték, hogy a viharok és áradások növekvő intenzitása és súlyossága mögött tulajdonképpen a globális felmelegedés áll, így ez tehető a nyolcvanas és kilencvenes években drámaian megnövekedett biztosítói kifizetések fő felelősévé.⁴⁹ Az is látható volt, hogy az alternatív energiaipar nyerni fog

a széndioxid-kibocsátást korlátozó szabályozások életbe lépésével. Mindazonáltal egészen a legutóbbi időig ezeknek a cégeknek a közvéleményre és a politikai döntéshozatalra gyakorolt hatása eltörpült a fosszilis üzemanyagokra alapozott iparnak az erre a harcra fordítható hihetetlen mértékű vagyona és hatalma mellett.

Világos, hogy a fosszilis üzemanyaggyártás és a közösség közötti hatalmi egyenlőtlenség az Egyesült Államokban súlyos politikai válsághoz vezetett az elmúlt két évtizedben: olyan politikai válsághoz, amelyben a választott politikai képviselők szövetségi szinten a választók kifejezett akaratával ellentétes irányban jártak el. Közvetlenül a kiotói egyezmény létrejötte előtt a New York Times által végzett közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 65 százaléka azon a véleményen volt, hogy az Egyesült Államoknak lépéseket kellene tennie saját gázkibocsátásának megfékezésére, „függetlenül attól, hogy más országok hogyan járnak el”.⁵⁰ Mindeközben alig négy hónappal korábban a szenátus 95:0 arányban fogadta el a Byrd–Hagel-féle határozati javaslatot, amely tulajdonképpen ennek ellentétét fogalmazta meg: az Egyesült Államok nem írja alá a kiotói egyezményt, amíg az nem fogalmaz meg korlátokat a fejlődő országokkal szemben is.⁵¹ És mivel az 1997-es kiotói tárgyalásokra alapozott egyezmény nem követelt azonnali korlátozásokat a fejlődő országoktól, a fenti határozati javaslat gyakorlatilag bármilyen ratifikálási kísérletet csírájában fojtott el.⁵² Az egyetlen magyarázat az amerikai nép akarata és szenátorainak szavazatai közötti drámai ellentmondásra a klímaváltozást meggátolni szándékozó korlátozások esetén veszteségeket szenvedő vállalati érdekek elsöprő hatalma és befolyása. Ezek között találjuk a szén- és olajkitermelő, valamint az autógyártó ágazatot.⁵³

Ezt a politikai válságot a fosszilis energiahordozókra alapozott ipar vezényelte félrevezető kampány súlyosbította. A nyolcvanas évek vége óta az olajtársaságok, az autógyártók és más ipari érdekeltségek számos fedőszervet hoztak létre, azzal a céllal, hogy politikai kételyeket ébresszenek a globális felmelegedést kutató tudománnyal szemben.⁵⁴ Ezek közül talán a Globális Éghajlati Szövetség (Global Climate Coalition) a legismertebb, amelyet 1989-ben hozott létre az Exxon, a General Motors, a Ford, a Shell, a Texaco, a Chevron, a Chrysler, az Amoco, az American Forest and Paper Association és még egy tucat másik nagyvállalat és nagyipari csoportosulás.⁵⁵ A szövetség megbízott egy PR-céget, az E. Bruce Harrison Company-t, amelynek korábbi sikeres ügyletei között olyanokat találunk, mint a rovarirtószergyártó-ipar képviselője az 1960-as évek elején, annak érdekében, hogy lejárassák Rachel Car-

sent és annak *Néma tavasz* című könyvét.⁵⁶ A következő évtized során a szövetség több millió dollárt költött arra a kampányra, amely komoly összeggel támogatta azokat a tudósokat, akik szkeptikusoknak adtak hangot a globális felmelegedéssel kapcsolatban. Emellett a szövetség komoly erőfeszítéseket tett a Kormányközi Klímaváltozási Bizottság (Intergovernmental Panel on Climate Change) munkájában részt vevő tudósok megrágalmazására és lejáratására. A szövetség keretében erős reklám- és lobbitevékenység folyt.⁵⁷

A szóban forgó csoportosulás 2002-ben ugyan feloszlott, de számos másik megmaradt. A Tudomány Fejlődésének Koalícióját (The Advancement of Sound Science Coalition) 1993-ban hozta létre a Phillip Morris által megbízott PR-cég, annak érdekében, hogy cáfolják és hiteltelenné tegyék a Környezetvédelmi Ügynökség (Environmental Protection Agency⁵⁸) által készített, a figyelmet a passzív dohányzás veszélyeire irányító jelentést.⁵⁹

Annak érdekében, hogy spontán, alulról jövő kezdeményezésnek tűnjön (ne pedig annak, ami valójában volt: a Phillip Morris fedőcégenek), a PR-cég azt javasolta, hogy más ügyekben is használják a céget, például a klímaváltozás kérdésével kapcsolatban. Azóta a klímaváltozási kutatások hiteltelenségének és lejáratásának fő hangadójává váltak, jelentős anyagi támogatást kaptak az Exxontól és más energiaipari cégektől. Az Exxon-Mobil csak 2005-ben 6,8 millió dollárt fizetett olyan *think tank* vállalkozásoknak, mint például a Versenyképes Vállalat Intézet (Competitive Enterprise Institute), amely Al Gore filmjével egy időben olyan televíziós reklámfilmet készített, amelyben azt állította, hogy a széndioxid valójában kedvező a környezet számára.⁶⁰

Kétségtelen, hogy két évtized elteltével az ilyen félrevezető kampányok ereje csökkenőben van, ugyanis a Föld felmelegedésének bizonyítékait egyre nehezebb letagadni. A kilencvenes évek vége óta a nagyvállalatok, mint például a BP és a Shell, fokozatosan elpártoltak a megrögzött tagadás stratégiájától, amelyhez az Exxon-Mobil ragaszkodott a legmakacsabban.⁶¹ De még az Exxon-Mobile is változtatott némileg a hozzáállásán, s 2006-ban bejelentette, hogy nem támogatja tovább a Versenyképes Vállalat Intézetet.⁶²

Az energiafelhasználás csökkentése mindig is győzelmet ígérő ajánlat volt az üzlet és a környezetvédelem számára is, és ahogy a globális felmelegedés veszélyei egyre inkább beépülnek a közgondolkodásba, a nagyvállalatok felismerik, hogy az ener-

giafelhasználás hatékonyságának javítása PR-nyeréssel járhat.⁶³ Ahogyan a kötelező széndioxid-kibocsátási korlátozások politikai elkerülhetetlensége tagadhatatlanná válik, a nagyvállalatok egyre nagyobb számban ismerik fel – köztük a fosszilis energiahordozó-ipar képviselői közül is néhányan, hogy a széndioxid-kibocsátás csökkentése a haszon végösszegének szempontjából még kedvező is lehet.⁶⁴ Jó példája e terjedő gyakorlatnak a TXU energiaszolgáltató kivásárlása, amelynek során a vállalat nagy nyilvánosságot kapott megegyezést kötött a környezetvédő csoportokkal arról, hogy tizenegy tervezett szénbányájának terveiből nyolcat elvet. A fosszilis energiahordozó-ipar néhány meghatározó szereplője felismerte, hogy amikor a széndioxid-kibocsátás

KÉT ÉVTIZED ELTELTÉVEL AZ ILYEN FÉLREVEZETŐ KAMPÁNYOK EREJE CSÖKKENŐBEN VAN. UGYANIS A FÖLD FELMELEGEDÉSÉNEK BIZONYÍTÉKAIT EGYRE NEHEZEBB LETAGADNI.

korlátozása elkerülhetetlenül érvénybe lép, a szabályozás részletei – köztük az, hogyan osztják szét a kezdeti kvótákat az akkori kereskedelmi tervezetben – szabják meg, kik lesznek a győztesek és kik a vesztesek. Azok, akik korán támogatni kezdték a széndioxid-kibocsátás korlátozásának elvét, helyet kapnak majd a tárgyalóasztalnál, és így

könnyebben boldogulnak az egyezés megkötésekor. Ez ösztönözhetette a Duke Energyt és kilenc másik meghatározó nagyvállalatot a környezetvédelemmel foglalkozó két nem kormányzati szervezethez való csatlakozásra (Environmental Defense, Natural Resources Defense Council) annak érdekében, hogy felhívják a figyelmet arra: elkerülhetetlen az országos szintű korlátozás ahhoz, hogy a széndioxid-kibocsátás a következő tizenöt év alatt 10-30 százalékkal csökkenjen.⁶⁵

Mindezen vállalati kizöldülés láttán könnyű szem elől téveszteni azt a súlyos hatalmi egyenlőtlenséget, amely továbbra is meghatározza a klímaváltozásról szóló politikai vita hátterét. A zöld útra térő vállalatokról szóló történetek egyre növekvő mértékben szövődnek bele a nagyvállalatról mint megtérő és bűneit jóvá tevő vétkekről szóló szélesebb kulturális narratívába. Akárcsak a Grincs, aki megáll a hegytetőn, hogy hallhassa a karácsonyi dalokat éneklők örömteli hangját, az újsütetű zöld vállalat is meghallotta a környezetvédelmi fohászt, és szíve a duplájára nőtt. De hiba lenne azt hinni, hogy a fosszilis energiahordozó-ipar számos szereplője által a globális felmelegedés ügyében tett engedmények azt jelentenék, hogy a vállalatok hirtelen a közösség érdekeit kezdték volna képviselni.

A vállalatok célja ma is az, hogy a részvényesek rövid távú hasznát helyezték előtérbe. Még ha fel is adják szembenállásukat és leülnek a tárgyalóasz-

talhoz, elismerve a globális felmelegedés tényét és a megfékezését célzó szabályozások szükségességét, azt elsődlegesen a rövid távú oszlatkérték megőrzésének céljával fogják tenni.

Összefoglalva: a klímaváltozás katasztrofális következményeinek megelőzéséhez szükséges intézkedések meghozatalára való képtelenségünk elterjedt magyarázata, a közlegelők tragédiája okozta piaci csőd valójában a legkisebb problémánk. Persze létezik a közlegelők klasszikus tragédiája, de ahogy Garrett Hardin negyven évvel ezelőtt megfogalmazta, a közlegelők tragédiájának van megoldása: a „kölcsonös megegyezésen alapuló kölcsonös korlátozás”.⁶⁶ Azok az intelligens, racionális szereplők, akik felismerik a közös természeti források közös kiaknázásának következményeit, képesek az összefogásra, és közös elhatározásból járhatnak el a kizsákmányolás megelőzésének érdekében. És ahogy azt Elinor Ostrom megmutatta, a kis egalitárius közösségekben a közös problémák ilyen kollektív megoldása teljesen megszokott.⁶⁷ Azaz a közlegelők tragédiája önmagában véve nem feltétlenül tragikus. Az alapvetőbb és makacsabb probléma a klímaváltozást gátló szabályozások vesztesei, illetve nyertesei közötti hatalmi kiegyensúlyozatlanságból fakadó politikai válság.

Annak lehetőségét, hogy a hatalmi egyenlőtlenséget tekintsük a probléma gyökerének, egy további kulturális narratíva is akadályozza, s ez a „megtérő bűnös vállalat” történet egyik mellékszálának tekinthető. Ebben az elbeszélésben az erényes zöld vállalatok arra használják gazdasági súlyukat, hogy fogyasztóiknak felkínálják (bár általában felárért) a környezetbarát termékek megvásárlásának lehetőségét.⁶⁸ Kiegyenlíthetjük az utazásunkhoz igénybe vett repülőgép széndioxid-kibocsátását, ha faültetési célra adományozunk egy bizonyos összeget, vagy éppen újrafelhasznált anyagokból készült vállfát vásárolunk a szupermarketben. Egyéni szinten az ilyen termékek kétségkívül járnak némi haszonnal, de kulturális szinten annak az elbeszélésnek a fenntartását segítik, amely eltakarja előlünk a hatalmi egyenlőtlenséget, a probléma valódi gyökerét, mert a klímaváltozást egyszerűen az egyéni akaratok okozta hibának állítja be. Ebben a történetben a nagyvállalat új szerepet kap, az ártatlan brókerét, a szabad piac működésének semleges elősegítőjét, aki az egyéni fogyasztók igényeit elégíti ki azzal, hogy eljuttatja hozzájuk az általuk kívánt termékeket.

Az a roppant hatalom és azok a hatalmas erőforrások, amelyek felett e vállalatok rendelkeznek, kikerülnek az érdeklődés középpontjából. A probléma már nem a hatalmi egyenlőtlenség, hanem a fogyasztó mint károkozó. Észertint ha mindannyian

energiatakarékos villanykörtéket használnánk meg nem óriási városi terepjárókat vezetnénk, minden rendben volna.

A klímaváltozásnak mint az egyéni akarat hibájának elbeszélése a hatalmi egyenlőtlenség problémájának elrejtését szolgálja azzal, hogy visszairányítja a figyelmet a piacra mint a probléma eredetének és lehetséges megoldásának helyére. Ezzel azt a reményt kelti, hogy ha képesek lennénk valahogy finomhangolni a fogyasztói preferenciákat, akkor továbbra is fenntarthatnánk a piac hatékony, a jólétet maximalizáló működéséről alkotott képet.

Ez a történet a közgazdasági törvényszerűségeket figyelmen kívül hagyó két alapvető félreértést tartalmaz.

Először is, az „egyéni akarat” elbeszélése elfelejti megemlíteni, hogy az egyéni piaci igényeket jelentős mértékben a vállalati hatalom formálja, korlátozza vagy kényszeríti ki. A vállalati hirdetések és a vállalati háttérű szórakoztatóipar nagy szerepet játszik a fogyasztói igények alakításában. Ha a reklámok, filmek és tévéshow-k a Smartot állítanak be menőnek a városi terepjárók helyett, több Smart és kevesebb városi terepjáró lenne az utakon. Viszont ha láttuk a *Ki ölte meg az elektromos autót?* című filmet – amely dokumentálja a General Motors döntését, amellyel kivonta elektromos járművét a piacról, látva annak elsöprő piaci sikerét –, akkor egyet kell értenünk abban, hogy az egyéni fogyasztók által kifejezett piaci igényeket a vállalati hatalom korlátozza.

Másodszor, az „egyéni akarat” elbeszélése elfelejti megemlíteni, hogy az egyéni fogyasztók rendelkezhetnek olyan politikai preferenciákkal, amelyek jelentősen különböznek piaci igényeiktől. Gazdasági szemszögből tekintve a klímaváltozás természetesen tükrözi az egyéni akarat hibáját. Mégpedig azért, mert a „közlegelők” tragédiájának eredményeként minden egyes fogyasztó piaci igénye hozzájárul ahhoz, hogy ne történjen semmi a klímaváltozás megakadályozására. De Garrett Hardin már elmondta négy évtizeddel ezelőtt, hogy a közlegelő tragédiáját kollektív cselekvéssel oldhatjuk meg. És ami miatt ez a közös cselekvés lehetséges, az az, hogy az egyének képesek olyan politikai preferenciákat megfogalmazni, amelyek határozottan, radikálisan különböznek piaci igényeiktől.⁶⁹ Lehetséges, hogy nem veszem a fáradságot, hogy energiatakarékos fényforrásokra cseréljem a hagyományos izzókat az otthonomban, mert nem vagyok benne biztos, hogy mások is vennék a fáradságot, ami már valami hatással is járna, ugyanakkor nagyon is támogatnám a törvényhozó olyan előterjesztését, amely mindenki számára kötelezővé tenné az energiatakarékos fényforrások beszerelését.⁷⁰

Valójában ez a kép fejezi ki az amerikai nyilvánosság hozzáállását a klímaváltozás kérdéséhez. Legalább egy évtizede az amerikaiak nagy többsége támogatja az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozására alkotott határozatokat, akkor is, ha azok némi pénzügyi áldozattal járnának. Egy tavaly tavaszi, a Time/ABC News és a Stanford Egyetem által végzett közvélemény-kutatás szerint a válaszolók 87 százaléka az üvegházhatású gázok kibocsátását korlátozó kormányzati rendelkezések mellett foglalt állást.⁷¹ 59 százalék még az üzemanyagadó bevezetését is elviselné, ha az hozzájárulna a globális felmelegedés mérséklődéséhez.⁷² Egy 2003-ban végzett közvélemény-kutatás szerint az amerikaiak 80 százaléka támogatná az újadó emelését mint a globális felmelegedés mérséklésének eszközét, és 69 százalékuk akkor is az ilyen tervek mellett lenne, ha az az autófenntartás költségeinek emelkedésével járna.⁷³

A hatalmi egyenlőtlenség által okozott politikai válság nélkül ezeket az állampolgári igényeket már régóta a globális felmelegedés lassítása érdekében végzett értelmes politikai tevékenységre lehetett volna váltani.

Mivel emberi jogi tradícióink alapvetően a hatalmi egyenlőtlenség miatti aggodalomban gyökereznek, a klímaváltozással kapcsolatos állítások emberi jogi terminusokban való megfogalmazása kívánatos fordulatot hozhat a vitában, a figyelemnek a piaci zavar helyett a politikai csődre való irányításával. Ahelyett, hogy arról vitatkozunk, hogyan lehet a legpontosabban kifejezni dollárban a klímaváltozással kapcsolatos szabályozások költségeit és hasznát, azon kellene gondolkodnunk, hogyan gátolhatnánk meg a hatalmi egyenlőtlenség által a kollektív döntéshozatali folyamatokban okozott torzulásokat. Az, hogy az északi sarkkörön élő eszkimók az emberi jogi diskurzus nyelvén utasítják vissza az Egyesült Államok kormányának az üvegházhatású gázok kibocsátásának korlátozásában mutatott tehetetlenségét, elősegíti, hogy ebben az irányban gondolkodjunk tovább, nagyban hozzájárulva ahhoz, hogy napvilágra kerüljön az a mély hatalmi és erőforrásbeli egyenlőtlenség, amely a sarkvidék megélhetésért vadászó és halászó népe és a világ leggazdagabb országainak politikáját alakítók között áll fenn. Ugyanez a helyzet a Niger-delta emberi jogait követelő nincstelen lakóival, akik visszautasítják a világ negyedik legnagyobb nyereségét elérő cégének, a Royal Dutch Shellnek azt a döntését és gyakorlatát,⁷⁴ hogy minden egyes nap sok tízmillió köbméter földgázt égetnek el olajfűtőtornyaikon, több üvegházhatású gázt juttatva a légkörbe, mint Afrika összes Szahara alatti országa együttesen.⁷⁵

KONKLÚZIÓ

Ahogy az emberi jogok adták a jogi választ a XX. század legmélyebb erkölcsi kríziseire, úgy a XXI. század legmélyebb erkölcsi krízisére – a klímaváltozásra – adandó válaszban is fontos szerepet játszhatnak. Az emberi jogok alapvetően a gyengéknek és szegényeknek a gazdagok és hatalmasok általi kizsákmányolása és elnyomása elleni eszközként jött létre – hogy erőt adjon Dávidnak a Góliát elleni harcban. A klímaváltozás Dávid–Góliát küzdelemként való bemutatása elsöre furcsának tűnhet a jóléti gazdaság által átítatott társadalom számára. Olyan buzgón görnyedünk számológépeink fölé, hogy a GDP-re vetített százalékban számoljuk ki a felmelegedő bolygó okozta költségeket és hasznokat, hogy teljesen elvesztettük szem elől azokat a realitásokat, amelyek körbevesznek bennünket. A klímaváltozásról mint emberi jogi problémáról való gondolkodás segíthet meglátni, hogy nem pusztán költség-haszon kérdésről, hanem győztesekről és vesztesekről van szó. Arról, hogy kisszámú, de nagy hatalommal rendelkező szereplő meggátolja a politikai rendszert abban, hogy megvédje a nagyszámú, de erőtlen többséget. De talán még ennél is fontosabb, hogy a klímaváltozás emberi jogi ügyként való felfogása komolysággal, felelősségérzettel és erkölcsi súllyal itatódik át, amelynek mindannyiunk számára van üzenete: most valami másról van szó; ez olyan ügy, amelyet a napi politika hangoskodásától és zsi-vajától elkülönítve kell szemlélni, és legjobb énként figyelmét követelni meg.

(Fordította: Kiss Dávid)

JEGYZETEK

1. Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2007: *The Physical Science Basis. Summary for Policymakers*, 2 February 2007., 5, <http://www.ipcc.ch/SPM2feb07.pdf>. (a továbbiakban: *IPCC 2007 Summary*). A jelentés arról tudósít, hogy „nagy valószínűséggel (90%-os biztonsággal) kijelenthető, hogy az 1750 óta zajló, a légkörben felhalmozódó üvegházhatású gázok felgyülemelésével járó emberi tevékenység a felmelegedés egyik okozója”.
2. *IPCC 2007 Summary*, 8.
3. *IPCC 2007 Summary*, 7.
4. Az egyesült államokbeli Fish and Wildlife Service által kidolgozott szabályozási javaslat a jegesmedvét veszélyeztetett fajnak nyilvánítaná a veszélyeztetett fajokról szóló törvény alapján. Lásd Department of Interior, Fish and Wildlife Service, 12-Month Petition Finding and Proposed Rule to List the Polar Bear

- (*Ursus maritimus*) as Threatened Throughout its Range, 72 Fed. Reg. 1064, 9 January 2007.
5. Chris D. THOMAS: *Extinction Risk from Climate Change*, 427 Nature 145 (2004) (Azt jósolja a középtávú klímaváltozási forgatókönyvek alapján, hogy 2050-re a jelenleg élő fajok 15-37 százaléka kipusztul.)
 6. Bill McKIBBEN: *The End of Nature*, NY, Random House, 1989.
 7. IPCC 2007 Summary, 9, 16.
 8. IPCC 2007 Summary, 17.
 9. *Uo.* Intergovernmental Panel on Climate Change, Climate Change 2001: Synthesis Report, Summary for Policymakers, (a továbbiakban: *IPCC Synthesis 2001*) Question 5 (2001), http://www.grida.no/climate/ipcc_tar/vol4/english/005.htm.
 10. James E. HANSEN: *The Threat to the Planet. Actions Required to Avert Dangerous Climate Change*, Presentation at SOLAR 2006 Conference on Renewable Energy, Denver, 10 July 2006, <http://www.columbia.edu/~jeh1>.
 11. HANSEN: *I. m.*, 1.
 12. Lásd *IPCC Synthesis 2001*; Donald A. BROWN: *American Heat. Ethical Problems with the United States' Response to Global Warming*, Rowman and Littlefield Publishers, 2002, 92–94.
 13. *IPCC Synthesis 2001*, 12.
 14. IPCC 2007 Summary, 7, 16.
 15. BROWN: *I. m.*, 92.
 16. IPCC 2007 Summary, 13.
 17. HANSEN: *I. m.*, 6–7.
 18. HANSEN: *I. m.*, slide show at 27.
 19. Nem én vonok először párhuzamot a polgári jogi harcok és a globális felmelegedés problémája között. Lásd Bill McKIBBEN: *Indifferent to Planet Pain*, New York Times, Op-ed, 4 September 1999. („A fehéreknek a tüntetőik testébe, húsába tépő rendőrök látványa okozta érzelmi sokkra volt szükségük, hogy megértsék a feketék mindennapos gyötrelmeit [...] a környezeti helyzet megértéséhez ugyanezt kell megértenünk, ha meg akarjuk tenni azokat a hatalmas lépéseket, amelyeket rövidesen muszáj lesz megtennünk.”)
 20. Petition to the Inter-American Commission on Human Rights Seeking Relief from Violations Resulting from Global Warming Caused by Acts and Omissions of the United States, 7 December, 2005, http://www.ciel.org/Publications/ICC_Petition_7Dec05.pdf. Az Emberi Jogok Amerikai-közi Bizottsága a panasza válaszolva 2006. november 16-án megállapította, hogy a bizottság elé tárt információk nem teszik lehetővé a számára, hogy meghatározza, „az állítólagos tények az amerikai alkotmány által védett jogok megsértését jelentik-e”. Levél Sheila Watt-Cloutiernek, többek között a P-1413-05. számú panasszal kapcsolatban, 2006. november 16., <http://graphics8.nytimes.com/packages/pdf/science/16commissionletter.pdf>. A tiltakozók később meghallgatást kértek, amelyet 2007. március 1-jén tartottak meg. Lásd a Sheila Watt-Cloutier, Martin Wagner és Daniel Magraw által az Emberi Jogok Amerikai-közi Bizottsága főtítkárának, Santiago Cantónnak küldött, 2007. január 15-ei keltezésű levelet. Lásd továbbá az Organization of American States Sheila Watt-Cloutiernek címzett, 2007. február 1-jén kelt levelét. Lásd még Jane GEORGE: *ICC Climate Change Petition Rejected*, Nunatsiaq News, 15 December 2006. http://www.nunatsiaq.com/news/nunavut/61215_02.html.
 21. *Ghemre versus Shell Petroleum Development Co.*, Suit No. FHC/CS/B/153/2005, Order Nov. 14, 2005 <http://www.climatelaw.org/cases>.
 22. Amy SINDEN: *In Defense of Absolutes. Combating the Politics of Power in Environmental Law*, 90 Iowa Law Review 1405 (2005).
 23. Lásd például Kristen H. ENGEL, Scott R. SALESKA: *Subglobal Regulation of the Global Commons. The Case of Climate Change*, 32 Ecology Law Quarterly 183 (2005).
 24. *Philosophy of Human Rights*, ed. Morton E. WINSTON, Wadsworth Publishing Co., 1989, 4–5, 18–19; Tom CAMPBELL: *Rights. A Critical Introduction*, Routledge, 2006, 5–10.
 25. Richard H. PILDES: *Why Rights are Not Trumps. Social Meanings, Expressive Harms, and Constitutionalism*, 27 J. Legal Studies 725, 729 (1998); Frederick SCHAUER: *Free Speech. A Philosophical Enquiry*, Cambridge University Press, 1982, 47–72.
 26. PILDES: *I. m.*, 729.
 27. Christina BROOKS WHITMAN: *Emphasizing the Constitutional in Constitutional Torts*, 72 Chicago-Kent Law Review 661, 669 (1997). (Az alkotmányos jogok meghatározásakor figyelemmel kell lennünk arra a hatalomra, amelyet az állam a joghatósága alatt álló jogalanyok felett gyakorol.)
 28. Lawrence TRIBE: *American Constitutional Law*, West Publishing Co., 1988², 770 (a Bill of Rights által védett jogok „a kormányzati hatalom távoltartásának célját szolgálják némely jelentős területről”); *Stanley versus Illinois*, 405 U.S. 645, 656 (1972) (a Bill of Rights „a védtelen polgárok törékeny értékeinek védelmét szolgálja” a hatalmaskodó kormányzati tisztviselőkkel szemben); *Wolff versus McDonnell*, 418 U.S. 539, 558 (1974) („a megfelelő eljárás alapja az egyénnek a kormányzat önkényes eljárásaival szembeni védelme”). Valójában az egyén és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség kivédését már régóta a jogok központi feladatának tekintik. Lásd Kenneth MINOGUE: *The History of the Idea of Human Rights*, in *Human Rights Reader*, eds. Walter LAQUEUR, Barry RUBIN, Temple University Press, 1979. („Már a kora modern időktől kez-

dett kialakulni az az elképzelés, mely szerint a szem, a fül és a többi átlagos érzékszerv mellett az emberek »jogoknak« nevezett láthatatlan dolgokkal is rendelkeznek, amelyek erkölcsileg védik őket embertársaik erőszakosságától, és főként attól az államhatalomtól, amelynek a fennhatósága alatt élnek.”)

29. *United States versus Gouweia*, 467 U.S. 180, 189 (1984) (az ügyvédi védelemhez való jogot mint a vádlott és az állam közötti hatalmi egyenlőtlenség kiegyensúlyozásának eszközét említi); *Miranda versus Arizona*, 384 U.S. 436, 460 (1966) (az önmaga ellen felhozott vád elleni védelem mint a „kormányzati hatalom állampolgár felett gyakorolt hatalmának megfelelő mértéke [...] és a megfelelő egyén-állam hatalmi egyensúly megtartásának” eszköze); *Green versus United States*, 355 U.S. 184, 187–188 (1957) a kettős eljárás tilalmának elve „mögött húzódó, az angolszász jogrendszerben mélyen gyökerező elképzelés szerint az államnak minden erőforrásával és hatalmával együtt nem szabad ismételt kísérleteket tennie arra, hogy elítéljen egy személyt egy állítólagos vád alapján, amivel zaklatásnak és költségeknek tennék ki, és arra kényszerítenék, hogy folyamatos félelemben és szorongásban éljen”); Yale KAMISAR: *The Right to Counsel and the Fourteenth Amendment. A Dialogue on “the most Pervasive Right of an Accused”*, 30 University of Chicago Law Review 1, 7 (1962) („Nagyon hasznos a jogszerű büntetőeljárásra úgy tekinteni, mint ami két jelentős értéket képvisel: »Az igazságosság elérését és a hatalom megfékezését«”). Idézi Alan BARTH: *Price of Liberty*, Viking Adult, 1961, 26; William J. BRENNAN, Jr.: *The Criminal Prosecution. Sporting Event or Quest for Truth*, 1963 Washington University Law Quarterly 279, 280 (Brennan amellett érvel, hogy az alkotmányos büntetőeljárás „garanciája a kormányzat ellenőrzése – annak biztosítása, hogy a kormányzat mindannyiunk szolgáltatója, nem pedig ura marad”); Susan BANDES: „*We the People*” and *Our Enduring Values*, 96 Michigan Law Review 1376, 1389, 1391 (1998).
30. Vincent BLASI: *The Checking Value in First Amendment Theory*, (1977) American Bar Foundation Research Journal 521.
31. Ruth COLKER: *Anti-Subordination Above All. Sex, Race, and Equal Protection*, 61 New York University Law Review 1003, 1007 (1986); Owen M. FISS: *Groups and the Equal Protection Clause*, 5 Philosophy and Public Affairs 107, 154–155 (1976) (Fiss amellett érvel, hogy az egyenlő jogvédelem elvét tartalmazó paragrafust úgy kell értelmezni, mint amely a folyamatos alárendeltségben lévő, nagymértékben korlátozott politikai hatalommal rendelkező társadalmi csoportok védelmét szolgálja, és nem úgy, mint egy individualista antidiszkriminációs modellt); Kimberlé Williams CRENSHAW: *Race, Reform and Retrenchment. Transformation and Legitimation in Antidiscrimination Law*, 101 Harvard Law Review 1331, 1336 (1988) (Crenshaw azt állítja, hogy az antidiszkriminációs törvény továbbra is lehetővé teszi a feketék anyagi alárendelését, és a „fekete alárendeltség alapvető okainak gyökeres megszüntetése iránti társadalmi elkötelezettség” mellett érvel); Martha MINNOW: *Making All the Difference. Inclusion, Exclusion, and American Law*, Cornell University Press, 1991, 112. („különbséget csak abban az esetben szabad tenni, ha nem fejezik ki vagy nem erősítik meg a hatalom olyan módon történő elosztását, hogy az árt a gyengébbnek és használ a hatalmasabbnak”).
32. John Hart ELY: *Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review*, Cambridge, Harvard University Press, 1980, 75, 103–179.
33. Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously*, Cambridge, Harvard University Press, 1977, 234–235, 275.
34. Amy SINDEN: *In Defense of Absolutes. Combating the Politics of Power in Environmental Law*, 90 Iowa Law Review 1405, 1472 (2005).
35. Bruce A. ACKERMAN: *Beyond Carolene Products*, 98 Harvard Law Review 713, 722–723, 740–741 (1985); Richard Davies PARKER: *The Past of Constitutional Theory — And its Future*, 42 Ohio State Law Journal 223, 241–246 (1981).
36. Cass R. SUNSTEIN: *Interest Groups in American Public Law*, 38 Stanford Law Review 29 (1985).
37. SUNSTEIN: *I. m.*, 50–51.
38. Cass R. SUNSTEIN: *The Partial Constitution*, Cambridge, Harvard University Press, 1993, 25.
39. DWORKIN: *I. m.*, 184–205.
40. Amy SINDEN: *Power and Responsibility. Why Human Rights Should Address Corporate Environmental Wrongs*, in *The New Corporate Accountability. Corporate Social Responsibility and the Law*, eds. Doreen McBARNET, Aurora VOICULESCU, Tom CAMPBELL, Cambridge University Press, 2007; Steven R. RATNER: *Corporations and Human Rights. A Theory of Legal Responsibility*, 111 Yale Law Journal 443 (2001); Tom CAMPBELL: *Moral Dimensions of Human Rights*, in *Human Rights and the Moral Responsibilities of Corporate and Public Sector Organisations*, eds. Tom CAMPBELL, Seamas MILLER, 2004, 11.; Menno T. KAMMINGA: *Holding Multinational Corporations Accountable for Human Rights Abuses. A Challenge for the EU*, in *The EU and Human Rights*, ed. Philip ALSTON, USA, Oxford University Press, 1999, 553; Nicola M. C. P. JAGERS: *Corporate Human Rights Obligations. In Search of Accountability*, Intersentia Uitgevers N V, 2002; *Liability of Multinational Corporations under International Law*, eds. Menno T. KAMMINGA, Saman ZIA-ZARIFI, The Hague, Kluwer Law International, 2000; Rebecca M. BRATSPIES: „*Organs of Society*” *A Plea for Human Rights*

- Accountability for Transnational Business Enterprises and Other Business Entities*, 13 Michigan State Journal of International Law 9 (2005).
41. Garrett HARDIN: *The Tragedy of the Commons*, 162 SCI. 1243 (1968).
 42. HARDIN: *I. m.*, 1244–1245.
 43. ENGEL–SALESKA: *I. m.*
 44. Amartya SEN: *The Possibility of Social Choice*, 89 American Economic Review 349, 351–352 (1999); Nicholas KALDOR: *Welfare Propositions of Economics and Interpersonal Comparisons of Utility*, 49 ECON. J. 549, 550–551 (1939).
 45. Scott DECARLO: *Forbes Global 2000. The World's Largest Public Companies*, Forbes, 31 March 2006. http://www.forbes.com/2006/03/30/largest-public-companies_06f2k_cz_sk_0331forbes2000intro.html.
 46. Mancur OLSON: *The Logic of Collective Action*, Cambridge, Harvard University Press, 1965, 16–23; Richard B. STEWART: *Pyramids of Sacrifice. Problems of Federalism in Mandating State Implementation of National Environmental Policy*, 86 Yale Law Journal 1196, 1213 (1977) („A nagyipari cégek, fejlesztők, konszernek és mások, akik megpróbálják kikerülni a környezetvédelmi kontrollt, tipikusan a jól szervezett gazdasági egységek közé tartoznak, amelyek bizonyos döntésekben meghatározó szerepet játszanak, [míg a] velük szemben álló, a környezeti minőséget képviselő érdekek olyan egyénekhez köthetők, akiknek a személyes súlya kicsiny, és akiknek rettentő nagy költségekkel kell számolniuk az együttes fellépés megszervezéséhez. [...] A környezeti problémák technikai összetettsége tovább súlyosítja ezt az egyenlőtlenéget azáltal, hogy megfejezi ezeket a költségeket a szűkös, de költséges tudományos, gazdasági és más jellegű technikai információ beszerzésének kötelezettségével”); Kirsten H. ENGEL, Scott R. SALESKA: *Facts are Stubborn Things. An Empirical Reality Check in the Theoretical Debate Over the Race-to-the-Bottom in State Environmental Standard-Setting*, 8 Cornell Journal of Law and Public Policy 55, 64 (1998); Daniel C. ESTY: *Revitalizing Environmental Federalism*, 95 Michigan Law Review 570, 597–598 (1996); Peter P. SWIRE: *The Race to Laxity and the Race to Undesirability: Explaining Failures in Competition Among Jurisdictions in Environmental Law*, 14 Yale Law and Policy Review/Yale Journal on Regulation (Symposium Issue), 67, 101 (1996).
 47. Lásd a 46. jegyzetet.
 48. IPCC *Synthesis 2001*.
 49. Jeremy LEGGETT: *The Ill Winds of Change. As Hurricane Follows Hurricane, the Trillion-Dollar Insurance Industry is Now Waking Up to Global Warming*, The Guardian, 2 October 1992, 29.
 50. James BENNETT: *Warm Globe, Hot Politics*, New York Times 1A, 11 December 1997.
 51. Byrd–Hagel Resolution, S. Res. 98, 105th Cong. (1997).
 52. Michael GRUBB et al.: *The Kyoto Protocol. A Guide and Assessment*, Royal Institute of International Affairs, 1999.
 53. *Big U.S. Industries Launch Attack on Warming Treaty – Big Three Auto Makers, Steelmakers, Utilities are Leading the Charge*, Wall Street Journal A3, 12 December 1997.
 54. *Union of Concerned Scientists, Smoke Mirrors and Hot Air: How ExxonMobil uses Big Tobacco's Tactics to Manufacture Uncertainty on Climate Science*, January 2007. http://www.ucsusa.org/news/press_release/ExxonMobil-GlobalWarming-tobacco.html.
 55. Bob BURTON, Sheldon RAMPTON: *Thinking Globally, Acting Locally. The International Conspiracy to Overheat the Earth*, 4 PR Watch Newsletter (1997).
 56. *Uo.*
 57. Matthew F. PAWA, Benjamin A. KRASS: *Behind the Curve. The National Media's Reporting on Global Warming*, 33 B.C. Environmental Affairs Law Review 485, 500 (2006).
 58. Az EPA (www.epa.gov) 1970 óta működő szövetségi kormányzati intézmény.
 59. Clifford KRAUSS: *Exxon Accused of Trying to Mislead Public*, N.Y. Times, C7, 4 January 2007; Chris MOONEY: *Beware 'Sound Science': It's DoubleSpeak for Trouble*, Washington Post B2, 29 February 2004.
 60. Joseph V. AMODIO: *Al Gore Comes Back, Greener than Ever*, Newsday B4, 22 May 2006; Jeff NESMITH: *Climate Debate Sizzles as Democrats Take Over. ExxonMobil is Accused of Paying Skeptics*, Atlanta Journal-Constitution, 6A, 4 January 2007.
 61. Jeffrey BALL: *Digging In – Exxon Chief Makes a Cold Calculation on Global Warming – BP and Shell Concede Ground as Raymond Funds Skeptics and Fights Emissions Caps – A 'Reality Check' on Kyoto*, Wall Street Journal, A1, 14 June 2005.
 62. David ADAM: *Royal Society Tells Exxon: Stop Funding Climate Change Denial*, The Guardian 1, 20 September 2006.
 63. Alana SEMUELS: *B of A has a Payoff for the Ecosystem: The Nation's Largest Retail Bank is Unveiling a \$20-billion Project to Shrink Energy Use and Address Global Warming*, Los Angeles Times, A12, 6 March 2007.
 64. Daniel C. ESTY: *When Being Green Puts You in the Black*, Washington Post, B1, 4 March 2007. Azok a nagyvállalatok, amelyek nem képesek csökkenteni az üvegházhatású gázok kibocsátását a jövőbeni szabályozások függvényében, nehézségekkel nézhetnek szembe igazgatóik és tisztviselőik felelősségbiztosításának megkötésekor. Jeffrey BALL: *Global Warming May Cloud Directors' Liability Coverage*, Wall Street Journal, C1, 7 May 2003.

65. Steve LOHR: *A Coal Executive with a Clean-up Mission*, New York Times, H2, 7 March 2007.
66. HARDIN: *I. m.*, 1247.
67. Elinor OSTROM: *Governing the Commons. The Evolution of Institutions for Collective Action*, Cambridge University Press, 1990, 2.
68. Claudia H. DEUTSCH: *Attention Shoppers. Carbon Offsets in Aisle 6*, New York Times, H1, 7 March 2007.
69. Eric T. FREYFOGLE: *The Land We Share. Private Property and the Common Good*, Island Press, 2003, 195–197.
70. Mark SAGOFF: *The Economy of the Earth*, Cambridge University Press, 1988, 171–172.
71. Jeffrey KLUGER: *Global Warming Heats Up*, Time, 3 April 2006.
72. Louis UCHETELLE, Megan THEE: *Americans are Cautiously Open to Gas Tax Rise, Poll Shows*, New York Times, A14, 28 February 2006.
73. Jennifer LEE, Andrew C. REVKIN: *Senate Defeats Climate Bill, But Proponents See Silver Lining*, New York Times, A14, 31 October 2003.
74. A Shell 11 milliárd dollár nyereségre tett szert 2001-ben. *Global Policy Forum, Major Oil Companies Among Largest Transnational Companies*, <http://www.globalpolicy.org/socecon/tncs/oiltable.htm>.
75. ENVIRONMENTAL RIGHTS ACTION/FRIENDS OF THE EARTH NIGERIA: *The Shell Report: Continuing Abuses in Nigeria — Ten Years after Ken Siro Wiwa*, 2005, 4–5.

A JÖVŐ NEMZEDÉKEK ÉS A TERMÉSZETI TÁRGYAK KÖZTÁRSASÁGA?*

A környezet védelmére való törekvés eltérő formában és normatív tartalommal ugyan, de az Európai Unió számos tagállamának alkotmányában megjelenik.¹ A szabályozási módok az alapján különbözhetnek, hogy mindenkit megillető jogosultságként deklarálják az élhető környezetet, így jár el például a spanyol, a portugál és a belga alkotmány, vagy állami kötelezettségként fogalmazzák meg a környezetvédelmet, mint például Ausztria és Németország alaptörvénye.² Akad, ahol egyéni jogként és állami kötelezettségként is meghatározzák, így tesz a lett alkotmány. A hasonlóan megfogalmazott magyar alaptörvénybeli passzust a 28/1994. (V. 20.) AB határozat – a környezetvédelemnek a harmadik generációs jogokhoz kötése mellett – önállósult intézményvédelemnek tekinti.

Az alkotmányokban esetenként a fenntartható fejlődés³ fogalma is felbukkan. A svéd alkotmány 2. § (3) bekezdése értelmében például a közintézményeknek támogatniuk kell a fenntartható fejlődést, amely „jó” környezetet teremt a jelen és a jövő generációk számára. E rendelkezés továbbá állami kötelezettségként deklarálja a környezetvédelmi célok megvalósítását. E cikkben több, a jog számára bizonytalan, nehezen definiálható kategória is megjelenik, melyek értelmezésére a későbbiekben még visszatérek.

Az uniós alapjogi karta 37. cikke szerint „a magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az unió politikájába és megvalósulását a fenntartható fejlődés elvével összhangban kell biztosítani”. Ebből következően annak biztosítása az unióban a jogalkotó, jogalkalmazó és végrehajtó hatáskörrel rendelkező szervek együttes feladata. A cikkben a környezetvédelmi kötelezettséggel szembeni jogosultság nem jelenik meg. A még hatályba nem lépett lisszaboni szerződés szövegében vissza-visszatér a fenntartható fejlődés fogalma; a 3. cikk (2) bekezdése értelmében „az Unió Európa fenntartható fejlődéséért munkálkodik, amely olyan kiegyensúlyozott gazdasági növekedésen, árstabilitáson és magas versenyképessé-

gű, teljes foglalkoztatottságot és társadalmi haladást célul kitűző szociális piacgazdaságon alapul, amely a környezet minőségének magas fokú védelmével és javításával párosul”.⁴

A nemzetközi szabályozás vizsgálatakor azt találjuk, hogy az egészséges környezettel kapcsolatos igények egyéni jogként – az emberi jogok védelmének keretében – a nemzetközi jog kötőerővel nem rendelkező dokumentumaiban jelennek meg. (A kötelező nemzetközi környezetvédelmi egyezmények viszont nem követik az emberi jogok nyelvezetét, mely jogosítottaihoz az egyéni jogok nyelvén beszél, s jobbra csupán állami kötelezettségeket deklarálnak.) Az emberi jogi dokumentumok ezeket az igényeket gyakran vagy a fenntartható fejlődéshez⁵ kötődően a fejlődéshez való jog⁶ részeként, vagy mint az egészséges környezethez való jogot fogalmazzák meg. (A fenntartható fejlődést jogként is nevesítik, mert annak teljesüléséhez első és második generációs jogok együttes megvalósulása is szükséges.) Ugyanakkor van egy nyilvánvaló különbség a két szabályozási mód között. Az egészséges környezethez való jog megjelenhet a nemzeti dokumentumokban is, nem kis részben azért, mert bizonyos elemei valódi egyéni jogosultságokat, valamint konkrét állami kötelezettségeket jelentenek. Ezzel szemben a fenntartható fejlődéshez való jog normatív tartalmát nehéz volna pontosan meghatározni. Ennek a jognak az alanyaiként a következőket említik: minden embert, minden népet és esetenként a jelen és jövő generációkat együttesen. Ők jogosultak meghatározni a gazdasági, társadalmi, kulturális és politikai fejlődést. E dokumentumokban látunk példát arra is, hogy a környezethez, illetve a fejlődéshez való jogok egymás mellett kapnak helyet. Jó példa a riói nyilatkozat, mely 3. elvében a fenntartható fejlődést fogalmazza meg jogként, 10. elve pedig az egészséges környezethez való jog eljárási jogosultságait nevesíti, immár konkrét jogi tartalommal. A 10. elv így a következőket tartalmazza: az érintett polgárok részvételét a környezeti döntésekben, a környezeti információkhoz való hozzáférést, illetve a bírói és köz-

* A tanulmány a Bolyai János kutatási ösztöndíj keretében készült. Az írásnak az alkotmány 18. §-a magyarázatára szűkített változatát a Jakab András szerkesztésében, a Századvég Kiadó gondozásában megjelenő alkotmánykommentár adja közre.

igazgatási eljárások hatékony igénybevételének lehetőségét, ideértve a jogorvoslathoz való jogot.

E sorok szerzője úgy véli, hogy a komparatistikai módszerrel és a közösségi, valamint a nemzetközi jogi példákkal is óvatosan kell bánni, hiszen az, hogy egy jogi szabályozás valahol létezik, nyilvánvalóan nem ad választ arra a kérdésre, hogy a megoldási mód helyes-e, igazolható-e. Mindenesetre a környezet védelmének alkotmányba foglalása annak fontosságáról szóló értékítéletet is jelent. Rendszerint nem ad új alanyi jogot, viszont gazdagítja az alapjogok tartalmát, köztük az alanyi jogokét is. Utóbbin valódi jogosultságokat értek, melyek nem pusztán állami kötelezettségként értelmezhetők, hanem alanyi oldaluk is teljes, egyszóval kikényszeríthetők.

Összefoglalóan: azt gondolom, hogy a nemzetközi szabályozás tapasztalatait felhasználva a hatékony jogi megoldás kidolgozásakor törekedni kell arra, hogy minél kevesebb jogilag nehezen körülírható fogalmat használjunk. Utóbbira lehet példa a fenntartható fejlődés kifejezés: egy olyan sosem volt fejlődésre utal, amely összeegyezteti a környezeti igényeket a gazdasági és a társadalmi fejlődéssel, ugyanakkor nehéz lenne megválaszolni, hogy valójában mit is jelent e fogalom. Erre már nincs egyértelmű, jogilag egzakt definíció, ráadásul igencsak eltérő politikai filozófiai tartalmak húzódnak meg a kifejezés mögött. (Nemegyszer olyanok is, amelyek a modern ipari társadalmakból való kilépés lehetőségét hirdetik.) A fogalom a generációk közötti egyenlőségre is utal, de már maga a jövő generáció megnevezés is problematikus a jogi szabályozás számára, mivel a még meg nem született és meg sem fogant embereknek nincsenek biztosan felismerhető érdekeik, és így ők a jelenlegi jogi fogalmaink szerint a nemzeti jogrendszerekben nem lehetnek jogalanyok. Sőt mi több, az is kérdéses, hogy a fenntartható fejlődés egyáltalán megvalósítható-e. Sokak szerint az nem más, mint oxymoron, és nem alkalmazható, mivel a jelenlegi gazdasági fejlődés a növekedésen alapszik, ezzel szemben e fogalom azt feltételezi, hogy erőforrásaink állandók maradnak. Igaz az is, hogy a jogi dokumentumok gyakran használnak olyan fogalmakat, melyek tartalma nem meghatározható, gondolhatunk például a magyar jogban elszeretettel használt *közérdek* fogalmára. A magyar Alkotmánybíróság is utal a közérdekre az egészséges környezethez való jog kapcsán az erdőtulajdonosok jogainak korlátozásakor.⁷ De egy hatékony jogi szabályozásnak minél inkább vissza kell szorítania az ilyen fogalmak használatát.

Hozzáteszem, elméletileg a nemzetközi szabályozás esetében is az lenne a leghatékonyabb, ha nem-

csak puha jogi deklarációk, hanem a környezetvédelmi tárgyú nemzetközi egyezmények is utalnának az emberi jogok és a környezet állapota közötti kapcsolatra, és az emberi jogi egyezményekhez hasonlóan nevesítenék az egyéni jogokat, s ezáltal a környezetvédelmet valóban az emberi jogok nemzetközi védelmének keretei közé helyeznék.

Nyilvánvalóan nem a jogi szabályozás feladata a környezet fogalmának meghatározása, az azonban biztos, hogy az ma védendő jogtárgyat jelent. A gyakran alkotmányos szinten is megjelenő védelem lehetséges tárgyai között többnyire a következőket nevesítik: a Föld talaj-, levegő- és vízrétege, az állat- és a növényvilág, valamint a közöttük levő kapcsolat, esetenként külön nevesítve az éghajlatot. Előfordul, hogy az alkotmányos szabályozások külön deklarálják a jövő generációkért érzett felelősséget, valamint az állatok⁸ védelmét vagy a fenntartható fejlődés előmozdítását. A környezet védelmét előíró állami kötelezettség alakulását lényegesen befolyásolhatják például az alábbi – nemegyszer a jogi szabályozás által nehezen meghatározható tartalmú – környezetvédelmi alapelvek: megelőzés, a szennyező fizetési kötelezettsége, a fenntarthatóság, a környezeti állapot hátrányos megváltoztatásának tilalma. Ezeknek az elveknek a sora az elmúlt évtizedekben fogalmazódott meg, s az eltelt idő alatt újabb és újabb elvekkel bővült, illetve esetenként tartalmuk is fejlődött, noha azok a jogi szabályozás által nem minden esetben írhatók pontosan körül. A környezetvédelmi érdekek befolyása a jogalkotásra egyre jelentősebb lesz, annak a folyamatnak köszönhetően, hogy nem kis részben a zöld mozgalmak hatására a politikai közösség mind több tagja válik a környezetvédelem iránt elkötelezetté. Azt azonban már most leszögezhetjük: az alkotmányos klauzulákban megjelenő környezetvédelmi kötelezettség elsősorban nyilvánvalóan az államokat és nem a lakosságot terheli.

A MAGYAR ALKOTMÁNY

A rendszerváltás idején elfogadott 1989. évi XXXI. törvényben, a jogállami forradalom történeti alkotmányában nevesített emberi jogok közé – a nemzetközi jogi kötelezettségek figyelembevételével – jobbra vitán felül álló jogosultságokat ültettek át.⁹ Az így is tekintélyesre duzzadt alapjogi listában kivételt e tekintetben talán csak a kisebbségi különjogokról rendelkező 68. §-sal és az alapjogi fejezetben kívül rekedt egészséges környezethez való joggal tettek. Igaz, ez utóbbi tartalma az alaptörvényben nem egyértelműen körülhatárolt. Az csupán az *Ál-*

talános rendelkezések című fejezet 18. §-ában szerepel, mely az alkotmányos rend alapjait rögzíti. Igaz, e fejezetben alaptörvényünk más alapjogot, jogot is említ, így például a gazdasági verseny szabadságát, a tulajdonhoz, a vállalkozáshoz és az örökléshez való jogot. Önmagában tehát abból, hogy egy jog az alkotmány első fejezetében szerepel, nem vonható le az a következtetés, hogy a jog csak állami kötelezettséget jelent. Az említett jogosultságok mellett az általános rendelkezések között található többek között a határon túli magyarokért való felelősségvállalás, az emberi jogok tiszteletben tartásának vagy a rászorulókról való gondoskodásnak a kötelezettsége.

A 18. § alapján „a Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez”.¹⁰ E rendelkezés történeti előzményeit hiába keressük az alaptörvényben, ami nem véletlen, hiszen maga az alkotmányos szintű környezetvédelem sem igen tekint vissza három évtizedes múltnál régebbre. Az, hogy megjelent az új alkotmányban, egyfelől választ jelentett a múlt rendszer erőltetett iparosításának környezetromboló hatásaira, másrészt a lakosságnak a nyolcvanas évekig az e kérdés iránt mutatott viszonylagos közönyére. De köze lehetett ahhoz is, hogy a rendszerváltásban a környezetvédő mozgalmaknak is jelentős szerepük volt (utalhatunk itt például a Duna-körnek a bős–nagygyarosi építkezés elleni fellépésére).

A 18. §-on kívül a környezet szó az alkotmányban csupán egy helyen, az alapjogi fejezet 70/D. §-ában bukkan fel, ahol az alkotmányozó az egészséghez való jog érvényesülése kapcsán említi az épített és a természetes környezet védelmét.¹¹ Alkotmányunk alapjogi fejezetében a környezetvédelem nevesítve csupán e rendelkezésben jelenik meg mint a „legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog” garanciája, ahol is arra az egészséghez való jog biztosításának egyik eszközeként tekint az alkotmányozó. Ez utóbbi paragrafus már 1989 előtt is szerepelt az alaptörvényben.¹²

E paragrafus az egészséges környezethez való jog értelmezéséhez nem sokat tehet hozzá, bár levonható belőle az a következtetés, hogy a környezet fogalma nem csupán a természetes, hanem az épített környezetre is kiterjed. E megfogalmazás tette szükségessé azt a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban található interpretációt, hogy sem az állam környezetvédelmi feladatainak az egészséghez való jog megvalósításának eszközeként való említése, sem a 18. § szóhasználata, mely az egészséges környezethez való jogot nevesíti, nem tekinthető a környezethez való jog korlátozásának.¹³ A szóösszetételt maga a szakirodalom sem értelmezi e szempontból megszorí-

toan (annak pontosítására használják a *tiszta* vagy *megfelelő* jelzőt is, illetve azt egész egyszerűen a környezethez, esetenként a környezetvédelemhez való jogként is említik). Tegyük hozzá: egy jogintézmény elnevezéséből nem feltétlenül kell következtetéseket levonni annak tartalmát illetően. Ha csak a ki-fejezések jelentéséből indulnánk ki, akkor például a környezethez való jog alig volna értelmezhető.¹⁴ Ráadásul az alaptörvényünk által használt szóösszetétel sem csupán az emberi egészségre, hanem általában az egészséges környezetre utal, ami egy annál nyilvánvalóan tágabb kategória. Az pedig, hogy az egészséghez való jognak az alkotmány a környezeti érdekeket tekintetbe vevő alkalmazását írja elő, önmagában nem támaszthatja alá a környezethez való jog korlátozását. Összességében e paragrafusnak a környezettel való kapcsolatáról csak az mondható el, hogy az az egészséghez való jog környezettudatos alkalmazásáról beszél. Ami véleményem szerint minden alapjognak a gyakorlatba való átültetésénél elvárható a 18. §-ból adódóan.

AZ EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG

A 18. §-ba foglalt egészséges környezethez való jog valódi jelentésrétegeinek feltárása az Alkotmánybíróság feladata. A testület több határozatában is foglalkozott vele, kialakítva kötelező értelmezését. E határozatok súlyának megértéséhez fel kell idézni az első – a mostaninál a dogmatikai kérdések iránt kétségkívül nagyobb fogékonyságot mutató – Alkotmánybíróság által működésének kezdeti időszakában hangoztatott (a hivatalos magyarázat ellenére első pillantásra természetjogi ihletésűnek tűnő) „láthatatlan alkotmány” koncepcióját. E szerint a bírák a láthatatlan alkotmány mögött a „független állandóságot” vélik felfedezni, s annak megállapításához a jog-összehasonlítás és a jogirodalomra támaszkodás módszerét használják.¹⁵ A később visszavont doktrína megfogalmazását a jogállami átmenet sajátos körülményei és 1989-es alkotmányunk eredetileg átmenetinek szánt szövege sürgette. E szerint az alkotmánynak van egy olyan jelentéstartalma, amelyet annak szövegében hiába keresünk, az az AB határozataiból tárul elénk. Részben ennek a testület által később elvetett koncepciónak köszönhetően az AB hamar elkezdett hivatkozni saját gyakorlatára, illetve az abban megjelenő „láthatatlan alkotmányra”. Ezzel annál bizonyosan nem tett kevesebbet, mint hogy az egyes paragrafusokban esetlegesen meglévő többféle értelmezési lehetőség közül egyet autentikussá tett, vagy pedig szabályozási

hiányosságot orvosolt – jelentősen leszűkítve ezzel a jogalkotók, jogértelmezők és jogalkalmazók későbbi mozgásterét. Igaz, a szabályozási hiányosságok pótlását leszámítva szinte minden alkotmánybíróság ezt teszi a „láthatatlan alkotmány” koncepciója nélkül is.

Az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 27. § (2) bekezdése értelmében az Alkotmánybíróság határozata mindenkire nézve kötelező. Kérdés, mi történik akkor, ha egy határozatba foglalt kötelező értelmezés nincs összhangban magával az alkotmány szövegével, és ki az, aki ezt ilyen esetben megállapíthatja. A 18. § értelmezése során ugyanis meglepő módon a látható alkotmány szövege sem kötötte meg túlzottan a „láthatatlan alkotmány” formáloinak a kezét.

A láthatatlan alkotmány feltárásához használt jog-összehasonlító módszerrel szemben komoly elméleti kifogások is felvethetők. Ezek mibenlétét jól illusztrálja az egészséges környezethez való jog értelmezése, melynek során az AB felismerhetően támaszkodott a német alaptörvény magyarozatára. Ezt annak ellenére tette, hogy a két alkotmány környezetvédelmi rendelkezései nem kis mértékben különböznek egymástól. A magyar alkotmány, szemben a némettel, az egészséges környezethez való jogot nem alanyi jogként, hanem csupán államcélként fogalmazza meg.¹⁶

A 18. §-nak az alkotmányban elfoglalt helyéből, tartalmából, illetve a mögötte levő állami politika dinamikus változásából adódóan az AB viszonylag korán rákényszerült az egészséges környezethez való jog értelmezésére; az alapjogi fejezetben emberi jogként meg nem jelenő, így első pillantásra jogsultságként valóban láthatatlan tartalom feltárására, esetenként megteremtésére. Az így létrejött értelmezés máig érezteti hatását a jogalkotásban. Hiszen ha van egy tetszetős, logikus, kötelező, ráadásként még szimpatikus érvelés, amely mellé esetleg a civil társadalom széles körű támogatása is társul, akkor azt a szakma és a közélet gyakorta kétely nélkül fogadja el. Az AB érvelése közjogi javaslatokban is visszaköszönt, sőt esetenként új közjogi intézmények létrehozásához nyújtott kapaszkodót. Mint arra még visszatérek, a jövő nemzedékek, közvetve ugyan, de az AB érvelésének támogatásával válhattak közpolitikai viták szereplőjévé s adtak értelmet és nevet egy új országgyűlési biztostól szóló törvénynek. Az értelmezés lényegi elemeit a 28/1994. (V. 20.) AB határozat foglalta össze; ahhoz a később változó összetételű Alkotmánybíróság már sem hozzátenni nem tudott, sem átértelmezésére nem tett kísérletet, noha a környezetvédelem témája később elfogadott AB határozatokban is felbukkan.¹⁷

A KÖTELEZETTI OLDAL

Az alkotmány 18. §-a mindenki jogaként említi egy olyan jogot, amely nem szerepel az alkotmány alapjogi fejezetében, s amelynek érvényesítését állami kötelezettségként határozza meg. A 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint az egészséges környezethez való jog nem ok nélkül került az általános rendelkezések közé. A határozat megállapítja, hogy e területen az állam kötelessége az élet természeti alapjainak védelme és a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítése.¹⁸ (Az élet természeti alapjai kifejezést az AB feltehetően a német alaptörvény megfogalmazásából kölcsönözte.¹⁹) Azaz a 18. § alapján a Magyar Köztársaság feladata a jog érvényesítése, átültetése a gyakorlatba.

A kötelezeti oldal feladatainak a kibontásakor lényegi kérdés, hogy kit terhel a kötelezettség: az államot, vagy esetleg a magánszemélyeket is. A 996/G/1990. AB határozat értelmében az alkotmánybeli rendelkezések alapján „az állam köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére. [...] Az állam kötelességeinek magukban kell foglalniuk az élet természeti alapjainak védelmét, és ki kell terjedniük a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek kiépítésére”.²⁰ E kötelezettségeknek az állam szervezetrendszerét tekintve elsősorban a jogalkotást kell befolyásolniuk²¹ és csak azon keresztül a jogalkalmazót és a végrehajtást.²² Ezek a kötelezettségek azonban a végrehajtást olyan esetekben is köthetik, amikor nincs külön előírás arra, hogy a végrehajtó szervek környezetbarát módon építsék ki szervezetrendszerüket és eljárásukat. Az ilyen jellegű rendelkezéseknek a magánszemélyekre nézve nem lehet közvetlen hatásuk. Ha az állam jogalkotási kötelezettségének eleget tesz, akkor a magánszemélyekhez a környezetvédelmi kötelezettségek jogszabályi közvetítéssel juthatnak el. A jogalkotó az, aki a magánszemélyek környezetbarát magatartását előírhatja, azaz az állami kötelezettség ily módon jogszabályi közvetítéssel juthat el a címzettekhez. Nem állami szereplőkre tehát közvetlenül az alkotmányba foglalt kötelezettség nem vonatkozik.

A JOGKORLÁTOZÁS LEHETŐSÉGE

A 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint az állam kötelezettsége a környezetvédelem területén a *status quo* megőrzése. A 18. §-ban kinyilvánított „egészséges környezethez való jog” a Magyar Köztársaságnak azt a kötelezettségét is magában foglalja, hogy az ál-

lam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen”.²³ A testület szerint „a védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan”.²⁴ A megfelelő védelmi szintet oly módon kell biztosítani, hogy az alapjogok korlátozásánál megfogalmazott követelményeket kell alkalmazni a környezetvédelemben a jogalkotási és szervezési garanciális rendelkezések hátrányos megváltoztatása esetén, hogy ne csökkenjen az élet fennmaradásának esélye.

A testület az egészséges környezethez való jog tartalmának kifejtésekor a hangsúlyt a kötelezett oldal elemzésére fektette, az alanyi oldal elemzése háttérbe szorult. Noha az AB-nak a kötelezett oldal elemzése során tett megállapításai nemigen vitathatók, azokhoz nem árt a következőket hozzáfűzni: a környezetvédelem alaptörvénybeli megfogalmazása nemcsak állami kötelezettségekre utal, hanem az ezzel szemben álló *mindenki jogára*, azaz jogosultságára is. A rendelkezés alanyi oldala alkotmányos szintű jelenlétének – a később tárgyalandó érvelés alapján történő – elutasítását annak az alkotmányban elfoglalt helye nem indokolhatja. Bár nem hallgatható el, hogy (mint említettük) az alaptörvény e fejezetébe különböző okokból, de más jogok is bekerültek, ezek ettől még nem váltak állami kötelezettséggé. A tulajdonjog attól, hogy az alaptörvény első fejezetében szerepel, nem értelmezhető csupán állami kötelezettséggé, és ezt az AB sem állítja.

JOGOSULTSÁGOK?

Ha a környezethez való jog alanyi oldalát vizsgáljuk, felmerül a kérdés, vannak-e egyáltalán alanyi jogok a rendelkezés mögött. Ha nincsenek, és egy állami szerv nem tartja tiszteletben a magánszeméllyel szemben fennálló kötelezettségét, akkor az egyének az állami kötelezettségek be nem tartása esetén védtelenné válnak. Ilyen esetben az alkotmányos kötelezettség tartalma mindhárom hatalmi ág területére kiterjed, ugyanakkor az a magánszemélyek számára nem jelent közvetlen alapjogi szinten biztosított igényérvényesítési lehetőséget. Hiszen ha egy alkotmányos szinten deklarált állami kötelezettséghez nem társulnak alapjogok, akkor az önmagában nem foglal magában az egyén számára jogvédelmi lehetőséget.

Eljárási jogosultságok nélkül bármely emberi jogi védelmi rendszer működésképtelen lehet, s az abban foglalt jogosultságok az állami önkény áldozataivá válhatnak. Ennek belátásához vegyünk egy a

belső szabályozással talán teljes mértékben össze nem vethető, mégis szemléletes példát. Hogyan volna mód az egyéni érdekérvényesítésre az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt, ha mondjuk egy alapjogot az Emberi jogok európai egyezménye csupán állami kötelezettséggé deklarálna, s nem nevesítené annak alanyi oldalát?

Ráadásul léteznek olyan, az emberi jogok védelme keretében megfogalmazott, kifejezetten a környezetvédelemhez kapcsolódó alapjogok, melyek eljárási jogosultságok. Hozzátehetjük: amikor a környezethez fűződő jogokról beszélünk, akkor a legtöbb esetben olyan – minden érintettet megillető – jogokat tárgyalunk, amelyeket az emberi jogi dokumentumok amúgy is tartalmaznak. Így nem feltétlenül kell külön nevesíteni a tiszta környezethez való jogot. Azt a legtöbb esetben eljárási jogok szelvényjogaiként fogalmazzák meg, az így elkülönített jogosultságokat valamiféle többlettartalommal felruházva. Általában ez a következő jogosultságok esetében fordulhat elő: a jogorvoslathoz, az információhoz és a döntéshozatalban való részvételhez fűződő jog. A környezeti információkhoz való hozzájutásnak például lehet olyan többlettartalma, hogy az állam nemcsak az információk szabad áramlása elé nem gördíthet korlátokat, hanem a polgárait is köteles a környezet állapotáról szóló információkkal ellátni.

Semmiképpen sem látom szükségesnek, hogy a nemzeti jogalkotók a környezethez való jog tartalmának kialakításakor a nemzetközi dokumentumokat kövessék, melyek e jogot többnyire harmadik generációs jogként fogalmazzák meg. Azért nem, mert – ahogyan erre a későbbiekben visszatérek – a harmadik generációs jogok a belső jogrendszerekben jogosultságként nem értelmezhetők. (Azokat meglátásom szerint sem jogokká, sem kötelezettségekké átalakítani nem lehet anélkül, hogy ne veszítsék el eredeti jelentésüket.) Így nagyon találó rájuk nézve az a jellemzés, amely a közös emberi értékekre alapított utópiákként szemléli őket. Gondoljunk arra, hogy a nemzetközi jogi dokumentumok által nemegyszer deklarált, harmadik generációs jogként kezelt, a környezeti érdekekkel összefüggésbe hozható környezethez és a fejlődéshez való jog esetében azon túl, hogy nincs egyértelmű definíció, az sem világos, kik a jogosultak és miben is áll jogosultságuk tartalma. Igaz, azt is meg kell említeni, hogy a két jog közül a környezethez való jog esetében mindenképpen jobb a helyzet, ugyanis a nemzetközi dokumentumok annak bizonyos részeit, nemegyszer mintegy mellékesen konkrét, valódi normatív tartalommal rendelkező eljárási jogosultságokként is megfogalmazzák.

ÖNÁLLÓSULT, ÖNMAGÁBAN VETT INTÉZMÉNYVÉDELEM

A 28/1994. (V. 20.) AB határozat dogmatikai szempontból problematikusabb része az, amely az egészséges környezethez való jogot „önállósult és önmagában vett intézményvédelemként”²⁵ értelmezi. E szerint a jogalkotó az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, így azt nem alapjogi szinten alanyi jogvédelemmel, hanem törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátni. Ez azon túl, hogy az egyének alapjogi védelem nélkül maradnak, más szempontból is problémás. Ennek belátásához célszerű feltenni a következő kérdést: létezhet-e önmagában, közvetlen alapjogi támogatás nélkül „önállósult és önmagában vett intézményvédelem”? Alátámasztja-e ezt az értelmezést az alkotmány szövege? Az AB által a határozathoz társított értelmezés szerint igen, véleményem szerint aligha. Ezzel szembeni érvként annak dogmatikailag vitatható voltán túl rögtön felvethető, hogy a magyar alkotmány szövege az egészséges környezethez való jogot *mindenki* jogaként említi, így – szemben a német alaptörvénnyel – nem támogatja az ilyen irányú értelmezést. Ráadásul az AB értelmezésében az egészséges környezethez való jog az alapjogoktól elkülönítve áll, és csak intézményvédelmi oldallal rendelkezik, ami azt a már említett veszélyt hordozza, hogy arra az egyén bíróságok előtt nem hivatkozhat. [Igaz, a 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ha jól értem annak indoklását, csak a közvetlen alapjogi védelem alanyi oldalát zárja ki. Azt, hogy az egészséges környezethez való jognak lennének (az alapjogi szint alatt) alanyi jogon érvényesíthető elemei, nem.] Mindenesetre a környezetvédelmi kötelezettség alanytalanságát kétségessé teszi, hogy azok a jogok, amelyek kifejezetten a környezetvédelemhez kötődnek és valódi alanyi jogosultságként külön is megfogalmazhatók, éppenséggel alkotmányos szinten garantált eljárási jogosultságok. Ide sorolható a már említett környezeti döntésekben való részvételhez, a környezeti információkhoz való hozzájutáshoz, a környezeti döntésekkel szembeni jogorvoslathoz fűződő jog.

Ezeket természetesen nem feltétlenül kell külön nevesíteni, lehet őket hagyományos emberi jogok szelvényjogosultságaiként is értelmezni. A magyar alkotmányban szereplő egészséges környezethez való joghoz is társítható lenne olyan értelmezés, hogy az állami kötelezettségekkel a hagyományos emberi jogok környezettudatos alkalmazása állítható szembe. Az információszabadságot nyilvánvalóan lehet olyan jelentéstartalommal gazdagítani, hogy az nem

csupán az átlátható állam igényét fogalmazza meg, hanem egy olyan közhatalomét, mely tevőleges magatartásra kötelezhető annak érdekében, hogy polgárainak a környezetre vonatkozó információkat szolgáltatson. A lakosság bevonása a környezeti döntések meghozatalába nyilván értelmezhető a politikai jogok szelvényjogaként. S a jogorvoslathoz való jogban értelemszerűen ott rejlik a környezeti döntések elleni panasz lehetősége. Hangsúlyozom, ezek a jogosultságok természetesen nemcsak a környezethez való jog részjogosítványaként említhetők, hanem a mögöttük álló jogos társadalmi igény megfogalmazható úgy is, hogy azok hagyományos emberi jogokként megfogalmazott jogok környezettudatos alkalmazását igénylik. Tehát egy ilyen értelmezés lényege az volna, hogy az alkotmány 18. §-ában foglalt állami kötelezettséggel szembeállítható az alkotmányba foglalt alapjogoknak a környezeti érdekekre érzékeny alkalmazása. Természetesen azok környezettudatos alkalmazását akár evidenciának is tekinthetnénk, de akkor az AB kötelező értelmezésének erre rá kellett volna mutatnia. Bár vannak a határozatban erre mutató óvatos utalások, az AB a szociális jogok és az egészséges környezethez való jogok természetének összehasonlításakor gyakorlatilag elutasítja egy ilyen értelmezés lehetőségét.

A testület szintén a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban mérlegelte, hogy a környezethez való jogot úgy értelmezze, mint amely más alapjogok tartalmát korlátozza. Ennek kapcsán megvizsgálta a szociális jogok és a környezethez fűződő jog mint harmadik generációs jog közötti kapcsolatot, tekintettel arra, hogy a mögöttük levő alkotmányos feladatok összehasonlíthatók-e. Ezek után az AB a következő megállapításra jutott: „A szociális jogok megvalósítása a megfelelő intézmények mellett az igénybevitelükkel kapcsolatos alanyi jogok révén történik, amelyeket a törvényhozásnak kell meghatározni. [...] c) Mindebből következik, hogy bár a szociális jogok »mindenkit« vagy legalábbis minden állampolgárt megilletnek, megvalósításuk során az érvényesítésüket szolgáló alanyi jogok konkrét jogosultjai meghatározhatók.”²⁶

Mindebből az AB azt a következtetést vonta le, hogy a környezethez való jog nem hasonlítható a szociális jogokhoz sem, mivel szemben azokkal itt az objektív intézményi oldal „túlnyomó és meghatározó”.²⁷ S hozzáfűzi ehhez a következőket: e jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt „jogalkotási és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia”.²⁸

Soroljunk fel az alkotmányunkba foglalt néhány alapjogot, ahol a jogosultságnak a környezetvéde-

lemmel való kapcsolatával lehetett volna foglalkozni. Ilyen lehet például az alaptörvény 58. §-ába foglalt szabad mozgás és a tartózkodási hely szabad megválasztásának joga, vagy a magánlakás sérthetetlensége, mely az 59. §-ban található. De megemlíthető a 61. § (1) bekezdésébe foglalt azon jog, hogy „a Magyar Köztársaságban mindenkinek joga van a szabad véleménynyilvánításra, továbbá arra, hogy a közérdekű adatokat megismerje, illetőleg terjessze”. (Erre egy egészen rövid utalást tett az AB.) Továbbá utalhatunk az 57. § (5) bekezdésére, mely szerint „a Magyar Köztársaságban a törvényben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírósági, közigazgatási és más hatósági döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti. A jogorvoslati jogot – a jogviták ésszerű időn belüli elbírálásának érdekében, azzal arányosan – a jelen lévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvény korlátozhatja.” És folytathatnánk tovább a felsorolást.

Ne feledjük, hogy az első generációs emberi jogok nemzetközi védelmének legfontosabb intézményéhez, az Emberi Jogok Európai Bíróságához érkeznek kifejezetten környezetvédelmi problémákkal foglalkozó panaszok. És ehhez az is hozzáfűzhető, hogy a bíróság által elbírált környezetvédelmi tárgyú ügyekben az egyezmény megsértését több esetben a magán- és a családi élet tiszteletben tartásának megsértésre hivatkozva ítélték meg.²⁹ Még olyankor is, amikor akár az élethez való jog megsértésének megállapítása is elképzelhető lett volna, mint a Guerra és társai kontra Olaszország ügyben. (Ilyenkor arra, hogy ne az élethez való jog megsértését állapítsák meg, talán az államok részéről várható kisebb ellenkezés készteti a bírakat.³⁰)

Természetesen azt az AB értelmezése sem zárja ki, hogy a környezetvédelmet szolgáló állami kötelezettség beteljesüléséhez alanyi jogok megfogalmazása is szükséges. Ezek mibenlétére, azt a kijelentést leszámítva, hogy csupán közvetve kapcsolódnak a környezetvédelemhez, az AB határozatai nem adnak választ. Ehelyett a tiszta környezethez való jog kötelezetti oldalát, azaz az élethez való jog megvalósítását szolgáló intézményvédelmi kötelezettség tartalmát bontják ki. A testület szerint a környezetvédelemhez fűződő jog nem más, mint az élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalának része.³¹ Ami viszont félrevezető érvelés. Az természetesen igaz, hogy egymás mellé állítható az állam életvédelmi és környezetvédelmi kötelezettsége, de viszonyuk is inkább úgy jellemezhető, hogy vannak találkozási pontjaik. Azt gondolom, erre az aspektusra semmiképpen sem szűkíthető le az alapjogok és a környezetvédelem kapcsolata.

Ugyanakkor az AB érveléséből úgy tűnik, a környezethez való jog mégis több pusztán alkotmányos feladatnál vagy államcélnál, mivel e jog korlátozása csak ugyanolyan feltételekkel engedhető meg, mint az alanyi jogoké. Ami viszont felveti a kérdést: ha az alanyi jogokkal azonos természetű, akkor megkerülhető-e a szóba jöhető jogalanyok és jogosultságuk meghatározása. Ha viszont az egészséges környezethez való jog nem alanyi jog, hanem „önállósult intézményvédelem”, akkor nem tudom, hogy a gyakorlatban hogyan működhet a jogkorlátozási teszt.

Ezt a kételyt látszanak igazolni azok a már említett esetek, amikor az AB az egészséges környezethez való jog védelmében fellépve az erdőtulajdonosok jogának korlátozásakor kénytelen volt az igencsak képlékeny közérdek fogalmára hivatkozni, ahelyett, hogy a tulajdonhoz való jognak vagy más emberi jognak a környezetre érzékeny alkalmazásával indokolta volna a jogkorlátozást.³²

Nem véletlen, hogy az AB a közérdek mindenkori tartalmának meghatározását a parlament feladatának tartja, s így azt nem kívánta a saját véleményével pótolni. Természetesen e fogalom alkotmányos szintű jelenlétét a lehető legszűkebb területre kell szorítani, és semmiképpen sem szerencsés az emberi jogoknak a közérdekre hivatkozó korlátozása. Ez attól függetlenül igaz, hogy ez vagy ehhez hasonló korlátozási okok esetleg nemzetközi dokumentumokban is szerepelnek.³³ Ehhez azt is hozzá kell fűzni, hogy nem merülnek fel komolyabb elméleti aggályok akkor, ha e fogalmat nem alapjogok korlátozására, hanem alanyi jogok megtámogatására használják fel, például közérdekű kereset formájában.³⁴ Ez utóbbira a környezetvédelmi törvény³⁵ is lehetőséget biztosít azzal, hogy a jogszabály kifejezetten az egészséges környezethez fűződő érdekek érvényesítésére szerveződött egyesületek és társadalmi szervek számára biztosítja a közvetlen bíróság előtti fellépést közérdekű kereset formájában. E lehetőséggel összefüggésben az 1146/B/2005. AB határozat ismét utalt a testület korábbi értelmezésére az egészséges környezethez való jog alanytalansága kapcsán, és megállapította, hogy ez esetben a környezetvédelmi törvény 98. § (1) bekezdése egy eljárási jellegű alanyi jogot biztosít.³⁶ Ez a testület szerint azért van így, mert az említett szervezetek „nem saját jogaikat érvényesítik, hanem egy általuk önkéntesen képviselt közösségi érdek – a környezet védelme – érdekében lépnek fel”.³⁷ Természetesen ettől függetlenül mindazokat, akik a „Ket. 15. § (1) bekezdése alapján a közvetlenül érintett ügyfél jogállásával rendelkeznek – azaz akik az ügyben személyesen érdekeltek, jogukat, jogos érdeküket, jogi helyzetüket az ügy érinti –, megilleti a jog, hogy közigazgatási úton jogorvoslattal éljenek, továbbá bí-

róságához forduljanak”.³⁸ Azaz a testület szerint itt a közérdekű kereset egy törvényi szinten biztosított alanyi jog érvényesítését segíti.

A JÖVŐ NEMZEDÉKEK ÉS A TERMÉSZETI TÁRGYAK

Azt a következtetést, hogy az egészséges környezethez való jognak alkotmányos szinten csak objektív intézményvédelmi oldala van, egyfelől a 18. §-nak az alkotmányon belül elfoglalt helyéből, másfelől abból vonták le, hogy az valódi jogosultságként az alapjogi fejezetben sincs megfogalmazva. De még inkább köszönhető ez annak, hogy a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban jogilag nehezen definiálható entitások (például a jövő nemzedékek) alkotmányos szintű védelme iránti igény is megjelenik.

Az Alkotmánybíróság a 64/1991. (XII. 17.) AB határozatban az alapjogok objektív, intézményes védelmével kapcsolatban leszögezte, hogy „annak köre túlmehet azon a védelmen, amelyet ugyanazon alapjog alanyi jogként nyújt. Ez az objektív védelem nemcsak szélesebb, de minőségileg is más, mint az egyéni alanyi jogok védelmének összeadása. Az élethez való jog vonatkozásában például az állam objektív intézményvédelmi kötelessége az emberi életre általában – az emberi életre mint értékre – is kiterjed; s ebbe beletartozik a jövő generációk életfeltételeinek biztosítása is.”³⁹ A határozat értelmében az objektív védelem „nemcsak szélesebb, hanem minőségileg is más, mint az egyéni alanyi jogok védelmének az összeadása”. Egyértelműen több annál, és amivel több, azon az ingoványos területen kapnak helyet a jövő generációk és a természeti tárgyak.

Azaz a testület szerint az alkotmány az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelezettséget nevesíti külön alkotmányos „jogként”, s védeni kívánja a jövő generációk életfeltételeit is. Az AB megállapította, hogy a magyar alkotmányba foglalt élethez való jogból a 18. § hiányában is levezethetők lennének a környezetvédelemmel kapcsolatos kötelezettségek. S valóban: a testület tartalmi tekintetben a 18. §-t a későbbiekben nem is használta a környezetvédelmi kötelezettség kifejtésekor. A vizsgálódás így, mint említettem, az élethez való jog kötelezetti oldalára, azaz az 54. § (1) bekezdésére összpontosított. Noha nyilvánvalóan más jogok, például az említett egészséghez való jog vagy a magánlakás sérthetlenségének szabálya is segíthetik a környezetvédelmi érdekeiket érvényesíteni kívánó magánszemélyeket. Felmerül a kérdés, mi a helyzet az alkotmányba foglalt egyéb alapjogoknak a környezeti érdekekre érzékeny (környe-

zettudatos) alkalmazásával, s úgy vélem, ebből az értelmezésből erre nem kapunk választ. De kérdéses az is, miért csak az élethez való jog kapcsán kellett ilyen részletesen vizsgálnia a környezetvédelmet a jogalkotónak. Nem elfogadható indok az, hogy minden alapjog kapcsolatba hozható az élethez való joggal, mivel ez minden más jog alapja, amiből a többi is ered. (Ez a szerintem egyébként nem helytálló indok megjelenik például az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában.⁴⁰) Ez nyilvánvalóan gyenge érv lenne, hiszen ezen az alapon más emberi jogokat sem kellene az alkotmányban külön nevesíteni, elég lenne, ha az alapjogi fejezetben az élethez való jog szerepelne. És akkor is ott állna előttünk a kérdés, mi van például a környezetvédelem már említett eljárási jogosultságaival, és mi történik akkor, ha az állam nem biztosítja a környezeti információhoz való hozzájutást, melyet alkotmányunk kifejezetten nem nevesít.

Különösen problematikus az, hogy ezzel a később autentikussá váló értelmezéssel az AB gyakorlatilag elvágta az egészséges környezethez fűződő jog és az élethez való jog alanyi oldala közötti kapcsolatot. Helyesen állapítja meg az AB, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos jogok elsősorban eljárási jellegűek, és többnyire olyan jogok, amelyek csak közvetve függenek össze a környezetvédelemmel. E jogok környezetvédelemhez való viszonyának az elemzését a testület nem tartotta szükségesnek. Sőt, úgy tűnik, az AB még a 18. § nélkül is elboldogult volna: „Az Alkotmány 18. § hiányában a környezetvédelemmel kapcsolatos állami kötelezettségek kiterjesztő értelmezéssel az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből is levezethetők lennének.”

A testület az egészséges környezethez való jog sajátosságát abban látta, hogy alanya voltaképp maga az „emberiség” (értve ez alatt a jelen és a jövő generációk összességét), továbbá a „természet”. A határozat értelmében „ezt a problémát szemléletesen jelzik mindazok a törekvések, amelyek a »természetnek« vagy képviselőjében az állatoknak, növényeknek stb. »jogokat« kívánnak adni, vagy »a meg nem született generációk jogairól« beszélnek”. Mindezt a testület „képes beszédnek” nevezte, hozzáfűzve, hogy ilyen jogi konstrukciók létrehozása nem szükséges ahhoz, hogy „a »természettel« vagy a »jelen és jövő generációkkal« szembeni jogi kötelezettségek megállapíthatók legyenek”. Ebből következik az az ellenérv, melyet éppen Sólyom László fogalmazott meg, hogy az alkotmányos szinten kinyilvánított állami kötelezettségekkel mindig szembeállítható a jog és annak jogosítottja.⁴¹ Ez azért szükséges, hogy a kötelezettségek ne maradjanak kontroll nélkül, s ne fordulhassanak a jogvédelem valódi célpontjai, a ter-

mészertes személyek ellen. Ez viszont vagy azt jelenti, hogy a jövő nemzedékek és a természeti tárgyak a jogosultak, vagy pedig nincs értelme velük szemben alaptörvényi szinten deklarált állami kötelezettségekről beszélni.

Valójában ma nemcsak a jövő nemzedékek, vagy a mohák és a fák jogairól, hanem a velük szembeni alkotmányos szintű kötelezettségekről sem beszélhetünk – átvéve a határozat megfogalmazóitól a „képes beszédet”. Jogszemléletünk alapján ugyanis a jogvédelem igazi célja a jelenleg élő emberek érdekeinek védelme. Hozzáfűzhetjük: ha elfogadjuk az AB gondolatmenetét, akkor az is elmondható, a testület ennél messzebbre nem nagyon mehetett, ugyanakkor érvelése komoly veszélyeket rejt magában. Hiszen abban lehetséges jogalanyokként olyan entitásokat említett meg (jövő nemzedékek, természeti tárgyak⁴²) amelyek többségét a jelenlegi jogszemlélet alapján nemigen lehet jogosultságokkal felruházni, sem alkotmányos kötelezettségek címzettjeként megjelölni. Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy jelenlegi jogfelfogásunk alapján jogi kötelezettségeink a jövő generációkkal szemben biztosan nincsenek, egész egyszerűen abból a tényből adódóan, hogy teljes bizonyossággal felismerhető érdekekkel nem rendelkeznek (ők még meg sem fogantak), és igényeket sem tudnak velünk szemben támasztani. Tegyük hozzá, ugyanez igaz a gerinces állatokat leszámítva a természeti tárgyra is.⁴³ Azt gondolom, annak megállapítása, hogy a kötelezettségek valódi címzettjei ténylegesen a jövő nemzedékek vagy a természeti tárgyak lennének, összetett vizsgálatot igényel. De előrebocsátható, hogy ez az értelmezés ellentétesnek tűnik az alkotmány 18. §-ával, mely az egészséges környezethez való jogot mindenkit, azaz a jelenben élő egyes embereket megillető jogosultságként említi. Egy demokratikus társadalomban többségi döntéssel nyilván sok minden megtehető, talán még az is, hogy az állam jogképességet ad a jövő generációknak vagy a természeti tárgyaknak, de, és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, a magyar jogrendszerben ez nem történt meg. Ez a jelenlegi jogszemléletünkkel ellentétes volna, bár az a jövőben még változhat.⁴⁴

Jelenleg – az Alkotmánybíróság határozatai alapján – az egészséges környezethez való jog nem alanyi jog, de nem is pusztán államcél. A testület szerint az „állatok és fák jogai” nem pusztán metaforák: az államnak valóban vannak kötelezettségei minden élet természeti alapjának a fenntartására, s védeni köteles minden életet „a mohától kezdve az embrióig”, de ez a védelem relatív és csak az embernek van rá szubjektív joga.⁴⁵ Azonban nem vagyok biztos abban, hogy ez feltétlenül és mindenkor igaz lehet. hogy a fent említett kategóriák alkot-

mányos szintű kötelezettségek konkrét címzettjei lehessenek, tehát valamiféle korlátozott jogalanyiságot kapjanak, az csak az állatoknál és az „állati jogok” esetében képzelhető el.⁴⁶ Én még rájuk vonatkozóan sem érzem különösebben találónak a rabszolgák felszabadításához hasonlítani korlátozott jogalanyisággal való felruházásukat a. Az állati jogok régóta szorgalmazott katalógusa nem kis mértékben térhet el az emberi jogokétól.

A JÖVŐ NEMZEDÉKEK ORSZÁGGYŰLÉSI BIZTOSA

Az egészséges környezethez való jog az Alkotmánybíróság szerint alapjogi nézőpontból nem tekinthető alanyi jognak.⁴⁷ Ez érdekesen alakíthatja a környezetvédelmi ombudsman várható szerepét. E posztot a létrehozásáról szóló jogszabály első hallásra talán meglepő módon a jövő nemzedékek biztosának nevezi.⁴⁸ Az elnevezésben feltehetően a ma meghozott közhatalmi döntések várható jövőbeli hatásaira történő figyelemfelhívás igénye fogalmazódik meg, amire az ombudsmani intézmény alkalmas lehet. Nem teljesen világos azonban az, hogy ha komolyan vesszük az AB értelmezését, mely szerint nincs alkotmányos szintű alanyi oldal, akkor például e területen egy szakosított országgyűlési biztos miként láthatja el a feladatát. Hozzáteszem, az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény 2. § (2) bekezdése értelmében „az Országgyűlés egyes alapvető jogok védelmére az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával törvényben meghatározott külön biztost is választhat”. De mi indokolhatja országgyűlési biztos választását egy olyan alapvető jog védelmére, amelynek nincsen alanyi oldala? Hiszen a biztosokhoz az alkotmányos jogokkal összefüggő panaszokkal lehet fordulni.

Másfelől a jövő nemzedékek biztosának jogköréről a köztudatban számos téves elképzelés él, nemcsak annak nem kevésbé megtévesztő neve miatt, hanem az intézménnyel szembeni túlzott várakozások és a zöld szervezetek eredeti igényei miatt. Az országgyűlési pártok frakcióvezetőitől például a törvény elfogadását megelőzően hatvannyolc zöld szervezet kérte, hogy „az utánunk jövő generációk érdekeinek védelmére, a fenntartható fejlődés képviselőjére hatékonyan működő intézmény jöjjön létre Magyarországon”.⁴⁹ Ennek ellenére a törvényhozás valójában nem a civilek eredeti igényének tett eleget, hiszen az új biztosi poszt megteremtésekor nem hozott létre képviselői vagy érdekvédelmi intézményt a jövő nemzedékek számára, hanem egy új környezetvédelmi biztosi posztot alapított a jelenben élők

környezethez fűződő jogainak védelmére. Így a jogszabály nem a még meg nem született, sőt meg sem fogant, valójában tulajdonságok és arc nélküli embereket jogosítja fel arra, hogy panaszaikkal a szakosított biztoshoz forduljanak. Ez utóbbi feladat ellátása amúgy nem igényelne nagy hivatali apparátust, ahhoz elegendő lenne egy-két jós és jósnő alkalmazása, amire viszont nem célszerű közpénzt költeni.

Természetesen az elmondottak nem kérdőjelezik meg egy szakosított környezetvédelmi biztosi poszt szükségességét, amely feladat ellátására a jövő nemzedékek biztosának intézményét létrehozták. Szakosított ombudsmani intézmények minden érzékeny társadalmi kérdést érintő, alkotmányos szinten garantált alanyi jog védelmére alapíthatók, ha azok mindennapos megsértése a polgárok szabadságára leselkedő valós veszély. Maga az új ombudsmani intézmény viszont a jog alanytalansága miatt elviekben további problémákat is felvet. Hogy ezeket orvosolják, a jövő nemzedékek biztosát az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény módosításával hozták létre, a biztoshoz való fordulás lehetőségét így nem szabályozták külön. Hozzáteszem, ez a szabályozási mód voltaképpen nem jelent mást, mint az egészséges környezethez való jog alanytalanságának, azaz az AB határozatokba foglalt kötelező értelmezésnek az elutasítását.⁵⁰

*

A 28/1994. (V. 20.) AB határozat által tett egyik utalás a környezethez való jogot a harmadik generációs jogokhoz kötötte. Ezzel az a gond, hogy – mint említettük – a harmadik generációs jogokat nemigen lehet másnak, mint a közös emberi értékekre alapozott utópiának tekinteni.⁵¹ És az AB határozat révén egy ilyen utópia bizonytalan, bár rokonszenves elemei szivárogtak be a magyar jogba. S bár okoztak némi bizonytalanságot, jöttük a jogalkotó és a jogalkalmazó szervek nem vették komolyan, sőt talán az AB határozatok valódi tartalmát sem ismerték fel vagy nem akarták felismerni.

JEGYZETEK

1. Erika Elisabeth ORTH: *Umweltschutz in den Verfassungen der EU-Mitgliedstaaten*, Natur und Recht, 2007, 29, 229–234, 229.
2. Lásd a német alaptörvény rendelkezéséről részletesebben: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Hg. Dr. Dieter HÖRNIG, Nomos, 2007; illetve *Grundgesetz und Umweltschutz*, Hrsg. Edmund BRANDT, Ulrich SMEDDINCK, Berliner Wissens-

chaft-Verlag, 2004; valamint Hans D. JARASS, Bodo PIEROTH: *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, München, Verlag C. H. Beck, 2007.

3. Magát a fogalmat a Brundtlandt-bizottság elhíresült 1987-es jelentése úgy definiálta, hogy az kielégíti a jelen generációk igényeit, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk hasonló igényeit. Tehát a fogalomban a nemzedékek közötti egyenlőség igénye is megjelenik, ez az „egyenlőség” kétségkívül a nemzetközi jog teremtménye és onnan került be az idea a nemzeti jogrendszerekbe. Lásd erről Edith BROWN-WEISS: *Fairness to Future Generations*, Dobbs Ferry, NY, 1989.
4. Lisszaboni szerződés az Európai Unióról szóló szerződés és az Európai Közösséget létrehozó szerződés módosításáról.
5. A fenntartható fejlődés koncepciója az 1990-es évek óta meghatározó szerepet játszik a nemzetközi jog és a környezetvédelmi politika fejlődésében, sőt a riói konferencia után megjelent a nemzeti jogrendszerekben is. A nemzetközi jogban ma már nem csupán az egyezményekben tűnik fel. Arra például a hágai Nemzetközi Bíróság is hivatkozott a Bős–Nagymaros-ügyben. Ugyanakkor kétséges, hogy jogi alapelvnek tekinthető-e, s normatív alkalmazásának lehetősége még inkább kétségbe vonható. A fejlődéshez való joggal szembeni legáltalánosabb kritika, hogy mivel az valójában nem jog, sem a fejlődéshez, sem az emberi jogok védelmének előmozdításához nem tud kellőképpen hozzájárulni. Lásd a fenntartható fejlődésről részletesebben Alan BOYLE, David FREESTONE: *International Law and Sustainable Development*, New York, Oxford University Press, 1999.
6. Arjun SENGUPTA: *On the theory and practice of the right to development*, Human Rights Quarterly, 2002, 24, 4, 837–889.
7. 1347/B/1996. AB határozat, ABH 1994, 197, 203, illetve 8/2000. (III. 31.) AB határozat, ABH 2000, 58.
8. Esetükben ez arra vezethető vissza, hogy a gerinces állatok a nemzeti jogrendszerekben gyakorlatilag már napjainkra a jogszerzés határára kerültek.
9. SÓLYOM László: *Az alkotmánybíráskodás kezdetei Magyarországon*, Budapest, Osiris, 2001, 611.
10. A hazai szakirodalomban e paragrafust, valamint az egészséges környezethez való joggal kapcsolatos AB határozatokat részletesebben elemzi FODOR László: *Környezetvédelem az alkotmányban*, Budapest–Debrecen, Gondolat – DE Állam- és Jogtudományi Kar, 2006.
11. 70/D. § (1) A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez.
(2) Ezt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás

- megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, valamint az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg.
12. Korábban az alaptörvény a következő megfogalmazást tartalmazta: 57. § (1) A Magyar Népköztársaságban az állampolgároknak joguk van az élet, a testi egészség és az egészség védelméhez. (2) Ezt a jogot a Magyar Népköztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, az emberi környezet védelmével valósítja meg.
 13. E paragrafusnak a rendszerváltás előtt – a 18. §-ban megjelenő egészséges környezethez való jog hiányában – lehetett olyan értelmezése, amely a környezeti igényeket az egészséghez való jog megvalósítására korlátozta.
 14. A magyarországi szakirodalom erről mégis előszere-ttel értekezik, felróva az AB-nak, hogy határozataiban a környezetvédelemhez és a környezethez való jog elnevezést is használja, noha a környezetvédelemhez való jog szerintük a szó jelentése alapján csak az alap-jog alanyi oldalát jelölheti, az intézményi oldalra nem utalhat. Lásd erről FODOR: *I. m.*, 61.
 15. SÓLYOM: *I. m.*, 60.
 16. Lásd a magyar alkotmánybírói határozatok és a német alkotmányjogi rendelkezések összehasonlító elemzését. FODOR: *I. m.*, 71–101.
 17. A 11/2005. (IV. 5.) AB határozatban például a testület hivatalból eljárva megállapította, hogy alkotmányellenes mulasztás valósult meg akkor, amikor a jogalkotó a Balaton kapcsán nem határozta meg a tómeder védelmében az alkotmány 18. §-ában szabályozott egészséges környezethez való jog érvényesülését biztosító garanciális rendelkezéseket. A testület által vizsgált törvény nem állapította meg a tómederbe történő beavatkozásoknak a víz és a vízi élővilág védelmében szükséges jogi korlátait. (A testület döntésének meghozatala előtt azt vizsgálta, hogy a jogi szabályozás elegendő garanciát nyújt-e a 18. §-ban szabályozott környezethez való jog sérelmét eredményező beavatkozásokkal szemben a Balaton védelmében, amely a maga nemében Magyarország egyedülálló természeti értéke. Más szóval a jogi szabályozás megfelel-e az előírt védelmi szintnek a tó medrének, a meder és a part élővilágának a biztosítása érdekében.) Az érvelésben új dogmatikai elem a 28/1994. (V. 20.) AB határozathoz képest nem fedezhető fel.
 18. ABH 1993, 533, 535.
 19. E fogalom alatt a német szakirodalomban az embert körülvevő természeti környezetet értik, lényegében a környezet védendő jogtárgyainak felsorolását adva: az embert körülvevő természeti környezet egészét akkor is, ha az már jelentősen megváltozott, továbbá a környezet elemeit, a tájképet, a növényeket, az állatokat és a mikroorganizmusokat. A fogalom magában foglalja az imént felsorolt elemek közötti kapcsolatot, viszont nem terjed ki az épített környezetre, például egy lakóépületre. A jövő nemzedékeket a hosszú távú kockázatokkal szemben az elővigyázatosság és a fenntarthatóság elvén keresztül védi. Lásd erről JARASS: *I. m.*, 513.
 20. ABH 1993, 533, 535.
 21. A befolyásolás egyik sajátos eszköze a környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LI-II. törvény 43. §-ában szabályozott vizsgálati elemzés, amely a környezetvédelmi hatásvizsgálat egy típusaként létrehozott, a jövőre vonatkozó becslés, mely a jogszabályok tervezeteinek várható környezeti hatásait vizsgálja.
 22. HALMAI Gábor, TÓTH Gábor Attila: *Az emberi jogok rendszere*, in *Emberi jogok*, szerk. HALMAI Gábor, TÓTH Gábor Attila, Budapest, Osiris, 2003, különösen 98–107.
 23. E döntés előzménye az volt, hogy a testülettől olyan rendelkezések alkotmányosságának vizsgálatát kérték, melyek feloldották bizonyos természetvédelem alatt álló területek privatizációs és kárpótlási célra történő felhasználásának tilalmát. Az AB kimondta, hogy az állam köteles a természetvédelem területén a *status quo* fenntartására. A védelmi szint megőrzését szolgáló kötelezettség az AB szerint abból is következik, hogy az élet természeti alapjai véglegesek, és a természeti károsodások általában nem visszafordíthatók. Ezt az elvet az AB később megkísérelte következetesen érvényesíteni. Volt olyan eset, hogy egy védettséget megszüntető rendelet megsemmisítésével óvott meg egy két település között húzódó ökológiai folyosót. Később, a területfejlesztési törvény kapcsán külön alkotmányos követelményként mondta ki az AB, hogy az ágazati koncepciók nem élveznek elsőbbséget a környezetvédelmi érdekekkel szemben.
 24. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134.
 25. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134.
 26. Uo.
 27. Uo.
 28. Uo.
 29. Lásd például a *Hatton and others*, a *Lopez Ostra*- és a *Guerra*-ügyet. Az előbbi ügyben az Egyesült Királyság-beli Heathrow reptér mellett lakó nyolc polgár kért kártérítést átalatlan éjszakáikért. *Harry Post: Hatton and Others: further clarification of the „indirect” individual right to a healthy environment*, *Non-State actors and international law*, 2 (2002) 3, S. 259–277.
 30. *Guerra and Others versus Italy*, 116/1996/735/932, Judgment of 19 February 1998.
 31. 54. § (1) A Magyar Köztársaságban minden embernek veleszületett joga van az élethez és az emberi méltósághoz, amelyektől senkit nem lehet önkényesen megfosztani

32. 1347/B/1996. AB határozat, ABH 1994, 197, 203. illetve 8/2000. (III. 31.) AB határozat, ABH 2000, 58.
33. Az Emberi jogok európai egyezménye például lehetővé teszi az első generációs jogok korlátozását, a közrendre, közérdekre való hivatkozással.
34. SÓLYOM: *I. m.*, 406.
35. A környezet védelmének általános szabályairól szóló 1995. évi LIII. törvény.
36. A környezetvédelmi törvény értelmében a környezetvédelmi érdekek képviseletére szerveződött egyesületeket és társadalmi szervezeteket működési területükön a környezetvédelmi közigazgatási hatósági ügyekben az ügyfél eljárási jogállása illeti meg. Ennek értelmezéséhez lásd 1146/B/2005. AB határozat, ABH, 2006, 1849, 1852–1853.
37. Uo.
38. Uo.
39. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134, 137.
40. Guerra and Others versus Italy, 116/1996/735/932, Judgment of 19 February 1998.
41. SÓLYOM László: A jövő nemzedékek jogai és ezek képviselete a jelenben, in *A jövő nemzedékek jogai, szerk. JÁVOR Benedek, Budapest, Védegyelet, 2000, 35–45.*
42. Lásd az e kategóriák védelme mellett felhozható etikai érveket. *Természet és szabadság*, szerk. LÁNYI András, Budapest, Osiris, 2000; *Legyenek-e a fáknek jogaik?*, szerk. MOLNÁR László, Budapest, Typotex, 1999.
43. A gerinces állatokat ugyanis más kategóriáktól külön kezeli a jogalkotó, elismerve kiemelt képességüket a fájdalomra, a szenvedésre.
44. A nemzetközi jogban már ma jogalany lehet az emberiség, azaz a jelenben élő és a jövőben megszülető emberek összessége. Lásd a témával kapcsolatosan például NAGY Boldizsár: *Az emberiség közös öröksége. A rejtőzködő jogostott*, in *Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog*, szerk. HERCEGH Géza, BOKORNÉ SZEGŐ Hanna, MAVI Viktor, NAGY Boldizsár, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993, 113–143. A két jogrendszer a nemzetközi közjognak a belső jogtól gyökeresen eltérő jogi természete miatt nem érdemes e tekintetben összehasonlítani. Bár az emberiség nemzetközi jogalanyisága talán már ma is igazolható, a belső jogban semmiképpen sem tekinthető jogalanynak. Ezt illusztrálhatja a következő, történetisége miatt a jogszemlélet változatlanságát szemléltető példa: Lev Nyikolajevics Tolsztojnak annak idején kifejezett kívánsága volt, hogy irodalmi öröksége ne jogutódjaira, hanem az egész emberiségre szálljon. Jogi tanácsadói óva intették attól, hogy e kívánságát végrendeletébe belefoglalja, s felhívták az író figyelmét arra, hogy javait csak pontosan megjelölt természetes vagy jogi személyre hagyhatja. Ezt követően az író, akaratát megváltoztatva, végrendeletében irodalmi örökségét Alexandra lányára hagyta.
45. Ezt a megállapítást a halálbüntetést eltörlő 23/1990. (X. 31.) AB határozat tartalmazta.
46. *Animal Rights. Current Debates and New Directions*, eds. Cass R. SUNSTEIN, Martha C. NUSSBAUM, Oxford University Press, 2004; ELEKES Máté: *Az állatok jogi státusa*, Rendészeti Szemle, 2006/11, 17–29.
47. Bár a 28/1994. (V. 20.) AB határozat ezt az álláspontot némiképp árnyalja, fenntartja az alapjogi oldalt kizáró érvelését.
48. A Védegyelet hét éve dolgozta ki a külön biztos felállítására vonatkozó eredeti törvényjavaslatot, s azóta szorgalmazza az új hivatal létrejöttét. *A jövő nemzedékek jogai*, szerk. JÁVOR Benedek, Budapest, Védegyelet, 2000. Az Országgyűlés végül a javaslat elfogadása mellett döntött, s a bevezetéshez a „leépítve továbbfejlesztetni” koncepciót választotta. Megszüntette az általános ombudsman helyettesének posztját, hogy finanszírozási szempontból a helyére léphessen a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa. 2007. október 8-án az öt parlamenti párt képviselője aláírta és benyújtotta a jövő nemzedékek országgyűlési biztosáról szóló törvényjavaslatot. Végül az Országgyűlés 2007. november 26-án fogadta el a 2007. évi CXLV. törvényt az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló 1993. évi LIX. törvény módosításáról.
49. *68 zöld szervezet egy új szószólóért*, 2007. április 11., www.vedegylet.hu.
50. Egyébként az új biztos feladatkörének ellátása az alapjogok meglepően széles körű korlátozásával is járhat. A 27/H. § (3) bekezdése értelmében például a jövő nemzedékek országgyűlési biztosa „eljárása során[...] – ha az eljárás lefolytatásához szükséges adatok, körülmények vagy tények megismerése más módon nem biztosítható – minden olyan helyiségbe, ingatlanra beléphet, ahol visszafordíthatatlan környezetkárosodással fenyegető tevékenység folyik”.
51. Esetenként e jogok kapcsán utópisztikus elképzelések is megfogalmazódtak. Ilyenek például a környezettel harmóniában élő, lehető legideálisabb társadalmakra vonatkozó „ökotópia” elképzelések. Lásd az elnevezés megjelenését Ernest CALLENBACH: *Ökotópia*, Berlin, Rotbuch, 1984.

„A NEMZEDÉKEK KÖZTI IGAZSÁGOSSÁG KONCEPCIÓJA MÁRA ELFOGADOTTÁ VÁLT”

EDITH BROWN WEISS-SZEL, A GEORGETOWN UNIVERSITY LAW CENTER
PROFESSZORÁVAL JÁVOR BENEDEK BESZÉLGET

Jóllehet magánlátogatáson van Magyarországon, beszélgetésünk apropója egy aktuális esemény. A magyar Országgyűlés a jövő héten készül szavazni a tavaly novemberben létrehozott jövő nemzedékek országgyűlési biztosának személyéről.¹ Az eredetileg a jelenlegi köztársasági elnök, Sólyom László által készített törvényjavaslat elfogadása jórészt a Védegylet hétéves lobbizásának eredménye. A szervezet a javaslat elfogadását követően az új intézmény különlegességét hangsúlyozta a nemzetközi szintén. Hogyan látja Ön ezeket a magyarországi fejleményeket? Valóban siker a jövő nemzedékek intézményes képviselőinek létrehozása? Vannak hasonló intézmények, vagy egyéb, ezt célzó megoldások más országokban? Mennyire fontos ez az esemény a nemzetközi jog szempontjából?

Nagy öröm számomra, hogy ma itt lehetek Budapesten. Úgy vélem, rendkívül fontos esemény, hogy a parlament elfogadta a jövő nemzedékek ombudsmanja intézményét létrehozó törvényt. Fontos olyan nemzeti intézmények létrejötte, amelyek biztosítják, hogy a jövő generációk érdekei megfelelő súllyal figyelembe legyenek véve azoknak a döntéseknek a során, amelyek hatást gyakorolnak rájuk. Olyan kérdésben például, mint az infrastruk-

EDITH BROWN WEISS (1942) a nemzetközi környezeti jog és a jövő nemzedékek jogainak szakértője. A Georgetown University Law School professzora, pályafutása során a legkülönbözőbb nemzeti és nemzetközi szervezetek munkatársa, illetve tanácsadója, köztük a Világbanké, az amerikai Környezetvédelmi Ügynökségé (EPA), a Nemzetközi Természetvédelmi Unióé (IUCN) és a Cousteau Társaságé. Betöltötte az Amerikai Nemzetközi Jogi Társaság elnöki tisztségét, a mai napig az amerikai Nemzeti Tudományos Akadémia Földtudományi, környezeti és természeti erőforrások bizottságának tagja. Több jelentős szakfolyóirat, köztük az *American Journal of International Law* szerkesztőbizottságának tagja. Számos könyve közül kiemelkedik az elmúlt másfél évtizedben számos kiadást megért *In Fairness to Future Generations: International Law, Common Patrimony and Intergenerational Equity* című munkája, amely a jövő nemzedékekről szóló nemzetközi diskurzus egyik legtöbbet hivatkozott publikációja.

turális beruházások, a veszélyes nukleáris hulladék elhelyezése vagy a talajra vonatkozó döntések és hasonlók. Kiemelkedő jelentősége van ennek a fejleménynek, s egyre gyűlnek a tapasztalatok az effajta nemzeti intézményekről. Ilyen az izraeli Knesszet által elfogadott jövő nemzedékek parlamenti biztosa.² Korábban, még Mitterand idejében, a néhai Jacques Yves Cousteau kezdeményezése alapján a francia elnök végrehajtó testületén belül is létrehozta egy bizottságot a jövő nemzedékek szempontjainak megjelenítésére.

Mi történt ezzel a testülettel?

Nos, elkezdett a nukleáris kérdésekkel foglalkozni, ami Franciaországban különösen kényes kérdés, így aztán miután Mitterand mandátuma lejárt, ez a bizottság sem folytathatta a munkát. A jövő nemzedékek ombudsmanja azonban hihetetlenül fontos szerepet tölthet be. Biztosíthatja, hogy a hosszú távú érdekek a mostani döntések során is figyelembe legyenek véve. És a „jövő nemzedékek” vagy a „jövő nemzedékek érdekei” kifejezések behozatalával elérheti, hogy ez a hosszú táv ne csak a mi saját jövőnkre vonatkozó perspektíváinkat jelentse, hanem hogy valóban feltegyük magunknak a kérdést, mire lesz szükség a jövőben, és a jelenlegi döntéseink hogyan hat-

nak minderre. Szóval gratulálok a kezdeményező-sükhöz.

Említette, hogy a jelenben meghozott döntések hatást gyakorolhatnak a jövő nemzedékekre. Mégis hogyan zsákmányoljuk ki a jövő nemzedékeket a jelenlegi döntéshozatali mechanizmusokon keresztül? Tudna említeni néhány példát vagy a modern társadalom olyan folyamatait, amelyek révén jelenlegi jólétünk terheit a jövő generációkra hárítjuk?

Valahányszor úgy cselekszünk, hogy nem vesszük számításba annak költségeit a jövő nemzedékek számára, potenciálisan őket terheljük. Gyakran nem ismerjük fel, hogy a források a jövő számára is értékesek lehetnek. Számos múltbeli példát is felhozhatunk erre. Korábban, mielőtt a földgáz értékét felismerték volna, úgy termelték ki a kőolajat, hogy a feleslegesnek tekintett gázt egyszerűen elégették. Aztán később a héliumot is tartalmazó gázkészletek kitermelésekor a héliumtól szabadultak meg hasonlóképpen, amíg történetesen ki nem derült, hogy a hélium bizonyos alkalmazások során nem helyettesíthető mással, és ha technikailag esetleg lehetséges is, rendkívül költséges, hogy később visszanyerjük a héliumot. Ez jó példa arra, amikor valaki a jövő nemzedékekre komoly hatást gyakorló döntéseket hoz. Vagy a magas biodiverzitású területek nagy arányú pusztítása, vagyis a biológiai sokféleség csökkenésének időben egyre növekvő üteme szintén rendkívül súlyos probléma. A biodiverzitás csökkenésével olyan fajok sokasága tűnik el a Földről, amelyeket még nem is ismerünk, és azt sem tudjuk, hogy milyen mezőgazdasági, orvosi, ipari vagy egyéb hasznosításuk volna lehetséges. Hasonló a helyzet a talaj termőképességének csökkenésével. Nem arról van szó, hogy nem ültethetünk és vágathatunk ki fákat. A jövő generációk érdekei akkor sérülnek, ha a talaj produktivitása általánosan csökken, vagy ha magas biodiverzitású területeket pusztítunk el, hogy a helyükön ültetvényeket hozunk létre. Ilyen továbbá a nukleáris hulladék elhelyezése azoknak a lehetséges hatásoknak a figyelembevételével nélkül, amelyek a jövőre vonatkoznak, s ez a jövő azzal sem feltétlenül lesz tisztában, hogy hol és milyen körülmények között helyeztük el ezt a hulladékot. Vagy akár az egyszerű települési szennyvízkezelő rendszerek és más infrastrukturális létesítmények kiépítése: a fenntartás hosszú távú költségeinek és nehézségeinek megfelelő figyelembevételével nélkül ugyancsak a jövő nemzedékekkel kapcsolatos fontos kérdéseket vet fel.

Mindezen példák nyomán mondana néhány szót a nemzedékek közötti igazságosság lehetséges elveiről?

Az alapkonceptió az, hogy valamennyi nemzedéknek partnerként együtt kell működnie a Föld használatára és megőrzésére során. Minden generációnak olyan vagy még jobb állapotban kell hátrahagynia a Földet, természeti és kulturális erőforrásait, ahogyan örökölte. Ez a nemzedékek közti igazságosság alapjául szolgáló három elvhez vezet. De mielőtt belemennénk az elvek taglalásába, meg kell vizsgálnunk néhány ismérvet, amelyek ezeket az elveket alakították. Úgy vélem, legalább négy ilyen kritériumot azonosíthatunk. Az első: nem várhatjuk el a jelenlegi nemzedékektől, hogy túl sok áldozatot hozzanak a jövő oltárán, másfelől mégis biztosítanunk kell, hogy a ma élő generációk figyelembe vegyék a jövőt, tehát valamiféle egyensúlyra van szükség. Nem látjuk előre a jövő nemzedékek értékválasztásait, úgyhogy olyan forrásokat kell biztosítanunk számukra, amelyek révén kielégíthetik igényeiket és választhatják saját értékeiket. Olyan elvekre van ráadásul szükség, amelyek a világ legkülönbözőbb kulturái számára is elfogadhatók, végezetül kellően egyértelműek ahhoz, hogy alkalmazhatók és a gyakorlatban használhatók legyenek.

Mindezt szem előtt tartva a nemzedékek közötti intergenerációs igazságosság három elvét fogalmaztam meg. Az első a lehetőségek megőrzése vagy a *választási lehetőség elve*: a természeti erőforrások tekintetében ez az erőforrások változatosságának megőrzését jelenti, hogy a jövő nemzedékek is használhassák azokat a saját értékválasztásaik és igényeik kielégítése érdekében. A második elv a *minőség elve*, azaz a jelen és a jövő hasonló minősége fenntartásának elve, a természeti környezet és az emberi környezet hasonló minőségének értelmében. A harmadik az *egyenlő hozzáférés elve*, azaz a jelen és a jövő nemzedékeknek a Föld erőforrásaihoz való megkülönböztetésmentes hozzáférés lehetősége. Itt hangsúlyoznám, hogy az egyenlő hozzáférés mind inter-, mind intragenerációs értelemben érvényes alapelv, tehát a jelenleg élő nemzedéken belüli aránytalan különbségek a forrásokhoz való hozzáférésben szintén ellentmondanak ennek az elvnek. Azaz a társadalmi igazságosság és a nemzedékek közötti igazságosság szorosan összefügg egymással. Nevezhetjük ezt a három elvet az egyenlő választási lehetőségek, az egyenlő minőség és a megkülönböztetésmentes hozzáférés elvének.

Ha ezeket az elveket a gyakorlatban kívánjuk alkalmazni, akkor le kell fordítanunk a jog és a politika nyelvére. Van azonban egy súlyos elvi probléma a jövő nemzedékekkel: az, hogy nem léteznek. Valamennyi jogfosztott és kiszármányolt ma élő embercsoport megteremtheti legitim képviselő-

tét a demokratikus politikai berendezkedés különböző mechanizmusain keresztül. De mit tehetünk a jövő nemzedékekkel? Hogyan hozható létre jogi vagy intézményes képviselőjük, ha azt sem tudjuk, mit akarnak majd vagy mi lenne az ő választásuk egy jelenlegi döntési helyzetben? Hogyan lehet kezelni ezt a nehézséget, nemlétezésük problémáját?

Arra gondol, hogyan alkalmazhatjuk a fenti három elvet? Nos, létre kell hoznunk a jövő nemzedékek képviselőjét. Ha az utánunk jövő generációk nem is léteznek ma még, az érdekeik azonosíthatók. Úgy is felfoghatjuk, hogy vannak jogaik. A három alapelve pedig tekinthetünk akár úgy, hogy azok csupán kötelezettségeket teremtenek a jövő nemzedékekkel szemben, vagy elismerhetjük őket olyan jogok alapjaként, amelyekkel megfelelő kötelezettségek járnak együtt. És ha úgy értelmezzük őket, mint megfelelő kötelezettségekkel együtt járó jogokat, akkor ezek védelmére és kiteljesítésére alkalmas intézményeket is létrehozhatunk.

Úgy érti, hogy a „jövő nemzedékek jogai” egyfajta metaforikus jogok, amelyekből megkonstruálhatók kötelezettségeink, feladataink a jövő nemzedékekkel szemben?

Jogokról van szó, és velük együtt járó, korrelatív kötelezettségekről. Elméletben valakinek csak úgy lehetnek jogai vagy kötelezettségei, ha ezekkel együtt korrelatív jogok és kötelezettségek is járnak.

És ezek révén teremthető meg a jövő nemzedékek jogi védelme?

Pontosan. No már most bár az UNESCO nyilatkozata³ kizárólag a jövő nemzedékekkel szembeni kötelezettségekről beszél (bár erről komoly viták folytak a nyilatkozat szövegezése során, hogy elismerje-e a dokumentum a jövő generációk jogait), ha valakinek jogai és kötelezettségei egyaránt vannak, az alátámasztja és megerősíti a jövő generációk helyét az asztalnál már ma, s ez azt jelenti, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezeket az érdekeket. Felmerül a kérdés: hogyan lehetnek jogai a jövő nemzedékeknek, ha még azt sem tudjuk, hány individuuum lesz a jövőben, és még meg sem születtek. Ez nagyon ésszerű kérdés, különösen, ha valaki úgy tekint a jogokra, mint amelyek kizárólag individuuumoknak adhatók meg.

Ha azonban olyan jogokként gondoljuk el őket, amelyekkel a létező nemzedékek minden tagja rendelkezik, mondjuk csoportjogokként vagy generációs jogként, akkor máris azonosíthatunk bizonyos jo-

gokat, amelyek fontosak a Föld hosszú távú épsége és működőképessége szempontjából.

Egy másik újszerű megközelítése a jövő generációk problematikájának a környezeti igazságosság koncepciója. Ez összeköti a társadalmi igazságtalanságot a jövő nemzedékek kizsákmányolásával. De természetesen itt is vannak nehézségek. A jövő nemzedékek és a jelen generációk érdekei akár konfliktusba is kerülhetnek egymással. Milyen mértékben kell figyelembe vennünk a jövő nemzedékek érdekeit vagy jogait a jelenlegi emberiség kárára? Van erre vonatkozóan valamiféle hűvelykujjszabály?

Azt gondolom, hogy a nemzedékek közti igazságosságot ma kell megvalósítanunk. És úgy vélem, hogy a nemzedékek közti és a nemzedéken belüli, az inter- és intragenerációs igazságosság valójában összeegyeztethető egymással. Nem várható el az emberektől, hogy eleget tegyenek a jövő nemzedékekkel szembeni kötelezettségeiknek, amíg nem valósulnak meg a természeti erőforrásokhoz, a minőségi környezethez és az alapvető életfeltételek kielégítéséhez fűződő alapvető jogaik. És csak mindezek megvalósulását követően várhatjuk a nemzedékek közti igazságosság megjelenését. Úgyhogy azt gondolom, nagyon oda kell figyelniük. Amellett érvelnék ugyanakkor, hogy a nemzedéken belüli igazságosság a nemzedékek közti igazságosságból származik, vagy származhat, mivel létezik az időn átívelő partnerség és a nemzedékek közti egyenlőség fogalma, legalább a választási lehetőségek, a sokféleség és a hozzáférés tekintetében. És ahogyan a jövő generációk élő nemzedékeké válnak, megöröklik mindezt, azonban egymáshoz és a jelen nemzedékek tagjaihoz fűződő viszonyban öröklik meg, és így ugyanolyan kötelezettségeik támadnak. A jövő nemzedékek és a ma élő generációk egyes tagjait azonos kötelezettségek kötik össze, amelyek előírják, hogy mindenki, így a ma élő generációk minden tagja jogosult az egyenlő választási szabadság, az egyenlő minőség és a megkülönböztetésmentes hozzáférés jogának érvényesítésére. Az igazságosság általános elvei egyaránt érvényesek a jövő és a jelen nemzedékekre. Nyilvánvalóan egyes politikai, szakpolitikai döntések esetében igazolható lesz majd, hogy komoly trade-offok, választási helyzetek alakulnak ki a jelen és a jövő nemzedékek között. De a nemzedékek közti igazságosság egyik fontos alapelve, hogy nem rakhatunk irracionális terheket a jelenlegi generációk vállára azért, hogy meghatározatlan jövőbeli igényeket elégítsünk ki, miközben a jelenlegi döntések során sincs jogunk kirekeszteni a jövő nemzedékeket a

források felhasználásából. Ennek érdekében döntéseinket alaposan meg kell vizsgálnunk egy „intergenerációs lencsén” keresztül is, hogy biztosítsuk mind a nemzedékek közötti, mind pedig a nemzedéken belüli igazságosság érvényesülését.

Ez összekapcsolja a jövő nemzedékek jogait a fenntartható fejlődés sokat vitatott fogalmával és a hagyományos környezetvédelemmel is – legalábbis Magyarországon a jövő nemzedékek ombudsmanjáról folyó viták során rendszeresen felcserélhetőnek tekintették a kettőt. Érdemes megkülönböztetni a generációk közötti igazságosságot és egyenlőséget a környezetvédelemtől? Van különbség a hagyományos környezeti nézőpont és a jövő nemzedékek érdekeinek védelme között?

A jövő nemzedékek jövőbeli érdekeinek védelme távolba tekintő szemléletet igényel. Vannak olyan környezetvédelmi problémák, amelyek nem vetnek fel ilyen távlatos szempontokat. Itt van például a zajszennyezés. Bizonyos esetekben ez nagyon súlyos környezeti probléma, különösen például gyárakban, de megoldható, és nem jelent szükségképpen hosszú távú problémát. Ehhez hasonlók a légszennyezés bizonyos típusai, és a világ számos pontján sikerült is javítanunk a levegőminőségen számos szennyezőanyag tekintetében. Egyes vízszennyezések, amelyeket a vizek biológiai oxigénigényével lehet jellemezni, ugyanilyenek. Segíthetünk rajta, és nincs szó feltétlenül hosszú távú, a jövő nemzedékekre hatást gyakorló problémákról. Úgyhogy azt mondanám, hogy a környezeti kérdések között vannak, amelyek ma jelentenek problémát, és vannak, amelyek nagyon hosszú távon is jelentkezhetnek. A nemzedékek közti igazságosság olyan inhereensen hosszú távú problémákra fókuszál, amelyeknek széles körű, hosszan tartó és komoly következményei vannak. Úgy vélem ugyanakkor, hogy bőven túlnyúlik a környezeti kérdéseken, és olyan területekre is kiterjed, mint a kulturális örökség vagy hasonló ügyek. A nemzedékek közti egyenlőség tágabb koncepció, mint a fenntartható fejlődés, még ha az az alapja is ennek a fogalomnak.

Milyen más területeket tudna említeni?

Ez attól is függ, hogy mennyire akarjuk kiterjeszteni a koncepciót, de magában foglalhatja például az egészséggel kapcsolatos kérdéseket. Vagy ide tartoznak például a tudományos kutatást illető problémák is. Tegyük fel intergenerációs szemüveget és mondjuk azt, hogy hétfőn reggel belép az irodájába mint politikai döntéshozó. Mit csinálna más-

képpen, a nemzedékek közti igazságosság elvét feben tartva? Ilyen lehet például egy beruházás jóváhagyása. A jövő nemzedékek szempontjából az adott beruházás hosszú távú fenntartásának költségei és nehézsége alapvető kérdés lehet. Vagy a környezetállapot monitorozása során az olyan szennyező anyagok vizsgálata, melyek hosszú távon fejtenek ki mérgező hatást, vagy pedig a visszafordíthatatlan élőhely-átalakítások követése fontos kérdéssé válik. A környezeti hatásvizsgálat során lényeges figyelembe vennünk azokat a hosszú távú hatásokat is, amelyek befolyásolják a jövő nemzedékek jólétét. Egy másik fontos fókuszja lehet az ilyen intergenerációs szempontok alkalmazásának, hogy vajon a tudományos és technológiai kutatások és fejlesztések során a jövő nemzedékek egészséges és működőképes környezetének megóvásához szükséges vizsgálatok megtörténnek-e. Ezeknek a kutatásoknak ki kell terjedniük a környezetállapot monitorozására, kockázatelemzésekre, a forrásfelhasználások hatékonyságának növelésére, alternatív megoldások és helyettesítő anyagok kifejlesztésére, azonosítaniuk kell a jövő nemzedékek számára értékes forrásokat, és hozzá kell járulniuk ahhoz, hogy jobban megértjük a természeti és társadalmi rendszereket, ezzel is segítve a jövő nemzedékeket környezetük megfelelő kezelésében. Egyes ilyen kutatások, mint például a felszín alatti vízbázisokra vonatkozó, alapvető fontosságúak. A szennyeződések eltávolítása a talajvízből és más vízáradó rétegekből rendkívül nehéz, és a szennyezések akár a felszíni vizeket is elérhetik. Alaposabb kutatásokra van szükség ezen a területen. A magánszektor számára azonban ezek a kutatások nem érdekesek, nem térülnek meg az ebbe fektetett források.

Úgy tűnik, a válaszok a jövő nemzedékekkel kapcsolatos elméleti problémákra már vagy másfél évtizede adottak. Könyveiben és cikkeiben a nyolcvanas évek végétől ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik. Van valami újdonság az elmúlt mondanak tizenöt évben a jövő generációkat illető teóriák területén? Vagy az elméleti alapok a kilencvenes évek eleje óta adottak, és manapság azok a legfontosabb kérdések, hogy megfelelő lobbizással rábíráthatók-e a döntéshozók és a közigazgatás a nemzedékek közti igazságosság koncepciójának elfogadására, megváltoztatható-e a jogszabályi környezet, és létrehozható-e új intézményes vagy alkotmányos megoldások az intergenerációs igazságosság szavatolására? Hogyan látja tehát, változik az elméleti háttér, vagy „csupán” ezeknek az elveknek és elméleteknek a gyakorlatba való átültetése a kérdés?

Az alapvető probléma a gyakorlati megvalósítás, és hogy ez milyen újítások révén lehetséges. Számos fontos eset mutatja a jogfejlődésben a nemzedékek közti egyenlőség elvének megjelenését. Legutóbb 2006-ban a kenyai Legfelsőbb Bíróság alkalmazta az elvet egy vízszennyezési ügy kapcsán. Korábban, 1993-ban a Fülöp-szigetek Legfelsőbb Bírósága biztosított jogállást gyermekek egy csoportja számára, akik önmagukat és a jövő nemzedékeit is képviselték egy magas biodiverzitású területre vonatkozó fakitermelési engedély visszavonása és a további engedélyek kibocsátásának megtiltása ügyében.⁴ Hasonló események történtek máshol, ahol a jövő nemzedékek érdekei megjelentek a jogalkotásban vagy az őket érintő döntésekben. A nemzetközi szinten is egyre többször hivatkoznak az elvre, akár nemzetközi egyezményekben és más megállapodásokban. A Nemzetközi Bíróság is hivatkozott a jövő nemzedékekre 1996-os, a nukleáris fegyverek használata vagy az azzal való fenyegetés jogszerűségéről szóló állásfoglalásában. Amikor Weeramantry bíró tagja volt a testületnek, számos különvéleményében egyértelműen utalt a nemzedékek közti egyenlőség elvére. Szóval úgy vélem, az elv megvalósulása sokat mozdult előre, elfogadottsága és fejlődése figyelemre méltó a kilencvenes évekhez képest.

És hát vannak olyan konkrét dokumentumok is, mint az UNESCO nyilatkozata a jövő nemzedékekről, mégis időnként az az ember érzése, hogy ezek csupán puha megoldások, nyilatkozatok, kívánatos célok. De amikor valóban kemény döntésekről és kérdésekről van szó, a jövő nemzedékek érdekei és a nemzedékek közti igazságosság mint ha jobbára vesztesen kerülne ki ezekből a szituációkból. Nehéz olyan határozott jogesetet találni – eltekintve az említett emlékeztető kenyai és Fülöp-szigeteki esetektől –, amikor a jövő nemzedékek érdekeit valóban figyelembe vették. Mit gondol, a jövőben várható az effajta döntések robbanásszerű elterjedése?

A legtöbb döntésünk hatást gyakorol a jövő nemzedékekre. Nem halogathatjuk figyelembevételüket. Ezzel együtt úgy gondolom, hozunk olyan döntéseket már ma is, amelyek valójában a jövő nemzedékek érdekeit védik. Ha a kultúráról beszélünk, valahányszor könyvtárat alapítunk vagy múzeumok és archívumok fennmaradását biztosítjuk, a jövő nemzedékek érdekeit védjük. Amikor a veszélyes hulladékok biztonságos elhelyezéséről beszélünk, és gondoskodunk arról, hogy általunk biztonságosnak tekintett elhelyezést alakítsunk ki évtizedekre, akkor ezzel próbálkozunk. A legnagyobb téma azonban szerin-

tem a klímaváltozás kérdése. A klímaváltozás egyértelműen nemzedékek közti ügy. És úgy vélem, a világ egyre inkább tudatában van annak, hogy a klímaváltozás visszafordíthatatlan és súlyos hatással lehet a jövő nemzedékekre, egy lényegét tekintve intergenerációs probléma, és ilyen kontextusban is kell foglalkoznunk vele. Szóval minthogy a klímaváltozás ma már nemzetközi téren napirendünk frontvonalában és középpontjában van, a nemzedékek közti igazságosság is egyre inkább a figyelem fókuszába kerülhet, ami reményeim szerint mindannyiunk javára szolgál.

Hogyan látja a jövő nemzedékek jogi és intézményes védelmének jövőjét? Említette, hogy a nemzetközi szinten már végbementek bizonyos változások. Vessünk egy képzeletbeli pillantást a nemzetközi közösségre mondjuk 2025-ben. Mit gondol, a jövő nemzedékek védelmének különböző formái széles körben el lesznek terjedve? A nemzetközi és nemzeti jog- és intézményrendszerek alkalmazkodnak a jövő nemzedékek védelméhez?

Őszintén remélem, de mindeközben figyelmet kell szentelnünk a legszegényebb közösségek érdekeinek, ez elengedhetetlen, ha valóban meg akarjuk valósítani a nemzedékek közti egyenlőséget. Bízom benne, hogy a jövőben, mondjuk 2025-ben nagyobb figyelem fog fordulni az utánunk következő generációk hosszú távú érdekei és azon intézkedések felé, amelyeket meg kell tennünk az emberi környezet építése és egészsége érdekében.

És Ön bízik az ilyen intézményi megoldásokban? Például nem sokkal azt követően, hogy az IPCC (a klímaváltozással foglalkozó kormányközi testület) béke Nobel-díjat kapott az elmúlt évtizedben a globális éghajlatváltozás megértése és az az ellen való fellépés érdekében kifejtett tevékenységéért, és közvetlenül a jövő nemzedékek országgyűlési biztosáról szóló magyar törvényjavaslat elfogadása előtt, múlt novemberben éppen Budapesten jelentették be egy új, ENSZ kezdeményezte testület, a fenntartható forrás használatával foglalkozó kormányközi panel (Intergovernmental Panel on Sustainable Resource Management) létrehozását. Gondolja, hogy ezek hatékony és hatásos intézmények? És vajon létrejönnek majd a jövő nemzedékek problémáival foglalkozó hasonló testületek?

Ezt nem tudom megmondani. A pohár lehet félig üres vagy félig tele. Az bizonyos, hogy a problémák nagyon súlyosak. Elkerülhetetlen, hogy ezzel szembenézzünk. Ennek minden szinten meg kell történni.

nie, nemzetközi, nemzeti és helyi szinteken egyaránt. És ha van egy erős civil szektor, amely ebben részt vállal, az hihetetlenül sokat segíthet. El kell jutnunk a helyi közösségek szintjére, az emberekhez, közöttük a legszegényebbekhez is, hogy lássák, a figyelembe veszik szempontjaikat, kielégítik az alapvető szükségleteiket, és bízhatnak benne, hogy a jövőben is meghozzák a szükséges intézkedéseket. Ez elengedhetetlen. De ehhez mindannyiunknak cselekednünk kell.

Vannak viták a fenntartható fejlődés kapcsán, hogy kinek kellene lépnie elsősorban a megfogalmazott célok elérése érdekében. A harmadik világ nagy népességnövekedésű országainak vagy a túlfogyasztó fejlett országoknak? Kinek van nagyobb felelőssége a jövő nemzedékek kizsákmányolásában?

Mindenkinek keményen kell dolgoznia a fenntarthatóság érdekében. Bizonyos értelemben a fenntartható fejlődés leginkább a világ legszegényebb közösségei érdekében áll, mivel igen gyakran éppen ők szenvednek a legjobban, de mindenképpen aránytalan mértékben a környezeti terhektől, miközben a környezeti terhek révén létrehozott javakból és hasznokból aránytalanul kis mértékben részesülnek. Ilyen értelemben a fenntartható fejlődés nekik különösen érdekükben áll. De természetesen nem csak az övékben, ez mindannyiunk érdeke, és a felelősség is teljes mértékben közös.

Ön a Georgetown Egyetem tanára. Hogy látja, a diákok és általában az egyetemi világ nyitott a jövő nemzedékek jogai fogalom befogadására? Vagy ez valamifajta nem elég kézzelfogható, túl puha jogfilozófiai fogalom számukra?

Nem, nem, nagyon nyitottak, és általában az ember is befogadók, akikkel találkozom. Hogy ez pusztán egy kötelesség a ma élők számára, vagy valóban jogokat is biztosít a jövő nemzedékeknek, erről persze folynak viták, de a nemzedékek közti igazságosság koncepciója, úgy vélem, mára elfogadottá vált, és számolnak vele az emberek.

És a nemzetközi szintén?

Ott is ugyanez a helyzet. A nemzedékek közti egyenlőség elvét befogadta a nemzetközi jog.

Ez meglehetősen reménykeltő fejlemény.

Igen, de nem lehet eléggé tudatában lennünk annak, hogy hihetetlenül nagy problémákkal kell szembenéznünk. Szóval csak annyit tehetünk, hogy dolgozunk a megoldások érdekében.

JEGYZETEK

1. Az interjú 2008. február 25-én készült.
2. 2001 óta működik az intézmény a Knesszetben.
3. Az UNESCO nyilatkozata a jelen nemzedékek jövő generációk iránti felelősségéről, Párizs, 1997.
4. A szakirodalomban sokat hivatkozott Minors Oposa kontra a Környezetvédelmi és Természeti Erőforrások Minisztériuma titkára perről van szó, amelyben a Fülöp-szigetek Legfelsőbb Bírósága 1993. július 30-án hirdetett ítéletet. Az ítélet szövege: http://www.lawp-hil.net/judjuris/juri2003/jul2003/gr_131442_2003.html. További olvasnivaló a perről: <http://www.inece.org/4thvol1/oposa2.pdf>.

„PUSZTÁN AZ ERKÖLCSI ÖNTUDATRA ALAPOZVA A KÖRNYEZETKÁROSÍTÁSNAK NEM LEHET GÁTAT SZABNI”

NAGY BOLDIZSÁR NEMZETKÖZI JOGÁSSZAL
KISS DÁVID ÉS SÓLYOM PÉTER BESZÉLGET

Ma már nyilvánvalónak számít, hogy elkerülhetetlenül bekövetkezik a globális klímaváltozás, amelyért az ember energiaéhsége a felelős. A klímaváltozás általános szemléletváltást követel, felelősebb gondolkodást, amely a cselekedetek hosszú távú környezeti hatásainak, s ezen keresztül a jövő nemzedék érdekeinek nagyobb figyelmet szentel. Az új ököpolitikai gondolkodás vezérmotívuma tehát a jövő nemzedékek érdekeinek védelme. De hogyan lehet védelmezni azoknak az érdekeit, akik még meg sem születtek?

A jövő nemzedékek jogait és érdekeit intellektuálisan semmivel sem nehezebb elképzelni, mint azt, hogy az államnak vannak jogai és érdekei. Ugyanolyan nehéz azonosítani az állam érdekeit, mint a jövő nemzedékek érdekeit. Mind a két esetben a képviselő a kérdés. Nincs akadálya annak, hogy azt képzeljük, a jövő nemzedékek érdekei képviselhetők. Arra a kérdésre, hogy ezek az érdekek hogyan azonosíthatók, jól használható alapelveket dolgoztak ki. Nem a jövő nemzedékek konkrét választásait próbáljuk kitalálni, hanem olyan elvek mentén akarunk működni, amelyek alapvetően a jövő nemzedékek választási szabadságát hagyják meg, illetve megóvják a jövő nemzedékeket attól, hogy életkörülményeik lényegesen rosszabbak legyenek, mint miénk. Tehát a jövő nemzedékek érdekeit képviselhetőnek tartom anélkül is, hogy nevesített egyéni jogként kellene megmérkőzniük a ma létezők egyéni emberi jogaival. De ha kell, ezeket az érdekeket az egyéni joggal szembenálló joggá is lehetne keményíteni.

Talán ennek az egyre nyilvánvalóbb kihívásnak is köszönhetően a felületes szemlélő számára úgy látszik, hogy a környezetvédelem lassan kezd olyan fontos szerepet játszani, mint a rendszerváltás idején.

Én nem így látom. Eltekintve a magyar köztársasági elnök tevékenységétől, aki nagyon fontos szimbo-

likus gesztusokat tett, s eltekintve az olyan kihegyezett történetektől, mint a tubesi lokátor ügye vagy a Rába habzása, amelyek kapcsán valóban a környezetvédelemről magáról van szó, nem tűnik úgy, hogy a környezetvédelemnek nagyobb súlya lenne, mint tíz-húsz évvel ezelőtt. A legtöbb környezetvédelmi ügy pusztán egy terep, amelyen a politikailag egyébként szembenálló erők újra egymásnak feszülhetnek. Nem látom azt, hogy őszintébben vennének részt a politikusok ebben a szimbolikus diskurzusban, mint ahogy ezt 1989-ben tették. Pont fordítva: azt gondolom, hogy Bős–Nagymaros kapcsán valóban voltak őszinte törekvések, sokan meggyőződéssel gondolták, hogy ők az erőmű építését akarják megállítani, függetlenül attól, hogy egyébként melyik párttal rokonszenveznek. Most a környezetvédelemmel kapcsolatos állítások többsége – mindegy, hogy a csepeli szennyvíztisztítóról van szó vagy hulladékégetőkről vagy a szalmaerőműről – összekapcsolható az állást fogláló személy egyébként ismert politikai nézeteivel. Ez a jelenség különösen fájdalmasnak mutatkozik azoknak a szervezeteknek az esetében, amelyek megpróbálták távol tartani magukat a politikai szekértáboroktól, mint például a Védegylet. Mihelyt az ilyen környezetvédelmi szervezetek kilépnek a szimbolikus politika terepére, odahagyva az egy vagy néhány ügyet következetesen védelmező csoport képét, azonnal besoroltnak az egyik vagy a másik oldalhoz.

De nem szükségszerű-e valamilyen szinten az át-politizálódás még a tisztán az ügyért folytatott környezetvédelmi tevékenység során is?

Lehet, hogy én vagyok naiv, de azt hinném, hogy ez nem szükségszerű. Aki a Víz keretirányelv maradéktalan végrehajtásáért küzd, vagy aki egy értelmes energiapolitikai diskurzust kezdeményez, arról még nem feltételezem, hogy Paks vagy a szalmaerőművek vagy a szélenergia erőművek pénzeltje. Ige-

nis el tudom képzelni, hogy ilyen, tisztán a környezetvédelemre koncentráló szerepek vannak, és bizonyos fokig vannak is (például az Energia Klub). A Védegyletnek is számos olyan beszélgetése van, ahol a beszélgetőpartnerek a legkülönbözőbb irányokból jönnek, mégis egy dologról beszélnek és sok mindenben egyetértenek. Hiszem azt, hogy van egy sor olyan kérdés, amelyben ez megvalósulhat, például az erdővédelemben vagy a NATURA 2000 területek kijelölésekor és megőrzésük során. Ezek kapcsán lehet úgy megjelenni, hogy az adott szereplőnek nem kell besorolódnia. De kétségtelen, hogy a politikai szféra annyiban érzékeli és használja fel a környezeti ügyeket, amennyiben e használat az egyébként is meglévő céljainak előmozdítására alkalmas. Környezeti célokat önmagukért nem tűz ki.

Milyen intézményes keretek között lehetne a környezetvédelmi ügyek képviseletét hatékonyabbá tenni? Mitől fogja a közvélemény fontosnak látni a környezeti kérdést, ha nem arról van szó, hogy ő személyében károsult?

Nyilvánvaló, hogy az összes tisztai fogadós nagyon fontos környezeti problémának látta a folyó ciánszennyezését. Mitől fog bekövetkezni, hogy valaki a Hortobágyon a Bükk károsodását fontosnak érezze? Egyfelől a tanítástól: a természeti értékeknek társadalmi értéké kell válniuk. A gondolat, hogy a Dunakanyar látványa radikálisan iparosított képet kezd öltetni, hidegrázást kellene kapniuk az embereknek. Ezt csak az oktatás tudja elérni, amikor azt tanítja, hogy mi a természeti szép. Másfelől az eurokonform viselkedés utáni vágytól. Ha az Európai Közösség kellő súllyal és több síkon szorgalmazza a környezetvédelmet, egyfelől szigorú szabályokkal, másfelől azzal, hogy pénzt áldoz a környezet értékeit tudatosító programokra, akkor a népesség megtanulhatja ezt felnőtt korában is. De van egy harmadik út is. Mihelyst a környezetileg kedvezőbb megoldást gazdasági haszon forrásává is lehet tenni, akkor rögtön környezetbarát lesz a nép. Ha meg lehet értetni vele, hogy az autópálya mellőzése annyival több turistát vonzhat az „érintetlen” térségbe, hogy az a haszon nagyobb lesz, mint a környéken található három gyárba az autópályán szállított alkatrészek segítségével előállított termékösszeg utáni profit, akkor nem fogja igényelni, hogy a körzetet autópálya érintse. S most nem emeltem érveket, hogy mindenki mondjon le a sztrádáról, hanem azt hangsúlyozom: a leghatékonyabb érv az, hogy a turizmusból vagy a biotermelésből, az ökológiai szolgáltatásokból is lehet pénzhez jutni. Mihelyst valaki át akar állni bioter-

melésre, rögtön érzékeny lesz arra, mi történik a szomszédjában. Összefoglalva: első a klasszikus iskolai nevelés, a második az eurokonform viselkedési minták hatása (némi uniós támogatással megsegítve), a harmadik, a legerősebb hatás pedig a személyes nyereség, amelyre környezetbarát tevékenysége révén tesz szert az ember.

Egyes gazdaságkutatók szerint ha egy országnak a gazdasági felzárkózás a célja, nem szabad olyan beruházásokra költenie, amelyek gazdaságossága megkérdőjelezhető. A magyar gazdaságpolitika tehát gyors, érezhető eredményeket követel. Milyen mozgásteret lehet a környezeti politikának a növekedésorientált gazdasági elvárásokkal szemben?

Miért kellene a magyar gazdaságpolitikának „egyes gazdaságkutatók” álláspontját követeléssé formálnia? Más gazdaságkutatók mást tanítanak: azt, hogy a gazdaságosság kiszámításánál döntő a időbeli távlat és az externális hatások figyelembevétele. Ami rövid távon, önmagában siker, az hosszú távon, a közjavakra gyakorolt hatását is bevonva a mérlegbe gyakran kudarc. Sőt azt is tanítják, hogy a mennyiségi fogyasztás, a növekedés az életminőség rovására mehet. A környezeti politika megtaníthatja a gazdaságpolitikát arra, amit már – remélem – BA szinten is oktatnak a közgazdasági szakokon: hogy a természeti és a társadalmi tőkével nem szabad úgy bánni, mint a gazdasággal, hogy egy cumigyár jövőbeli nyereségének a diszkontálását nem ugyanazzal a kulccsal kell végezni, mint egy emberéletét.

Mi tehetünk akkor, ha nincs politikai támogatása a környezetbarát politikáknak? Hozzunk létre egy ombudsmani hivatalt?

Abban egyetértünk, hogy ma Magyarországon nem lehet tisztán környezetvédelmi pártprogrammal sok szavazatot szerezni. De talán mégis meg lehetne szólítani egy olyan szavazóréteget, amely éppen környezetvédelmi elkötelezettsége miatt nem érzi magát képviselve, mert nincs olyan általános párt, amely érdemi környezetvédelmi programot hirdetne, amelynek a programjában a környezetvédelemnek nem csak dekoratív szerepe van.

Az ombudsmani hivatallal kapcsolatban elfogult vagyok. Az eredeti törvényjavaslat megfogalmazását megelőző háttér munkában részt vettem, a törvényben bizonyos fordulatok tőlem származnak. Ennek alapján nem meglepő, ha azt gondolom, hogy ennek van értelme. Még abban a formában is, ahogy elfogadták. Az igazán nagy dilemma az volt, hogy az ombudsman a jövő nemzedékek érdekeire kon-

centráljon-e, annak széles értelmében, vagy csupán a környezetvédelmen keresztül védje azokat. A törvény az utóbbit választotta. Miközben ugyanolyan indokolt lett volna, hogy az archívumok, a könyvtárak, a levéltárak, a nyugdíjrendszer, a digitális archívumok is képviselőt és védelmet kapjanak – minden, ami hosszú távú, mondjuk ötven éven túli jelentőségű. Ebben az értelemben az ombudsman nem helyettesít egy valószínű zöld pártot. A zöld párt előmozdítja a környezetvédelem ügyét, de a politikai támogatottság biztosítása érdekében nem tud tíz-húsz éves távlaton túl gondolkodni. Ezzel szemben az ombudsman ezt megteheti. Nem csereszabatosak.

Mit várhatunk az új ombudsmantól?

A pesszimista olvasat szerint egy újabb bábu az intézményrendszerben, amely beszél néha a televízióban, évente jelentéseket készít, de aktivitása ellene érdemben nem változik semmi. Az optimista olvasatnak azonban – remélem – nagyobb létjogosultsága van. A törvényben meglepően erős hatáskörök vannak, mégsem hatóságok. Az ombudsman nem dönt, csak mozgásba hozza a különféle hatóságokat. A hatóság vagy a bíróság dönt, de legalább eggyel több szereplő tudja kiváltani a közigazgatási eljárás megindítását vagy éppen a folytatását. Emellett az ombudsman kellően erős ahhoz, hogy képes legyen mintákat adni. Bizonyos kardinális, precedensszerű ügyekben érvelési, stratégiai utakat nyit meg vagy szélesít, értékválasztási rangsorokat (például a megújuló energia a nem megújuló előtt) állít fel. Igen fontos, hogy a kormánnyal és a parlamenttel diskurzusba elegyedve megjelenítsen egy hangot, amely egyébként ezeknek a szereplőknek a száját nem hagyná el. Mert nem dolguk, hogy arról beszéljenek. Ezt akkor fogja jól csinálni, ha átlátja azt, ami az Európai Közösségben zajlik, és átlátja a hosszú távú magyar terveket. A kormánynak számtalan hosszú távú stratégiai programja van, amelyet az ombudsmannak véleményeznie kellene. Nem úgy, hogy néhány pontot finomít, hanem úgy, hogy érdemi javaslatokat tesz. Ezt viszont egy személyben nem tudja megvalósítani, ez csak akkor lehetséges, ha tizenöt-húsz fős szakértői gárdával dolgozhat. Mivel ezt nem látom megvalósulni, mégiscsak visszatérek a pesszimista olvasathoz.

Az aggodalmam forrása az, hogy míg a 2007 nyári politikai alku szerint az eltörölt helyettes ombudsmanni tisztséghez tartozó tizenhét tagú stábot az új ombudsman kapta volna meg, az általános ombudsman másképp értékelte a helyzetet és rámutatott: a pozíció megszűnt ugyan, de a hozzá tartozó

üggyek nem, így csak a helyettes ombudsman egykori stábjának egy-két tagja szabadítható fel az új ombudsman javára. A feladat azonban válogatott szakemberek nélkül nem megoldható. A helyzetet részben – de csak részben – orvosolná, ha a jövő nemzedékek ombudsmanja olyan pénzügyi keretet kapna, amelyből eseti szakértőket alkalmazhatna. Sok speciális ügyben (ilyen lehet a geotermikus energia hasznosítása) bizonyos szakértőket elég egyszer alkalmazni, nem kell állásba venni őket, és ezzel a módszerrel akár külföldi szakembereket is be lehetne vonni.

Az új ombudsmanhoz több hatáskört is telepítettek, amelyek hatósági jellegűek. Nem fog ez gondot okozni a környezetvédelmi hatóságokkal való együttműködésben? A törvény egy helyen a biztos fellépését kifejezetten a jogellenes környezetkárosításhoz, szennyezéshez, illetve veszélyeztetéshez kapcsolja. Ezeknek a tényállásoknak a megállapítása a hatóság feladata. Mi lehet ebben az esetben az ombudsman szerepe?

Nem vagyok a közigazgatási jog szakértője, de javasolom, hogy óvatosan bánjunk a hatósági jelzővel. Az ombudsman erős jogkörei a következők: ha már megállapították jogerősen a károsítást és az állami szerv vagy az önkormányzati szerv nem hajlandó a kártérítést – az ombudsman felszólítása után sem – behajtani, akkor ő maga érvényesítheti ezt az igényt. Emellett két fontos és nem hagyományos jogköre van. Nem jogerős, de végrehajthatónak nyilvánított közigazgatási határozat végrehajtásának a felfüggesztését kezdeményezheti (tehát magát a határozatot nem változtathatja meg!), ha több szigorú, konjunktív feltétel érvényesül. Akkor léphet, ha a határozat a biztos szerint jogsértő és ha a környezet állapotában helyrehozhatatlan kárral járna. A jogerős, bíróság által (még) felül nem vizsgált határozatok esetében ha a határozat jogsértő, továbbá sérti vagy veszélyezteti a környezet állapotának fenntarthatóságát, továbbá jelentős mértékű környezetkárosítással fenyeget, akkor és csak akkor a jogerős határozatot hozó szerv felügyeleti szervénél felügyeleti eljárást kezdeményezhet. Ha erre nem kerül sor, vagy a felügyeleti szerv nem ért egyet az országgyűlési biztossal (illetve ha nincs felügyeleti szerv), akkor – harminc (utóbbi esetben száznyolcvan) napon belül – kezdeményezheti ő maga a bírósági felülvizsgálatot. Szóval hatósági döntést nem hozhat és nem változtathat meg, bírói jogkört nem von el. Pusztán mozgásba hozhat ellenőrző szerveket, ha azt érzékeli, hogy a környezetkárosító és az őt elmarasztalni hivatott hatóság között összjáték alakul ki.

Milyen politikai intézmények kellenek ahhoz, hogy a környezeti politika hatékonyabb képviselőt kapjon?

Nekem úgy tűnik, nem ugyanabban a paradigmában beszélünk. A szavaiból úgy tűnik, hogy maga nemzeti paradigmában gondolkodik, én pedig azt gondolom, hogy az Európai Közösség jogkörei miatt és a környezetvédelmi gondok határokat átszelő természete folytán ez a szemlélet közel áll az irrelevantáshoz. A környezetvédelem közösségi ügy, huszonhét tagállam ügye, sokszor egyenesen globális kérdés. A stratégiai gondolkodás már nem a nemzeti létében elszigetelt magyar kormány feladata. Arról van értelme beszélni, hogy milyen mandátummal menjen ki a magyar miniszter a brüsszeli tanácskozásra. A magyar kormány virtusa nem fogja megoldani a gondokat.

Ezek a kérdések természetesen Brüsszelben dőlnek el, a tagállamok részvételével. De a magyar kormány hozzáállásának mégiscsak van köze ahhoz, hogy mennyire sikeres a környezetvédelem ügye Magyarországon.

Köze van, de nem meghatározó. Nézzük meg, hogy az európai jogalkotás milyen mélységig határozza meg a környezetvédelmi jogalkotást a levegő-, a víz- vagy a természetvédelem terén, s tovább is sorolhatnánk, nem is beszélve a horizontális szabályokról, amilyenek például a környezeti hatásvizsgálat normái. Lényegében nincs többé eredeti (nem irányelvet átültető) magyar jog, nincs magyar stratégiai döntés. Mindent összevetve örülhetünk ennek a folyamatnak. Ha a Nagybányáról indult ciánszennyezéshez hasonló katasztrófákat el akarjuk kerülni, támaszkodhatunk a magyar–román kétoldalú diplomáciára, én mégis jobban bízom abban, hogy van egy kötelező irányelv, s azt két éven belül minden tagállamnak át kell ültetnie nemzeti jogába, ha pedig valamelyik nem teszi, Brüsszel eljárást indít, beperli és pénzfizetésre kötelezi. A környezetvédelem nagy strukturális kérdései nem nemzetállami keretek között dőlnek el. A magyar kormány saját hatáskörében a mentalitást befolyásolhatja, s ölhetne ebbe pénzt. De a stratégiai gondolkodás, hogy milyen környezeti elveket érvényesítsünk, azokhoz milyen tartalmat rendeljünk hozzá, mondjuk a „szennyező fizet” elvét hogyan is fogjuk értelmezni, hogyan cselekedjünk az elővigyázatosság elvének megfelelően – mindez Brüsszelben, a tagállamok közös testületében, a Tanácsban formálódik. A közösségtől várjuk a környezetben okozott nem piaci típusú kár értékelési szabályainak megalkotását, a közösségtől, amely-

nek mi is tagjai vagyunk. Persze azt a kérdést, hogy milyen mandátumot írjunk a magyar követnek, amikor elmegy Brüsszelbe, meg lehet válaszolni. Olyat írunk, amely hosszú távon fenntartható, életminőségünket megőrző és javító életformát tesz lehetővé, még gazdasági áldozatok árán is. A politika feladata lenne azt meghatározni, hogy a versenyképesség oltárán mennyi áldozatot hozunk annak érdekében, hogy a környezetünket védjük. Erről lehetne értelmesen itthon vitákat folytatni. S akkor rajzoldhatna ki az a mandátum, amelyet a magyar miniszter képviselhetne Brüsszelben. Itt tulajdonképpen egymást erősítő problémákról van szó: ha a magyar közvélemény érzéketlen a más háza táján történő környezeti problémák iránt, akkor a magyar politikus nem fog olyan üzenettel Brüsszelbe érkezni, amely a többi magyar politikának, az iparnak, mezőgazdaságnak ugyan hátrányos lenne, mégis a hosszú távon értelmezett közjót szolgálná, és a kormányban sem fogja ezt határozottan képviselni – ennyiben ez körkörös folyamat.

Jelenlegi formájában alkalmas-e arra a közösség, hogy megszabja ezeket a kereteket?

Alkalmas. Az Európai Unió például a klímaváltozás és az energiapolitika terén elég progresszív politikát folytat. A keretek megszabására alkalmas még akkor is, ha azt, hogy a megújuló energiák közül melyiket válasszuk, nemzetállami szinten döntjük el, és az is tőlünk függ, hogy ezek a célkitűzések hogyan valósulnak meg.

Míg a környezeti problémák okai globálisak, az általuk okozott problémák továbbra is lokális kezelést igényelnek.

A tüneti kezelés, az okozott problémára adott válasz lehet helyi, de a valódi válasznak a kiváltó okhoz kell visszanyúlnia. Természetesen vannak olyan globális problémák, mint a vízhiány vagy a sivatagosodás, amelyekre helyi válaszok – például megelőző intézkedések – is adhatók. Igen, ebből a szempontból nagyon fontos szerepe van még a nemzetállamoknak az adott ország erőforrás-használata terén, legyen szó bár a bezárt recski bányában rekedt rézérc kitermeléséről vagy a Duna víztartó rétegeinek és vízhozamának felhasználásáról. Magyarország még a sivatagosodásban is érintett. Ezekben a kérdésekben a nemzeti kormányok dönthetnek: a nemzeti politika kijelölhet kívánatos és nemkívánatos utakat. Területfejlesztési döntéseiben választhat, hogy iparosítással akar felfejleszteni egy területet, vagy pedig az iparosítás távortartása révén. A közös-

ségnek ez gyakorlatilag mindegy. A közösséget csak az érdekli, hogy ne legyenek elmaradott, bevételhiányos területei; közömbös, hogy ez a bevétel az ökoturizmusból vagy az előállított ipari termékek hozzáadott értékéből származik. De ilyen terület a mezőgazdasági politika is. Támogatások elnyerését célozzuk-e meg, vagy azt, hogy az áruink a piacon támogatás nélkül is versenyképesek legyenek? Ha szélesebb értelemben vesszük a környezeti problémák következményeit és bevonjuk az emberi egészségpolitikát, azon a téren kizárólag a nemzetállamnak vannak feladatai. Az Európai Közösségnek nincs saját egészségpolitikája.

A tagállami gazdaságoknak, hogy tartani tudják az állambáztartási hiányra vonatkozó előírásokat, gazdasági növekedés orientált politikát kell folytatniuk. Hogy lehet ezt a logikát a környezetpolitikai vállalásokkal ellentmondásmentesen összehangolni? Az unió hogyan tudja ezeket a környezeti célokat teljesíteni, ha alapvetően növekedésorientált?

Bár ez nehezen feloldható ellentmondás, sok múlik azon, hogy hogyan értelmezzük az uniót. Az uniót létrehozó maastrichti szerződés második cikke azt rögzíti, hogy a kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés biztosítása a cél. Az, amit az imént sugallt, hogy az unió tagállamainak növekedniük kell, nem következik az alapító szerződésekből. Az uniónak az optimista olvasat szerint nem növekednie kell, hanem kiegyensúlyozottan és fenntartható módon kell működnie. A közösség elismeri a kereskedelmi szabadságot korlátozó környezetvédelmi indokokat.

Az már más kérdés, hogy növekedésorientált gazdaságpolitika nélkül nehéz vagy esetleg nem is lehet tartani az állambáztartási hiányra vonatkozó elvárásokat.

Az Európai Közösséget létrehozó római szerződés elvárja a tagállamoktól, hogy a környezetvédelmi politikát integrálják az összes többi politikába. Ezt mondja ki félreérthetetlenül a szerződés 6. cikke. Fogalmilag nem lenne kizárt, hogy a közösség és a közösséget alkotó tagállamok olyan növekedési pályára álljanak, amely nem számolja fel a saját környezetüket. Azt remélem, hogy ez a tendencia erősödni fog. Ahhoz képest, hogy az Egységes Aktaiban 1986-ban tűzték ki ezeket a célokat először, az előrelépés nagyon kicsi. Ugyanakkor a közösség jó irányba megy. A környezetpusztító vagy környezetbarát növekedés szélső pontjai közül az unió fel-

tétlenül az utóbbihoz áll közel. Például a Víz keretirányelv valóságos holisztikus szemléletet jelenít meg. A közösség eljutott az egyes fajok védelmétől az élőhelyek védelméig: eddig egyes víztesteket védett, de most már az egész vízkörforgást és a hozzá tartozó ökoszisztémákat is védi. A Víz keretirányelv szerint például a folyó természetes állapota még akkor is kívánatos, ha ez alkalmasint árvízvel és gazdasági pusztítással jár. Tessék úgy átalakítani a településszerkezetet, hogy az ártéren ne épüljenek házak, és ne az legyen a cél, hogy minél kisebbre szorítsuk az árteret, azért, hogy lakható területeket nyerjünk, hanem adjuk meg a folyónak, ami az övé. Tehát nem törvényszerű, hogy a közösség a növekedés fejében föláldozza a környezetet. Szabad-e környezetvédelmi érdekből korlátozni a kereskedelem szabadságait? A válasz az, hogy szabad. Ha nem is ellentmondásmentesen, de a közösség elfogad legitim korlátozási célként környezetvédelmi célkitűzéseket.

Ám ezek a holisztikus szemléletű szabályozások csupán az Európai Unió területén érvényesülnek. Mi a helyzet az unióval mint globális gazdasági folyamatok résztvevőjével? A környezeti problémák nem ismerik a határokat, de a közösségi környezetpolitika igen. Megvándorható-e az unió azzal, hogy megengedi a vállalatainak azt, hogy más országokban elkövethessék azokat a bűnöket, amelyeket az unió területén megfiltottak?

A leányvállalatokat azért kötik szabályok az anyavállalatokhoz. Ebben a kérdésben legyünk optimisták, bízzunk abban, hogy nem kettős beszéd folyik e téren. Hozzájárulunk-e a glóbusz erőforrásainak az elpusztításához, amikor kereskedelmi profitunk érdekében olyan igényeket elégítünk ki, amelyek klasszikusan a legelő tragédiáját festik fel? E tekintetben a vád megáll, rettenetes baráti szövetségre lép egymással a tőke és a fogyasztó. Ezt tették a magyarok a nyolcvanas évek végén, s teszi a kínai és az indiai fogyasztó manapság. E tragikus egymásra találást megakadályozni nem lehet. Úgy lehet keretek közé szorítani, terelgetni kevésbé önpusztító irányba, ha abban anyagilag érdekeltté tesszük a feleket, például a gyorsított fogyasztást fékező és az újrahasznosítást jutalmazó környezetterhelési járulékok kivetésével. Vagy a közös költségvetésből hajlandók vagyunk áldozni arra, hogy a kevésbé környezetpusztító módszerek ugyanazt a környelmi szintet hozzák, például a tömegközlekedés érdemi fejlesztésével. Pusztán az erkölcsi öntudatra alapozva a környezetkárosításnak nem lehet gátat szabni. Van példa olyan hősökre, akik a környe-

zetért folytatott harcukkal sikeresen befolyásolták a nemzeti öntudatot, de az OECD-világban egy alternatív megoldás csak akkor működhet, ha sikerül természetes szövetséget létrehozni a fogyasztók és a környezetvédelmi célok között. Ez akkor következik be, ha az iparosodott államok hajlandók pénzt áldozni a környezetbarát termelési formák támogatására. Ezt az átmenetet a pusztító termelési és fogyasztási módtól a környezettel gyengédebben bábó felé valakinek finanszíroznia kell.

Az előző kérdéshez kapcsolódva a problémát úgy is fel lehet vetni, hogy ha a nemzeti keret szűknek bizonyul a környezeti problémák kezelésére, akkor nagyobb léptékben ugyanez elmondható az olyan szupranacionális szerveződésekéről is, mint amilyen az Európai Unió. Másképp fogalmazva: a globális környezeti kihívásokra globális keretek között adható válasz. Láthatóan a globális szerveződések létrehozására tett kísérletek eddig nem túl sok sikerrel jártak, főleg ha a gazdasági érdekek túlságosan erős korlátozását eredményezték volna. Ebben a helyzetben milyen intézményekre támaszkodhatunk a környezeti krízis kezelésében?

Megítélésem optimistább, mint a kérdés által sugallt, s kicsit visszavezet a korábban megbeszéltekhez. A globális kihívások egy részére adhatók lokális válaszok (is), mondjuk a vízzel, az energiával való takarékoság vagy a biológiai sokféleség megőrzése terén. A szűk értelemben vett globális kihívások, mint az éghajlatváltozás és annak – például a tengerszintre gyakorolt – hatása, vagy az ózonlyuk korábbi növekedése valóban még az EU-nál is nagyobb léptékű együttműködést kíván, de ez az említett kérdésekben több (ózon) vagy kevesebb (éghajlatváltozás) sikerrel létrejött. Az igazi kérdés az, hogy a közös, de differenciált felelősség elvét, amely elismeri, hogy a mai fejlettek nagyobb mértékben járultak-járulnak hozzá a globális gondokhoz, mint a mai fejlődők, mennyire sikerül nem apró-, hanem nagy pénzre váltani, mennyit hajlandók a mai fejlettek áldozni azért, hogy a mai fejlődők, Kína, India, Indonézia, Brazília s a többi harmadik világbeli állam ne oly tékozlón bánjon természeti kincseivel, környezetével és a globális közjavakkal, ahogy a mi technikai haladásra büszke eleink tették és a fogyasztás örömétől megbűvölt kortársaink teszik ma is. Pénzt és tudást kell ellenérték nélkül ebbe a világba küldeni.

Az a nemzetközi védelmi rendszer, amely jelenleg az emberi jogok védelmét garantálja a nemzetál-

lamokkal szemben, szolgálhat-e példaként a környezeti jogok védelmére a környezetkárosító globális vállalatokkal szemben? Létre lehet-e hozni egy ilyen szövetséget az antiglobalisták és a hagyományos jogvédők között?

Az első kérdés az lesz, hogy vajon az államok is úgy látják-e, hogy a környezetkárosító globális vállalatok megszületése körüli bábáskodással (a szabad kereskedelem és a tőkeáramlás erőltetésével) olyan gólemet hoztak létre, amely agyontaposhatja őket. Amíg az államok nem így látják, addig az államok nem lesznek szövetségesek. Ha az államok szövetségesek, akkor könnyebb a helyzet, mert akkor lehet a jól bevált nemzetközi intézményes recepteket alkalmazni. Lehet éghajlatváltozási keretegyezményt létrehozni, az ózonréteg védelmére vonatkozó egyezményt kötni, és ezekkel a globális vállalatokat – a nemzeti jogrendszerek segítségével – az üvegházhatású gázok kibocsátásában vagy az ózonpusztításban korlátozni, tisztább termelési technikák meghonosításra ösztönözni. Összességében viszont úgy látom, hogy az államok nem állnak készen arra, hogy az általuk létrehozott gólemmel szemben védekezzenek. Nem látják még ezeket a problémákat. S mivel nem állnak készen, ezért a globális vállalatokkal való birkózás a jogon kívüli mezőre terelődik, a klasszikus antiglobalista mozgalmakra hárul.

Az emberi jogvédő intézményrendszer kialakulása jó analógia. Az államok megegyeztek abban, hogy saját erejükből egy maguknál nagyobb hatalmat hoznak létre, amelynek aztán nem tudnak majd ellenállni. A kérdés az, hogy az államok kritikus tömege eljut-e erre a pontra a környezetvédelem kérdésében is. Az OECD-ben már a hetvenes években készült egy *soft law* kódex a transznacionális vállalatok viselkedéséről; az ENSZ harminc éve küzd ezzel a problémával, de kötelező egyezmény nincs. Ez azt mutatja, hogy az államok még nem állnak készen arra, hogy egy ilyen intézményrendszert helyezzenek maguk fölé.

A szabályozásnak persze vannak további, puhább formulái. Ilyennek tekinthetők a Világbank hitelezési politikáját korlátozó szabályok vagy a WTO szabályai, amelyek a szabad kereskedelem korlátozására megengednek környezetvédelmi indokolásokat.

Minél szélesebb körű a nemzetközi együttműködés, annál lassabban szerveződik és hoz döntéseket. Ugyanakkor azok a folyamatok, kihívások, amelyekre választ kellene adniuk, mintha gyorsabb léptékűek lennének. Még a mérsékelt klímaváltozási forgatókönyvek is igen radikális változásokat ígérnek harminc-ötven éves léptékben.

Ilyen körülmények között van-e elég időnk reagálni ezekre a kihívásokra?

A kérdés az, milyen léptékben gondolkodunk. A germán törzsek bevándorlása nagyobb változást okozott, mint amit a klímaváltozás okozni fog. A klímaváltozástól vegyes hatások várhatók, kedvezményezettjei is lesznek, nem csupán kárvallottjai. De két nagy veszélye van. Az egyik az, hogy a változás mértékéhez

és sebességéhez a természeti rendszerek nem fognak tudni alkalmazkodni. Ha így lesz, az súlyos katasztrófákkal fog járni. A másik veszély a szélsőséges időjárási jelenségek (árvizek, tornádók, éghajlathoz nem igazodó hideg vagy meleg napok) előfordulási valószínűségének növekedése. Az ellenük való védekezés drága és/vagy lehetetlen. De visszatérve a gondolatmenetemhez: attól függ, mi a távlat. A klímaváltozás az emberi faj fennmaradását nem fenyegeti.

FODOR LÁSZLÓ

Az alábbi gondolatok a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának intézményéhez kapcsolódnak, amely e sorok papírra vetésekor még csak törvényben, illetve elméletben létezik. A tisztség első viselőjének megválasztására a méltatlan politikai huzavonák miatt még nem kerülhetett sor, de ha meg is történt volna, a biztos tevékenysége, illetve annak tényleges hatása a hazai jogéletre csak nagyobb időtávlatból lenne értékelhető. Az Országgyűlés ugyanis csupán néhány hónapja, 2007 novemberének végén fogadta el a törvénymódosítást, amely erről az új ombudsmanról rendelkezik (az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló, 1993. évi LIX. törvény módosító 2007. évi CXLV. törvény).

A törvény az új biztos bevezetése ürügyén az országgyűlési biztosokra vonatkozó általános szabályokat is érinti, többek között konkrétabbá téve a megválasztás szabályait, szorosabbra vonva a védhető (az alkotmányos jogok helyett immár az alapvető) jogok körét, egységesítve a biztosok jogszabályi megjelölését. Újrdefiniálja az alapvető joggal kapcsolatos visszasság fogalmát, kizárja az ombudsman vizsgálatát bírói felülvizsgálat esetére, rendelkezik a személyes adatok kezeléséről is stb. Számomra mint a környezetjoggal foglalkozó kutató számára sokkal fontosabbak azonban azok a sajátos rendelkezései, amelyek az új ombudsmant nemcsak a feladatköre (az általa védendő jog) meghatározásában, hanem hatásköreinek megállapításával, s azon keresztül az állami és önkormányzati szervekkel fennálló viszonya tekintetében is megkülönböztetik társaitól. E rendelkezések elfogadása előtt a bevezetése ellen szóló vagy a hatásköre minél szűkebbre vonására irányuló számos érvelés látott napvilágot, és úgy tűnik, a meg nem értés, az újtól való félelem a törvény megalkotásával sem múlt el, még a parlamenten belül sem. Ezért a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának intézményével foglalkozni, mondhatni, kötelező feladat.

Átlapozva a 2000 óta publikált különböző törvénytervezeteket, úgy tűnik, hogy az új jogintézménnyel szembeni averzió, illetve a szakmai kételemek megfogalmazása nem nélkülözött minden alapot. A tervezetek ugyanis tartalmilag és kidolgozottságukat tekintve is nagy változatosságot mutatnak, s nem egy szakmailag vitatható megoldást kívántak intézményesíteni (például egyes közigazgatási hatásköröknek az ombudsmanra telepítését). A hozzáértő jogászok egy része természetesen ezen az alapon vetett fel kifogásokat, illetve fogalmazott meg javaslatokat. A gazdasági fejlődést (?) féltő po-

litika számára a határozatlan tartalmú (esetlegesen a gazdaságit felülíró) értékrend mellett a kezdeményezésnek a civil szektorhoz köthető eredete is kételemek forrása lehetett. A jövő nemzedékek érdekeit relativizáló, a jelen és a jövő nemzedékeket egymással szembeállító álláspontok, vagy a gyermeki és egyéb jogoknak a védett körbe történő bevonására irányuló törekvések szintén az új biztosra vonatkozó koncepció esszenciáját oldották, ezek persze esetenként már inkább az értetlenség (a megérteni nem akarás) kategóriájába sorolhatók. Hátterükben a szakmai megfontolások súlya legalábbis bizonytalan.

A fenti sorok után talán nem meglepő, hogy álláspontom szerint az új biztos bevezetésére – a törvényben meghatározott formában – szükség volt. Ehhez a véleményhez azonban hozzátartozik egy megállapítás: a törvény rendelkezéseit áttekintve látható, hogy (az eredeti koncepciótól eltérően) *az új biztos valójában nem a jövő nemzedékek biztosja, hanem környezetvédelmi biztos*. Két védendő értéket is meghatároz ugyan a törvény ezen túlmenően, mégpedig az emberiség közös gondjait, örökségét, de csak az ország nemzetközi kötelezettségeivel kapcsolatos hatáskörök kapcsán, valamint a jövő nemzedékek életminőségét, de csak az önkormányzatok hosszú távú terveinek véleményezése körében. Az elnevezéshez, illetve az eredeti koncepcióhoz képest ez viszalépésnek tűnik.

A környezethez való jog szerepel hazánk alkotmányában (18. §), az Alkotmánybíróság értelmezésében alapvető jognak minősül [lásd különösen a 28/1994. (V. 20.) AB határozatot], védelme tehát lehet ombudsmani feladat. Bevezetésének alkotmányjogi háttere sokkal erősebb, mint a jövő nemzedékek jogainak védelme, ami csak közvetve jelenik meg az alkotmány értékrendjében (például az élethez vagy éppen a környezethez való jogon keresztül). Ennek ellenére az önálló környezetvédelmi biztos bevezetése korántsem magától értetődő, még azok számára sem, akik fontosnak tartják ugyan a környezet védelmét, de magát az ombudsmani intézményt féltik a (környezetvédelemmel eddig is foglalkozó) biztosok számának növelésétől. Az új ombudsmanról szóló törvényt azonban elfogadták. Az állam csökkenő környezeti érzékenysége (a környezetvédelmet érintő „deregulációs” törekvések, leépítések és átszervezések) és a stratégiai alapokat nélkülöző gazdaságpolitikai döntések miatt üzenetértéke van annak, hogy a környezet védelmében egy erre a célra létrehozott biztos emeli fel a szavát. S végül – az új ombudsman melletti érveket nem csekély mértékben erősítve – lehetővé vált, hogy ez az ombudsman olyan jogosítványokat kapjon, amelyekkel a többi országgyűlési biztos nem rendelkezik (ezekre alább még visszaté-

rek). A felállítása tehát több mint szimbolikus intézkedés, és azt feltételezhetjük, hogy érezhető, *pozitív hatással lehet majd a környezethez való jog érvényesítését szolgáló előírások védelmi szintjére és gyakorlatára.*

Az említett distinkció – jövő nemzedékek és/vagy környezetvédelem – mind elméleti, mind gyakorlati szempontból fontos, amire leginkább a jövő generációk szószólójával kapcsolatos, ellenérzést és meg nem értést kifejező álláspontok világítanak rá. Ezek többnyire a törvény megszületése előtt fogalmazódtak meg, elméleti síkon, illetve korábbi törvénytervezetek alapján. Kiemelik, hogy a jogrendszer elemei (így az alkotmányban rögzített alapjogok is) a mindenkor élő (mai) ember értékrendjét fejezik ki, számára biztosítanak jogokat, s nem a még meg sem születetteknek. A ma élők terhére nem lehet kötelezettségeket megállapítani a még meg nem születettek javára, hiszen azoknak természetesen nincsenek jogaik, amelyek a ma élők jogaival egyenértékűek lennének. Szélsőségesebb megfogalmazás szerint – figyelemmel az egyik törvénytervezet óvatosabb szóhasználatára, amely jogok helyett a jövő generációk érdekeit említi védendő, képviselendő értéként – a jövő nemzedékeknek még egyértelműen felismerhető érdekeik sincsenek.

Az utóbbi megközelítést nem tartom elfogadhatónak. Egyrészt azért, mert a jogrendszer egyes sajátosságait semmiképp sem lehet hivatkozási alapként felhasználni arra, hogy a ma embere levesse válláról a döntéseiért való felelősséget, illetve a hosszú távú gondolkodás, tervezés kötelezettségét. Ez nem fér össze a jog általános funkciójával, hogy az életviszonyokat tartósan rendezze, miközben azok változását – például a hosszú távon jelentkező környezeti problémák megjelenését és felismerését – is szem előtt tartva, folyamatosan meg kell újulnia. Másrészt azért is el kell vetnünk az ilyen szélsőséges megközelítést, mert az emberi tudás ma már igenis kiterjed olyan összefüggésekre, amelyek alapján a jövő nemzedékek szükségleteinek legalábbis egyfajta minimuma, közös nevezője felismerhető. Triviális, hogy ivóvízre bizonyosan szükség lesz ötven és száz év múlva is (e felismerést osztja, s ennek alapján jogi követelmények meghatározását is lehetségesnek, illetve szükségesnek tartja Majtényi László és Sólyom László).

Egyes kritikusok (mint Kilényi Géza) a törvénytervezetek alapján azt tartották fontosnak, hogy a jövő nemzedékek biztosa, ha már létrejön, inkább legyen szószóló, kezdeményező, mintsem a köz-

igazgatás működését ellenőrző, pláne hatósági jogkörökkel rendelkező szerv. A jövő nemzedékek biztosa ugyanis – szemben akár egy környezetvédelmi biztossal is – természeténél fogva nem vizsgálhat visszasságokat, egyéni jogsérelmeket, hiszen az ilyen sérelmek csak a jövőben következ(het)nek be. Ez a megközelítés szervesen kapcsolható ahhoz, amely szerint inkább csak érdekekről, mint jogokról beszélhetünk a jövő nemzedékek esetében. Ez a két utóbb említett érv megítélésem szerint erősíti egymást, s elfogadható a környezetvédelmi és a jövő generációs biztos hatáskörének elvi síkon történő elhatárolásához, illetve utóbbi esetében egyfajta szimbolikus (a többi biztosétól eltérő) hatáskör kialakításához.

Mindezen ellenérvek és a megítélésük hatottak az intézmény kialakulására, a 2007. évi CXLV. törvény elfogadásával azonban jelentőségüket veszítették, illetve sajátos színezetet nyertek. A törvényben ugyanis a jövő nemzedékekre utaló elnevezés szimbolikus, hiszen a tartalom, az érvényesítendő érték kifejezetten a környezethez való jog. Ha valóban a jövő generációk biztosáról lenne szó, annak nemcsak a természeti és a mesterséges környezet, hanem az épített és a kulturális örökség, illetve az emberi erőforrás hosszú távú megőrzése érdekében is fel kellene lépnie. Ez következik a jövő nemzedékekről megemlékező hatályos törvényeink tárgyköréből (környezet- és természetvédelem, kulturális örökség, vadgazdálkodás, atomenergia, területfejlesztés, oktatásügy, népesedéspolitikai stb.) is.

A környezetvédelmi biztos és a jövő generációk biztosa a fentiek szerint elvben két jogintézmény is lehetne, hiszen két különböző területen tevékenykedhetnek, amelyek között természetesen van átfedés, ami rész-egész viszonyként is értelmezhető, de eltérő idődimenzióval. Az új törvényi szabályozás szerint azonban a jövő nemzedékek biztosa „csak” a környezethez való jog érvényesülését segíti, amely a ma élők alapvető joga. E jog érvényesülése/sérelme ugyanakkor kétségtelenül kihat a jövő generációk életfeltételeinek megőrzésére is. Ha a jelenben hatékony a környezet védelme, az előmozdítja a jövő nemzedékek érdekeit (mint számos szerző kiemeli: a megmaradt természeti erőforrásokkal való rendelkezés szabadságát) is. Ezt az összefüggést a magyar Alkotmánybíróság korán felismerte, amikor rögzítette, hogy az állam úgynevezett életvédelmi kötelezettsége nemcsak a ma élő ember életének megővésére, tiszteletben tartására terjed ki, hanem

A JÖVŐ NEMZEDÉKEK BIZTOSA UGYANIS – SZEMBEN AKÁR EGY KÖRNYEZETVÉDELMI BIZTOSSAL IS – TERMÉSZETÉNÉL FOGVA NEM VIZSGÁLHAT VISSZASSÁGOKAT, EGYÉNI JOGSÉRELMEKET, HISZEN AZ ILYEN SÉRELMEK CSAK A JÖVŐBEN KÖVETKEZHETNEK BE.

az élet objektív feltételeire is. Az ilyen feltételek között kell számon tartani az élet természeti alapjait, amelyek megőrzésére az államnak szigorú szabályokat kell alkotnia és érvényesítenie [lásd különösen a 64/1991. (XII. 17.) és a 28/1994. (V. 20.) AB határozatot]. Ezekkel az állami kötelezettségekkel szemben már nem mindig áll ott az egyén élethez, illetve egészséges környezethez való alanyi joga; jogról valójában csak szimbolikus értelemben beszélhetünk. *A környezethez való jog részben, míg a jövő nemzedékek „jogai” egészében alanytalan jogoknak tekinthetők.* Előbbi esetében az Alkotmánybíróság kifejezetten elvetette annak idején a „képes beszédet,” mondván, felesleges a természet vagy az állatok jogairól beszélni ahhoz, hogy a velük szemben fennálló köteleességek megállapíthatók legyenek. A jövő nemzedékek esetében az ilyen szimbolikus beszédre viszont (Sólyom László álláspontja szerint) szükség lehet annak propagandisztikus ereje miatt.

Egy új intézmény háttérében érdemes máshol is okokat keresnünk. Ha áttekintjük az állampolgári jogok országgyűlési biztosa és helyettese éves beszámolóit, kiderül, hogy az ombudsmanok a környezethez való joggal összefüggő visszasságok orvoslása érdekében rendszeresen éltek hatásköreikkel, s nem csak egyéni panaszok alapján. Környezetvédelmi jellegű ügyeik száma az utóbbi években egyre növekedett, ami önmagában véve persze még nem feltétlenül indokolja egy külön intézmény létrehozását, hiszen arra elsősorban a fennálló intézmények adminisztratív kapacitásának fejlesztése jelenthet megoldást. Ráadásul a környezethez való jog gyakran az építési, vízügyi és más szabályrendszerekbe ágyazódva érvényesül, s a sérelme gyakran egy másik (például eljárási természetű) jog sérelmével összefüggésben merül fel. A környezetvédelmi ügyek leválasztása ezért ronthatja a fellépés hatékonyságát, és akár az egyes biztosok hatásköreinek összeütközéséhez is vezethet. Az új ombudsman létrehozásának indoka tehát nem feltétlenül abban keresendő, hogy sokasodnak a környezetvédelmi jogvédelmi feladatok. Ha csak ez lenne az indok, akkor pusztán szimbolikus (az ügyek megoldását közvetlenül aligha szolgáló) jogalkotásról lenne szó, amelynek hatása elsősorban a társadalom környezeti tudatának fejlődésében mutatkozna meg.

A választ csakis a hatáskörök megvizsgálása után adhatjuk meg, amikor kiderül, hogy az új biztos eszközei milyen viszonyban állnak az általános biztos lehetőségeivel. Elvben háromféle viszony képzelhető el, amelyek közül kettőt azonban hamar kizárhatunk: az új biztosnak kevesebb hatásköre nem lehet, mert az minden bizonnyal az ügynevezett vizsszalépés tilalmába ütközne, s így alkotmányellenes-

nek minősülne, azonos hatáskör kialakításának pedig nem lenne sok értelme. Az új ombudsman létrehozásának az indoka tehát az lehet, hogy a törvényhozó sajátos hatáskörökkel kívánja felruházni az intézményt.

A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa a fentiek szerint a környezethez való jog érvényesítésének egyik intézménye. A törvény alapján *hatáskörére az általános biztos hatáskörét megállapító szabályok irányadók, bizonyos eltérésekkel.* Az általános hatáskörök alapvetően hatóságok és közszolgáltatók (együtt: hatóságok) olyan tevékenységével kapcsolatosak, amelyek valamely alapvető joggal összefüggő visszassághoz vezethetnek. Azokhoz képest a jövő nemzedékek biztosa *széles körben kapott további hatásköröket,* illetve tevékenységi köre is bővebb az általánosnál. Különösen fontos, hogy nem csak hatóságokat ellenőrizhet; hatóságok esetében pedig intézkedést és felügyeleti eljárást is kezdeményezhet. Szélesebb körben élhet ajánlással; egyes határozatok végrehajtásának felfüggesztését kezdeményezheti; polgári és közigazgatási pert indíthat; véleményezési jogkört kapott országos és helyi döntésekkel kapcsolatban; a jogszabály alapján kötelezően tartandó közmeghallgatásokra meg kell hívni és azokon részt vehet, de a közmeghallgatást maga is kezdeményezheti stb. Eljárása nemcsak beadvány alapján, hanem hivatalból is megindítható, áthidalva a már említett problémát, mely szerint a környezethez való jog (illetve annak jövőbe történő kivetítése) alanytalan, azaz gyakran úgy sérül, hogy nem lehet szó egyéni jogsérelemlről.

Minden hatáskör részletes elemzése e helyen nem lehetséges, de néhány velük kapcsolatban felmerülő kérdésre, értelmezési problémára feltétlenül érdemes kitérni. A jövő nemzedékek országgyűlési biztosa hatásköreinek egyik legvitatottabb eleme, hogy *vizsgálati jogköre nemcsak a hatóságok tevékenységére terjed ki,* hanem a környezethasználatot folytató magánszemélyekre is. Ehhez bárkitől kérhet információt, akár közvetlenül is felhívhatja a környezethasználót valamely környezetvédelmi intézkedés megtételére, üzleti titkokat is kezelhet stb. Ez hatáskörének kétségtől olyan eleme, amely *hatósági jellegű.* E tekintetben hasonló szabályozással csak az adatvédelmi biztosnál találkozunk. Megítélését nagyban befolyásolja majd a gyakorlat, illetve a biztos személyes hozzáállása és hivatalának adminisztratív kapacitása.

A törvény egy helyen [lásd a 27/B. § (2) bekezdés b) pontja] a biztos fellépését kifejezetten jogellenes környezetkárosításhoz, szennyezéshez, illetve veszélyeztetéshez kapcsolja, ami a biztos és a *környezetvédelmi hatóság (hatáskörei) közötti viszony tisztázását igényli.* Hiszen ilyen esetekben a hatóság jogosult és

egyben gyakran csak az képes – a környezetvédelmi törvény definícióinak megfelelő – tényállások megállapítására, szankcionálására, illetve intézkedések megtételére. Kötelező döntése ellen pedig jogorvoslatnak van helye. Ha szorosan értelmezzük a hatásköri rendelkezést, akkor az ombudsman csak a hatóság mulasztása esetében léphet fel. Ha kiterjesztőleg értelmezzük, akkor nem csak a törvényi fogalmaknak megfelelő tényállások megállapítása esetében tevékenykedhet. Figyelemmel lehet például arra, hogy egy ma még esetleg enyhébb megítélés alá eső magatartás a jövő generációk életfeltételeit jelentősen ronthatja. Ha már létrejött a külön biztos intézménye, s az elnevezése a jövő generációkra utal, én inkább az utóbbi megközelítésre hajlanék. A környezetvédelmi jog olyan alapelvei, mint az elővigyázatosság vagy a fenntarthatóság (utóbbira egyébként maga a törvény több helyen kifejezetten utal) is ezt erősítik. Egy másik helyen – a hatósági határozatok felfüggesztésének kezdeményezésénél, lásd 27/E. § – kifejezetten utal a jogalkotó az általam érzékeltetni kívánt problémára, ott ugyanis a fellépés alapjaként azt kívánja meg, hogy a határozat jogsértő jellege a biztos (álláspontja) szerint álljon fel. Itt nyilvánvaló, hogy az ombudsman a hatóság jogértelmezésével (is) szembehelyezkedhet.

Az értelmezést tovább folytatva: a törvény nem környezetvédelmi eljárásokról és hatóságokról, hanem a környezet állapotával összefüggésben álló eljárásokról, a környezet védelmére vonatkozó intézkedésekről és az azok megtételére hatáskörrel rendelkező hatóságokról szól. Álláspontom szerint a biztos *hatásköre ennek megfelelően nem korlátozódik a kifejezetten környezetvédelminek nevezett szervek eljárásaira*. A rész-egész viszony alapján magától értetődő, hogy feladatköréhez a természet- illetve tájvédelem is hozzátartozik (lásd a 27/B. § idézett 1. bekezdését). A Legfelsőbb Bíróság 1/2004 KJE jogegységi döntésére figyelemmel pedig bizonyosan felléphet olyan esetekben, amikor valamely alapul fekvő eljárásban szakhatóságként vesz részt egy környezetvédelmi (természetvédelmi) hatóság (ezek a nyilvánosság és a társadalmi részvétel szempontjából környezetvédelmi eljárásoknak minősülnek). Az általános biztos eddigi gyakorlatából kiindulva úgy vélem, hogy a külön biztos még ennél is szélesebb körben, *rugalmasabban állapíthatja meg saját hatáskörét*, s fejtheti ki tevékenységét (lásd építési, vízgazdálkodási és egyéb ügyek).

Külön kérdésként vetődik fel, hogy az állampolgári jogok biztosához képest hogyan alakul hatásköre ebben a körben, hiszen az általános biztos elvileg a környezetvédelmi hatóságok eljárása kapcsán is felléphet (hatásköri összeütközésről, illetve pár-

huzamosságról lehet szó). Erről csak az új ombudsman intézményének bevezetését előkészítő 2007. évi XXXVII. törvény emlékezik meg, kizárva az általános biztos hatáskörét abban az esetben, ha a külön biztos hatásköre megállapítható. E jogszabály hatályon kívül helyezte egyébként a környezetvédelmi törvény (1995. évi LIII. törvény, a továbbiakban Kvt.) 39. §-át, amely szerint az Országgyűlés meghatározza az állampolgári jogok biztosa környezetvédelmi feladatait. Ez egyértelművé teszi azt a jogalkotói szándékot, hogy a környezethez való joggal összefüggésben kizárólag a jövő nemzedékek biztosának legyen hatásköre.

A hatásköri rendelkezések értelmezése körül várhatóan *számos kérdés* merül majd fel a gyakorlatban, amelyeket a *következtelen szóhasználat és jogszabályszerkezet* miatt nehéz lesz megválaszolni. Néhány ilyen problémát említek csak meg példaként. Zavaró, hogy a törvény a hatáskörök megnevezése és rövid leírása után minden visszautalás nélkül és eltérő szóhasználattal, sőt nem egy esetben eltérő tartalommal (a hatáskört bővítve, például közmeghallgatás-kezdeményezési joggal) írja le a hatáskörhöz tartozó intézkedések sajátosságait. Nem egészen világos a környezetvédelmi törvényben definiált fogalmakhoz való viszonya sem (például mi lehet a jelentős környezetkárosodás, ha a környezetkárosodást a Kvt. eleve jelentős kedvezőtlen változásként jellemzi). Az sem egyértelmű, hogy az ombudsman fellépését csak a közigazgatási határozat már lezárt bírói felülvizsgálata zárja ki (a törvény ugyanis múlt időt alkalmaz: „felülvizsgálta”), vagy már az (általános szabályoknak megfelelően) ilyen tárgyban indult és folyamatban lévő bírósági eljárás is.

Meglátásom szerint a jogszabály alapján kötelező közmeghallgatásokra utalás sem egyértelmű szabály. A Kvt. a közmeghallgatást az esetek egy részében nem külön rendelkezéssel írja elő, hanem valamilyen (például környezeti hatásvizsgálati) eljárás kötelező elemeként. Ilyenkor a közmeghallgatási kötelezettség a hatásvizsgálati kötelezettségtől függ, amelynek megállapítása viszont részben jogalkalmazói döntés formájában (az úgynevezett előzetes vizsgálati eljárás során) történik. Álláspontom szerint a közmeghallgatás ilyenkor is a jogszabály alapján kötelezően tartandó kategóriába tartozik, noha maga a hatásvizsgálatról szóló döntés nem (csak) jogszabályon alapul. Más esetekben (például előzetes vizsgálati eljárásban, illetve ha a hatóság a közigazgatási hatósági eljárás általános szabályai alapján írja elő a közmeghallgatást) elképzelhető a biztos megkeresésének mellőzése. Úgy vélem ugyanakkor, hogy helyesebb, illetve egyszerűbb lett volna olyan szabály megfogalmazása, amely szerint a környezetügy

szempontjából releváns összes közmeghallgatásra kiterjed a meghívására vonatkozó kötelezettség, de – a közmeghallgatás szerepére, nyitottságára tekintettel – a biztos ettől függetlenül is jogosult ezekben az eljárásokban részt venni.

A hatáskörök értékeléséhez érdemes azt is felidézni, hogy *egy korábbi elképzelések, törvénytervezetek részben erősebb hatáskörökkel, gyakorlatilag a közigazgatás felett álló és hatósági jogkörökkel bíró szószólót vetítettek előre*, aki például saját hatáskörben függeszthette volna fel határozatok végrehajtását, állapíthatta volna meg tartós környezeti károsodás fennállását, illetve kezdeményezhette volna a károsodás ingatlan-nyilvántartási bejegyzését. A 2007-ben elfogadott törvény ebből a szempontból erőteljes – noha, mint láttuk, nem száz százalékos – profiltisztítást tükröz. Az eszköztárnak ez a megkurtítása közigazgatási jogi dogmatikai, illetve államszervezeti szempontból szükségszerű volt. S mielőtt e megoldástól feltenénk a hazai környezetvédelmi szabályozás hatékonyságát, ne tévesszük szem elől azt sem, hogy az ombudsman *nem pótolhatja* az utóbbi évek deregulációs és átszervezési intézkedéseitől sújtott *közigazgatás megfelelő működését*.

A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának tényleges hatása a környezet fenntarthatóságára, javítására irányuló szabályozás körében nemcsak a törvényszövegtől, hanem *a tisztiséget betöltő személy sajátos szerepfelfogásától is függ majd*. Említésre méltó elképzelés (Fülöp Sándoré), amely a környezetvédelmi *joggyakorlat egységesítésében*, illetve a különböző felek közötti *közvetítésben* tartja fontosnak az ombudsman mozgásterét.

Ma még nem ítélném meg, hogy a biztos, méltón elnevezéséhez, mennyiben tud majd túllépni az aktuális környezeti problémákon. Az egyéni jogsérelmek körén bizonyosan túllép, ahogyan azt az állampolgári biztos is tette eddig. Álláspontom szerint *a jövőt illető kérdésekben* inkább a szabályozást *kezdeményező, véleményező, valamint a szószólói* fellépésnek (a nyilvánossághoz fordulásnak) van létjogosultsága (érdekvédelem), míg *a többi eszköz a bekövetkező visszasságok esetében* lehet alkalmas (jogvédelem).

A törvényt illető fenti megjegyzésekhez kívánok javaslatom, mely szerint a szabályozásnak a jogrendszerbe illesztése érdekében *célszerű lenne az alkotmány 18. §-át úgy módosítani*, hogy az esetleg (a német megoldáshoz hasonlóan) *utaljon a jövő generációkért érzett felelősségre*.

A szabályozás értékelését követően néhány kívánalmat fogalmazok meg a leendő biztos munkájával kapcsolatban. Először is azt, hogy az első biztos feladata és felelőssége rendkívül nagy. Intézményt formálhat, de olyat kell alkotnia, amely erősíti, és nem

gyengíti a demokratikus intézmény- és értékrendet. Első dolgai között kell lennie saját intézményének elhelyezése, *a természetes szövetségesek keresése*. A környezetvédelmi miniszter segíthet, mondjuk abban, hogy a biztos ajánlásait a többi kormánytag felügyelete alatt álló közigazgatási szervek is elfogadják. „Cserében” a biztos természetesen erősíti a környezetvédelmi igazgatást a jövő nemzedékeit veszélyeztető deregulációs törekvésekkel szemben. A többi ombudsmannal való együttműködés eszköze lehet az információcsere (tájékoztatás a másik biztos hatáskörébe tartozó visszásságról), s adott esetben közös ajánlás kibocsátása. Szakmai szövetségek is szükségesek lehetnek, hogy a biztos tevékenysége ne billenjen el túlzottan a tudományos vagy a gyakorlatias értékrend irányába. S persze szövetséges kell legyen a média, hiszen a közvélemény formálása e nélkül aligha lehetséges.

A törvényben rögzített eszköztár lehetőséget ad arra, hogy az ombudsman ne csak „büntessen”, hanem *„jutalmazzon” is*, a jó példák felemlítésén keresztül. A kedvező társadalmi megítéléshez erre is szükség lehet, persze megfelelő elővigyázattal, megőrizve a függetlenséget.

Az ombudsmannak *a törvényben biztosított jogkörökkel minél szélesebb körben élnie kell*, hogy társadalmunk élő lelkiismerete lehessen. Ehhez nyitott szemmel és füllel kell az országot járnia, hiszen vizsgálati tárgyainak jelentős részét (például a hosszú távú stratégiákról szóló döntésekhez) saját magának kell majd megtalálnia. A biztos mozgásterét szélesíti más jogszabályok rendelkezései is, ezeket is igénybe kell venni. Így például a környezeti vizsgálat (stratégiai hatásvizsgálat) kifejezetten módot ad a nem környezetvédelmi, ágazati jellegű országos, regionális és helyi programok tartalmának befolyásolására. A véleményezés és a közmeghallgatásokon való jelenlét joga biztosítja az ombudsman számára itt is a részvételt. A közmeghallgatás mint eszköz számára teljességgel szabad: hiszen rendkívül széles tárgykörben, eljárástól függetlenül bárkit nyilvános konzultációra hívhat. Egyébként is úgy gondolom, hogy a biztosnak feladata a környezeti szempontok integrációja, illetve a környezeti tudat formálása. A környezeti adatok nyilvánosságára, illetve a döntéshozatali eljárásokban való társadalmi részvételre vonatkozó szabályok ehhez kedvező környezetet jelentenek.

A biztos érzékenységének *túl kell terjeszkednie a jogszabályokban rögzített értékrenden*. Bizonyos értelemben véve olyan szenzorként kell funkcionálnia, amely – figyelemmel a már kialakított szabályozás diszfunkcióira mutató jelekre is, mint az állampolgári panaszok, a tudományos eredmények, a

közigazgatás működési zavarai – segíthet a követelményszint helyes megválasztásában. Nem törekedhet ugyanakkor „maximális” környezetvédelemre. Alkotmányos intézményként szem előtt kell tartania az arányosság elvét, vagyis tudnia kell, mi az elvárható és mi a szükséges környezetvédelmi intézkedés. Az elvárhatóság ugyanakkor álláspontom szerint épp az a követelmény, amelynek tartalmát ő maga is fejlesztheti.

Ennek az egyensúlyozásnak (s egyúttal a tekin-télyteremtésnek is) feltétlenül eszköze kell hogy legyen a környezethasználók megszólítására alkalmas kommunikáció, a velük való együttműködés is. Utóbbi a környezetvédelemnek egyébként is alapelve, s nem véletlenül, hiszen egyre gyakrabban él a rendészeti jellegű szabályozásnál rugalmasabb, együttműködést feltételező módszerekkel.

A jövő nemzedékek országgyűlési biztosának mítoszokkal kell leszámolnia. Először is annak megértésében lehet szerepe, hogy a környezethez való jog, a környezetvédelem nem luxus, s *célja nem a fejlődés megakadályozása*. E jog tartalma ma már nem mindenben tekinthető határozatlannak, noha természetsszerűleg változik. Másodszor abban, hogy a jövő generációk mennyire közel állnak hozzánk. A mindenkor élő generációkban egyszerre testesülnek meg az elődök és az utódok. Ha utópisztikus jellegükre hivatkozva megfosztjuk a jogot az olyan egyetemes emberi értékektől, amelyek a generációkat összetartják, csak egyetlen (vissza)lépés, s eljutunk oda, hogy az egyén élethez való joga sem lesz realitás.

ZÁGONI MIKLÓS

Egy rövid gondolatmenet keretében bemutatom, hogy a jövő generációk jogairól való elmélkedés nem öncélú jogfilozófiai spekuláció, hanem számokkal alátámasztható biofizikai szükségszerűség. Az elmúlt és az elkövetkező generációk folyamatosnak tűnő láncában ugyanis a legközelebbi jövőben esetleg aszimmetria léphet fel, sőt akár diszkontinuitás is. Magyarán: erős érvek hozhatók fel amellet, hogy a jelenlegi és a következő nemzedék helyzete gyökeres módon tér el az eddigiekétől, amire a spontán, természetes reakciók esetleg elkésettek vagy elégtelenek lehetnek.

A mai ember, a Homo sapiens sapiens története körülbelül a cro-magnoni korig nyúlik vissza, azaz mintegy 25-30 ezer évre. Ha egy generációt kb. huszonöt-harminc évnek tekintünk, jó közelítéssel azt mondhatjuk, ma az ezredik generáció körül járunk.

Állításom szerint éppen most áll elő az a helyzet, hogy olyan feltételek közé kerültünk, amilyenekre a megelőző nemzedékek tapasztalatai nem készítettek fel minket, genetikailag nincs adekvát reakciónk.

A klasszikus példa: helyezzünk el egyetlen sejtet egy tápoldatban. A sejt osztódása tipikusan húsz percet vesz igénybe. Húsz perc múlva kettő, negyven perc múltán négy, egy óra elteltével nyolc sejt lesz a lombikban. A laboratóriumi tapasztalat szerint körülbelül két hét alatt telik meg a lombik, ez éppen ezerszer húsz percet jelent. Azaz a duplázódó sejtek mintegy ezer nemzedék után töltik ki a számukra adott teret.

A folyamatot dinamikailag két, egymástól élesen eltérő szakasz jellemzi. Az első szakaszra végig az a feltétel érvényes, hogy több a táp és a tér, mint a sejt. Minthogy duplázódásról van szó, egy 1000 lépésből álló folyamat során a sejtek még a 997. lépéskor is csak a lombik 12,5 százalékát töltik ki. 87 százalék-a a térnek még táppal van teli. A 998-ban a sejtek a tér egynegyedét foglalják el, s háromnegyed részben még mindig szabad a hely. A 999. lépés eredményeképpen lesz a lombikban éppen fele-fele arányban a sejt és a táp. És az 1000. lépés a végzetes, amikor a sejtek teljes egészében kitöltik a teret, felszívják a tápot és elfogy a szabad tér. Ekkor az egész tenyészet elpusztul.

Az első dinamikai etap a folyamat teljes lefutási idejének 99,9 százalékáig tart, míg a második (amikor több a sejt, mint a hely) csupán 0,1 százaléknyi ideig; a két szakasz teljességgel aszimmetrikus. Az emberiséggel is hasonló a helyzet. Az első 997 generáció azt érezte, hogy a tere végtelen, kitölthetetlen, a természet hatalmas és elfogyaszthatatlan, a források kiemeríthetetlenek. A 998. generációban bukkanhat föl a végesség érzése, amikor a fogyasztása és a készletek mennyisége már összemérhetővé kezd válni – de még mindig bőven a készletek javára. Aztán a 999. nemzedék döbben rá, hogy az általa uralt tér immár azonos a még szabadon maradtal. Ők értik meg, hogy a következő kettőződés átdobja őket a dinamikai határ túloldalára, abba a szakaszba, amelyben az ősidők óta tartó szabad és határtalan növekedés hirtelen, kényserű, teljes összeomlásba fordul át.

Hiába azonban az utolsó előtti generáció tudatos felismerése: génjeikben az előző 998 nemzedék tapasztalata rögzült. Elvárásaik, vágyaik, kódolt cselekvési reakcióik a megelőző időszakból valók. Semmilyen eddigi tudás, semmilyen magukkal hozott biológiai vagy kulturális tradíció nem mutat túl ezen. Nem hisznek a szemüknek: a fal, a telítettség még sohasem volt látható közelségben. Nem hiszik el, hogy a táp a következő fordulóban szükségszerűen el fog fogyni. S nem tudnak mit tenni: kész ref-

lexeik nincsenek, újak kialakulására nincs idő, a tudatos cselekvés tömegméretekben pedig szinte megszervezhetetlen.

A néhány, aki előre lát, rádöbben a dinamika-változás közelségére. Egyre többen vannak ilyenek. A „jövő nemzedékek jogairól” kezdenek beszélni (a pesszimistábbak szerint nem is több, csupán egyetlen ilyen nemzedékről van szó). A többséget mindez nem érdekli. Nem hajlandók elfogadni, hogy ők nem a korábbi 998-ba tartoznak, hogy rájuk más törvények érvényesek. Nem értik, miről van szó – genetikai determinációink szerint ez a tragikus realitás.

Miként lehetne mégis elodáznai a fordulópontot? Lassítani kell a növekedést, leállítani a szaporulat duplázódását és csökkenteni a táp fogyasztását. A lombikkal szemben a valóságos Földön a tápnak van természetes megújulása. Ha csak abban a tempóban fogyasztjuk, ahogyan az a maga természetes forrásaiból feltöltődik, beállhat az egyensúly. Ma ettől igen távol vagyunk: sokkal nagyobb mennyiségben habzsoljuk fel, mint amilyen mértékben újratermelődik. Ráadásul az elfogyasztott anyagokból visszabocsátunk a lombikba olyan hulladékokat, amelyek mérgezik a még megmaradt tápot, elszennyezik a fennmaradt szabad teret is.

A lombikbéli sejtek csak akkor élnek túl az ezredik generációt, ha az nem jelent létszámnövekedést, legalábbis nem duplázódást, hanem a szaporulat csupán a veszteség pótlására szolgál. Vonatkozik ez az általuk elfogyasztott és felhasznált nyersanyagokra és erőforrásokra, valamint a kibocsátott szennyező és mérgező anyagokra is. Ezt nevezik az adott tenyészet fenntartható populációjának. Mérete függ a rendelkezésre álló fizikai tértől és tápanyagmennyiségtől. Az állítás az emberiségre is igaz. Csak akkor éli túl következő generációját, csak akkor lesznek további nemzedékei, ha rááll egy egyensúlyi formációra, mely nem fűti túl a lombikját mérgezőgázokkal és nem fojtja meg önmagát idő előtt, ha szennyezésének mértéke lépést tart a környezet öntisztulási képességével s végül persze ha fogyasztásával nem falja fel maga alól a tápot.

A mi nemzedékünk a 998-999. lehet az ezres skálán. Választhat: megköveteli-e a maga számára mindazokat a fogyasztási és egyéb szabadságjogokat, amelyek – a lehetőség megléte miatt, akár „természetjogi” alapon – megillették az összes előző generációt, vagy önként és tudatosan lemond e jogok jelentős részéről annak érdekében, hogy utódai számára is jusson tér és táp.

Hadd mondjak még egy dinamikai példát. A saskajárások úgy kezdődnek, hogy valamilyen okból (széllel, lóháton vagy más úton) néhány példány eljut egy távoli helyre, számukra kedvező környeze-

ti feltételek közé. Ott körkörösön elkezdik fogyasztani a táplálékot, egyúttal robbanásszerű szaporodásnak indulnak. Mínt hogy a lerágható új felület (a kör kerülete) lineárisan növekszik, a létszámuk gyarapodása pedig exponenciális (legalábbis négyzetes; az elfoglalt kör területével arányos), az utóbbi egyszer szükségszerűen meghaladja az előbbi, s ekkor a raj azonnal összeomlik.

A fenntartható populáció az emberiség esetében 500 millió és egymilliárd között lehet. E létszámot 1640, illetve 1840 környékén érték el. A mai 6,5 milliárdos létszám, illetve az 1961-es 3 milliárdról az 1997-es 6 milliárdra történő duplázódás biztosan nem fenntartható. A végeredmény persze erősen függ a technikától (az élelmiszer- és orvostudományi technológiákat is ideértve), valamint az életminőségtől, vagyis attól, hogy – egy adott kor standardjaihoz képest vagy akár abszolút módon – milyen szintet nevezünk még egyáltalán emberi létnek. A hazai helyzetről most csak annyit, hogy meglátásom szerint a mai magyar irányvonal (melyet – összes demográfiai gondjával együtt – nem a túlnépesedés problémája jellemez) sem mentálisan, sem morálisan, sem monetárisan nem fenntartható.

Nem hozok további dinamikai példákat (üregi nyulak elszaporodása Ausztráliában stb.), inkább felteszem a kérdést: miként értelmezhetők a szabadságjogok egy űrhajóban? A válaszom első közelítésben az, hogy a szabad földi térben érvényes jogoknál mindenestre szűkebben. Minden egyes lépés összes következményét előre végig kell gondolni hosszú távon és egyeztetni az összes többi szereplővel. Minden elfogyasztott gramm reprocessálásáról és újratermeléséről gondoskodni kell. Luxusigények csak mások normál igényeinek rovására elégíthetők ki. Ha én ugrálnék akarok, addig a többi űrhajós mozdulatlanul ül és kivárja. Csak egyesével kerülhetünk sorra.

A jövő nemzedékek ombudsmanjának – és tegyük hozzá: a Fenntartható Fejlődés Nemzeti Tanácsának – azokat a szabályokat, szokásokat, cselekvési mintákat kellene meghatározni (megkeresni, bemutatni, egyeztetni, kommunikálni, megértetni, elfogadtatni, kodifikáltatni), amelyek a Föld nevű űrhajó zárt terében az űrhajósok minél hosszabb utazását, vagy ha tetszik: lombikjában a túlszaporodott sejtek megmaradását szolgálják.

*

A fenti retorika lefordítása a szakparaméterekre (vagyis az egyes állapotjelzők fenntartható tartományának megjelölésére) e cikk keretein belül nyilván

nem lehetséges. Ezt a fenntartható fejlődés nemzeti stratégiájának vagy az új ombudsmannak kell elvégeznie. Itt csupán egyetlen indikátorról, az éghajlati feltételrendszer állapotáról és alakulásáról, valamint az erről alkotott képünkről szövegek.

Hogy a légkör szerkezet milyen mértékben befolyásolja a földi életlehetőségeket, azt egyetlen adattal jellemzem: az úgynevezett üvegházhatású gázok légköri jelenléte nélkül a Föld felszínének átlaghőmérséklete mínusz 18 fok lenne a mai plusz 15 helyett. Az előbbi mellett egy életemlen jég-tömb volna a Föld, az utóbbi helyzetben pedig gyakorlatilag az egész bolygó felszín lakhatóvá válik, le a mélyóceánokig. A jégkorszak idején, amikor a bolygó lakhatósága a mainak kb. a háromnegyedére szorult vissza, a hőmérséklet csupán 4-5 fokkal volt alacsonyabb. De az átlaghőmérséklet messze nem az egyetlen lényeges paraméter: az egyes helyeken a hőmérséklet- és csapadékeloszlás még fontosabb. Mindezt a bolygó felszín jellege (az erdőborítottság változása, a talaj állapota, a növényfajta, a beépítettség) is befolyásolja. Az ezekben bekövetkező bármiféle változás nemlineáris módokon vezethet lokális, regionális, illetve globális skálájú klímakilengésekhez vagy tartós elmozdulásokhoz.

Mindezekről a nagyközönség az utóbbi években számos információt kapott, azonban az elért rétegek szélesedésével csökkent a tartalom pontossága. Ez elég jól ismert jelátviteli probléma. A valódi gondok abból származnak, ha a döntéshozatali szinteket is pontatlan vagy félinformációk érik el. Ehhez társul egy következő jellegzetesség. Az üzenetek akkor érnek célba, ha egyértelműek. A lánczsa is akkor ül, ha elég hegyes. Ez azonban túlegyszerűsítésekhez, szimplifikációhoz, időnként katasztrofális felnagyításhoz vezet. Részletes, bonyolult, feltételezésekkel tarkított előadásokat a politika nehezen visel el. Baj van, cselekedj – ezt érti. De így az egész témakört belengi a zöld homály és a katasztrófahangulat a racionális elemzés helyett. (Felhív egy rádióriporter: Nagyon nagy baj van? Nincs, felelem. Akkor hagyjuk, mondja ő. Ha viszont igent mondok, még egyet ütöttem a ferdén bevart szögbe, amelyet inkább kihúzni és újraindítani kellene.) Úgy is mondhatom: a tudóst a bonyolult kérdések, a politikust az egyszerű válaszok érdeklik.

A harmadik probléma pedig, hogy – éppen az üzenet átvitele (meg a pályázatok elnyerése) érdekében – a tudomány is többet és biztosabbat kellett állítania (hazudnia?!). önmagáról, mint a valódi

tudása. Ezt én nagy bajnak, szinte bűnnek érzem. A témakör bonyolultsága és az előrejelezhetőség korlátozottsága miatt a tudományban valóban sokkal több a kétely, mint amennyit ebből kifelé mutat (ni kénytelen). A média mitizál („a számítógépes modellek azt mutatják...”), és végül a „tudós” is kezdi elhinni, hogy az eszköze tényleg csodaszor, amivel a jövőbe lát. Márpedig túl fontos dologról van szó ahhoz, hogy a hamisságot ide is beengedjük. A tudomány jobban kellene vigyáznia a maga tisztaságára és becsületére, voltaképpen a „végső autoritás” szerepére. Ezt a „nem tudom” néha jobban szolgálná, mint a „biztos vagyok benne”.

Ami tény: a légkör szerkezet és a talaj felszín jelentős emberi átalakítása egyúttal súlyos ráhatás a vizek rendszerére és az élővilágra. Ami bizonytalan, az a következők hálózata. Azt kell jól megérteni, amit Neumann János így fogalmazott meg: a tudásunk korlátozott; amikor azonban biztosat fogunk tudni, már késő lesz.

*

Tovább szűkítve a kört, most valóban csak a jogalkotásra: a bolygó légkör szerkezetének az emberi tevékenység általi jelentős és tartós megváltoztatása (egyes mesterséges – ipari eredetű – üvegházhatású gázoknak tízezer éves nagyságrendű a felezési idejük, azaz ha ezzel balzsamozták volna az egyiptomi múmiákat, a kibocsátott mennyiség nyolcvan százaléka még a levegőben lenne) nyilvánvalóan ellentmond a fenntarthatóság definíciójának (a jelen generáció igényeit oly módon kielégíteni, hogy az ne korlátozza a következő generációk jogát ugyanerre; más megfogalmazásban: a bolygót azonos vagy jobb állapotban áthagyományozni az utánunk érkezőknek, mint amilyenben mi örököltük). A fenntarthatóság megfogalmazása a szabadságjogok mások általi korlátozottságának természetes kiterjesztése a később megszülető jogalanyokra.

Érvényes természetesen ez az elv más környezeti feltételekre, illetve erőforrásokra is, egyes fajok végleges kipusztításától a szén és az olaj elégetéséig – ez utóbbiak például az energiatermelésnél sokkal hasznosabb felhasználású nyersanyagoknak bizonyulhatnak a jövő technológiájában. Ezért a most kodifikálás alatt álló fenntartható fejlődési stratégiában, a megújuló erőforrás stratégiában, valamint kiemelten a nemzeti éghajlatváltozási stratégiában (NÉS) teszünk kísérletet arra, hogy a fenti elveknek számszerűsítetten eleget tegyünk.

A NÉS megalkotására a Magyar Tudományos Akadémia klímaprogramja tett javaslatot, amelyet a kormány elfogadott. A stratégia a következőket tűzi ki célul:

1. Összhangban a nemzetközi törekvésekkel el kell érni, hogy a Föld légkörének rohamos átalakítása leálljon, és az emberi eredetű gázok mennyisége ne lépje át az ipari forradalom előtti szint kétszeresét; ekkor remény van egy pár évszázad alatti regenerációra.

2. A hazai kibocsátáscsökkentés járuljon hozzá ahhoz, hogy a globális átlaghőmérséklet ne emelkedjék 2-2,5 Celsius-foknál jobban (ami földrajzi okoknál fogva a Kárpát-medencében 3-4 °C-t jelent).

3. Az elkerülhetetlen mértékű változásokra (az átlaghőmérséklet emelkedése, az évszakok eltolódása, a szélsőségek növekedése, a csapadékrend átalakulása) minden érintett területen – agrártermelés, vízellátás, egészségügy stb. – felkészülni, védekezni, alkalmazkodni szükséges. (Mind az EU, mind az OECD elvárja, hogy futó és leendő közösségi támogatások felhasználásánál szempont legyen a „*climate proofing*”: a klímaérzékenységi, sérülékenységi vizsgálat.)

A klímastratégia közel húszéves időtávra szól (2025-ig), és nem feladatokat, hanem célokat jelöl meg, míg az egyes végrehajtási lépések megválasztásának lehetőségét és a hozzá rendelendő eszközöket – két évente megalkotandó, az Országgyűlés elé terjesztendő nemzeti éghajlatváltozási programok formájában – meghagyja az aktuális kormányzatoknak.

A tárcaközi vitában a NÉS-hez számos hozzászólás érkezett (például emberi jogi megközelítésből is). Az anyag februárban került a kormány elé, és várhatóan a tavaszi ülészenon terjesztik a parlament elé jóváhagyásra.

PÁNOVICS ATTILA

A hazai belpolitikai élet egyre indulatosabb csatározásai közepette, a 2010-ben esedékes választásokat megelőző, egyre fokozódó feszültségek örvényében alig hallani arról, hogy 2011. január 1-jétől kezdve az Európai Unió figyelme hónapokon keresztül Magyarországra fog irányulni. Négy esztendővel az uniós csatlakozást követően megmutathatjuk, hogy az ország miként illeszkedett be a huszonhét tagból álló európai integrációs szervezetbe, mennyire képes együttműködni a többi országgal és a közösségi in-

tezményekkel, hogyan tudja tematizálni a döntéshozatalt, illetve hogyan volt képes tanulni más tagállamok soros elnökséggel kapcsolatos tapasztalataiból.

Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán melyek azok a témák, amelyekkel kiemelten kellene foglalkoznunk a hathónapos periódus alatt. Míg az adott félév napirendjének és prioritásainak meghatározása lehetővé teszi, hogy az elnökséget adó ország olyan kérdéseket állítson az európai diplomácia érdeklődésének homlokterébe, amelyek egyébként nem kerültek volna oda, addig ezzel egyidejűleg olyan témákkal is foglalkoznia kell, amelyekkel egyébként nem vagy nem akkora intenzitással törődne.¹ A tanács napirendjén szereplő kérdések minél nagyobb arányú megoldása a legegységertelműbb jele a soros elnökség hatékonyságának.

2009 júniusára remélhetőleg megoldódik az EU „alkotmányos válsága” a 2007. december 13-án, Lisszabonban aláírt reformszerződés hatálybalépésével. A magyar diplomáciának várhatóan foglalkoznia kell majd a 2013-at követő közös költségvetés előkészítésével, a Nyugat-Balkán országainak integrációjával, a lisszaboni stratégia helyzetével, és a határidők lejárta miatt számos nemzetközi környezetvédelmi kötelezettségvállalás (a biológiai sokféleség csökkenésének 2010-ig történő megállítása stb.) teljesítésének értékelésével. Természetesen a magyar elnökség napirendjén kiemelkedő szerepet kell játszania a kisebbségek védelmének, identitásuk megőrzése támogatásának, különös tekintettel a határon túli magyarok helyzetére. Ezért is rendkívül fontos a hatékony együttműködés a belga és spanyol elnökséggel, hiszen mindkét ország napirendjén szerepelhet a kisebbségek jogainak kérdése, és várhatóan igyekeznek majd jó együttműködést kialakítani a soron következő elnökséggel. Magyarország tehát már a megelőző elnökségi periódusokban is erőteljesebben képviselheti a nemzeti álláspontot annak érdekében, hogy optimális egyezés szülessen majd ezekben a kérdésekben.

A fent említett témakörök mellett azonban érdemes egy pillantást vetni az Európai Uniónak mint a világgazdaság meghatározó szereplőjének hosszabb távú jövőjére is. Az európai integráció esetében különösen fontos annak megértése, hogy a fenntartható fejlődés a jelen nemzedékek igényeinek való megfelelés közben nem járhat a jövő nemzedékek majdani szükségleteinek kockáztatásával, hiszen az EU alapját a mai napig a gazdasági integráció (az egyseges belső piac és a gazdasági unió megteremtése) jelenti.

A lisszaboni szerződés aláírásával egyelőre lezárult az amszterdami és a nizzai szerződéssel megkezdett folyamat, melynek célja az unió hatékonysá-

gának és demokratikus legitimitásának megerősítése, valamint egységes fellépésének biztosítása volt. A dokumentumot mind a huszonhét tagállamnak ratifikálnia kell annak érdekében, hogy hatálybalépésére még a 2009. évi európai parlamenti választásokig (a tervek szerint 2009. január 1-jén) sor kerülhessen.

Az Európai Unió jövőjéről folytatott vita azonban ezzel nem érhet véget. Kétségtelen, hogy az EU több szempontból is igen előkelő helyet mondhat magáénak a három erő központú (EU–USA–Japán) világgazdaságban, és ezen a pozícióján a keleti bővítés is javított.² Az egyre kíméletlenebb gazdasági versenyben azonban az EU-nak egyre súlyosabb külső és belső kihívásokkal kell szembenéznie, és erősen kétséges, hogy képes lesz megtartani versenyképességét például az Amerikai Egyesült Államokkal szemben, ahol a XX. század elejétől töretlen népességszám-növekedés következtében az ezredfordulóhoz képest közel 50 százalékkal többen fognak élni, miközben az EU huszonhét tagállamának előregedő népessége – a migrációt is figyelembe véve – várhatóan 7 százalékkal csökkenni fog.³

Európa válasza a globális kihívásokra elsődlegesen az úgynevezett lisszaboni stratégiában öltött testet, melynek legfőbb célja a versenyképesség fokozása, a nagyobb növekedési potenciál és a több munkahely elérése. Ehhez képest az egy évvel később, 2001-ben Göteborgban elfogadott, 2002-ben Barcelonában egy külső dimenzióval kiegészített, 2006-ban pedig megújított fenntartható fejlődési stratégia némileg háttérbe szorult⁴ annak ellenére, hogy a fenntartható fejlődés az EU egyik alapvető célkitűzése,⁵ az Európai Közösség pedig globális szinten a környezeti problémák megoldásának élharcosa, aktív támogatója a fenntartható fejlődésről szóló, 2002-es johannesburgi világcsúcs következtéseinek is.

Az EK-szerződés 1997-ben módosított 6. cikke előírja, hogy a környezetvédelmi követelményeket – különösen a fenntartható fejlődés előmozdítására tekintettel – be kell illeszteni a közösségi politikák és tevékenységek meghatározásába és végrehajtásába. A környezetvédelemnek tehát szerepelnie kell valamennyi közösségi politika és tevékenység meghatározásában és végrehajtásában, beleértve a közösség külső támogatását is. 1998 júniusában a cardiffi Európai Tanács hangsúlyozta a környezetvédelemnek és a fenntartható fejlődésnek a főbb politikai területekbe való beillesztése fontosságát. Az Európai Parlament, a Bizottság és a Tanács által 2007 decembe-

reben ünnepélyesen kihirdetett Európai Unió Alapvető jogok kartája⁶ is elismeri preambulumban, hogy a kartában foglalt jogok gyakorlása együtt jár a más személyek, az emberi közösség és a jövő nemzedékek iránt viselt felelősséggel és kötelezettségekkel. A karta 37. cikke pedig rögzíti, hogy a magas színvonalú környezetvédelmet és a környezet minőségének javítását be kell építeni az uniós politikákba, és a fenntartható fejlődés elvével összhangban biztosítani kell megvalósulásukat.⁷

A fenntartható fejlődés elve tehát jelen van a közösségi joganyagban, ebből a szempontból az EU egyfajta globális modell a fenntarthatóság három pillérének (gazdaság–társadalom–környezet) összekapcsolásában,⁸ de a nem csupán formális, szlogenszerű, hanem sikeres gyakorlati megvalósítás még itt is csupán kezdeti stádiumban van.⁹ A gazdaság, a környezet és a társadalom kényes egyensúlyát tehát egyelőre nem sikerül megteremteni. Ez nem véletlen, hisz a fenntartható fejlődés, amelynek a Brundtland-bizottság munkájának köszönhetően a nyolcvanas évek második felétől kezdve széles körben elterjedt definíciója¹⁰ elválaszthatatlan a jövő nemzedékek jogaitól, az ember és környezete viszonyrendszerének átértékelését igényli, melynek részeként új értékeket, szemléletet, megközelítéseket, erkölcsöt kell megalkotnunk. A fenntartható fejlődés folyamat, amely mint állapot soha nem érhető el, mert a környezeti feltételek állandóan változnak, így az alkalmazkodás és a változás kényszere állandóan adott.¹¹

Az Európai Unió célja egy olyan társadalom létrehozása, amely a szabadságon, a demokrácián, az alapvető jogok tiszteletben tartásán, az esélyegyenlőség előmozdításán, valamint a nemzedékek belüli és nemzedékek közötti szolidaritáson alapul.¹² A szolidaritásnak ki kell terjednie az eljövendő generációkra is, ezért az EU-nak eredményesen kell kezelnie nemcsak a demográfiai, hanem a környezeti változásokat is.¹³

Mindezek ellenére sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a környezeti szempontok – a konkrét intézkedések és tettek szintjén – az utóbbi időben inkább gyengültek, mintsem erősödtek volna.¹⁴ Ahhoz képest, hogy az Európai Közösség a világ talán legkorszerűbb környezetvédelmi szabályozását tudhatja magáénak, és már a hatodik környezeti akcióprogramját hajtja végre, a koppenhágai székhelyű, a közösség egyik decentralizált szervének tekinthető Európai Környezetvédelmi Ügynökség kénytelen volt megállapítani az európai környezetről szó-

AZ EURÓPAI INTEGRÁCIÓ ESETÉBEN KÜLÖNÖSEN FONTOS ANNAK MEGÉRTESE. HOGY A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS A JELEN NEMZEDÉKEK IGÉNYEINEK VALÓ MEGFELELÉS KÖZBEN NEM JÁR HAT A JÖVŐ NEMZEDÉKEK MAJDANI SZÜKSÉGLETEINEK KOCKÁZTATÁSÁVAL.

ló 2005-ös jelentésében, hogy mind a polgároknak, mind a kormányoknak többet kell tenniük annak érdekében, hogy a gazdasági fejlődés összhangba kerüljön a Föld teherbíró képességével. Az eddig elért sikerek többnyire annak köszönhetőek, hogy az EK az elmúlt évtizedekben főleg a jól látható pontforrásokra összpontosított, miközben az erőforrások felhasználása abszolút mértékben állandó maradt, és a hangsúly a gyártásról a fogyasztási kérdésekre tevődött át. A természeti erőforrások teljes felhasználása mintegy 20 százalékkal volt magasabb, mint pótlásuk mértéke.¹⁵

Pedig az uniós polgárok részéről komoly egyetértés mutatkozik a közösségi környezeti politika fontosságát illetően, ami jelentős politikai támogatást biztosít a döntéshozók számára. Az Eurobarometer legfrissebb felmérése szerint az uniós polgárok közel kétharmada szeretné, ha a környezettel kapcsolatos politikai döntések nem nemzeti szinten születnének meg, és szükségesnek tartják, hogy az Európai Unió segítse a harmadik országokat környezetvédelmi normáik javításában.¹⁶ Létezik tehát egy erőteljes igény és elkötelezettség a tagállamok állampolgárai részéről, ami az egyébként is komoly demokráciadeficittel működő EU szempontjából kulcsfontosságú a jövőre nézve.

*

A soros elnökség – főleg első alkalommal – óriási feladatot jelent minden uniós tagállam számára. A sikeres magyar elnökséghez kellő lelkesedésre, elszántságra, jó szervezőkészségre és együttműködési hajlandóságra van szükség. Természetesen ideális volna, ha ösztársadalmi konszenzus alakulna ki a kérdésben. Biztató előjelnek tekinthető, hogy 2008. február 21-én az öt parlamenti párt megállapodást kötött a 2011-es magyar EU-elnökség felkészülésével összefüggő feladatokról és az ügynevezett EU-elnökségi munkacsoport létrehozásáról.¹⁷ Magyarország a spanyol elnökség kezdetére, 2010-re szeretné befejezni a felkészülést és a kiválasztott mintegy 1200-1300 szakember képzését.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon tavaly döntés született a jövő nemzedékek országgyűlési biztosának posztjáról, ami a maga nemében egyedülálló még az Európai Unión belül is, érdemes lenne a soros elnökségre való előkészületek során alaposan megvizsgálni azt is, hogy az uniós intézményi struktúra komplex rendszerében miként juthatna hangsúlyosabb szerephez a jövő nemzedékek érdekeinek képviselője. Magyarország földrajzi elhelyezkedése miatt a határon átnyúló környezetszennyezés különösen égető probléma, amely rányomja a

bélyegét a szomszédos országokkal fennálló kapcsolatainkra is. A környezetvédelem és a fenntartható fejlődés iránt elkötelezett, a jövő nemzedékek jogainak védelmét prioritásként kezelő magyar EU-elnökség nagy valószínűséggel stratégiai szövetségesre lelhetne az Európai Parlamentben és a tagállamok egy részében, valamint a Gazdasági és Szociális Bizottságban mint a szervezett civil társadalom képviselőjében.

Egy kellőképpen alátámasztott javaslattal kezdeményezni lehetne egy állandó bizottság felállítását az Európai Parlamentben, vagy – a magyar példa alapján – ombudsmani posztot is kaphatna a jövő nemzedékek képviselője, akár a meglévő európai ombudsman feladatának kiszélesítésével,¹⁸ akár önállóan, például az Európai Parlament és a Tanács 2000. december 18-i 45/2001/EK rendeletével¹⁹ létrehozott európai adatvédelmi biztos posztjához hasonlóan. Ez az első hallásra talán meglepő és bátor kezdeményezés elmozdulást jelenthetne az EU-n belül és azon túl is a jövő nemzedékek jogainak gyakorlati érvényesülése felé, továbbá komoly nemzetközi elismerést hozhatna a 2011-es magyar elnökségnek.

JEGYZETEK

1. Európai közjog és politika, szerk. KENDE Tamás, SZÜCS Tamás, Budapest, CompLex, 2006, 295.
2. Kiss Éva: *Az Európai Unió a XXI. század elején*, Budapest, Akadémiai, 2005, 145.
3. Kovács László: *Quo vadis Európa?*, in *Magyar kutatók az Európai Unióról*, Budapest, Európai Közösségek Hivatalos Kiadványainak Hivatala, 2006, 19–20.
4. A két stratégia viszonyára lásd Marc PALLEMAERTS: *The EU and Sustainable Development: An Ambiguous Relationship*, in Marc PALLEMAERTS & Albenaz AZMANOVA: *The European Union and Sustainable Development: Internal and External Dimensions*, Brussel, VUBPPESS Brussels University Press, 2006, 38–51.
5. Lásd az EU-szerződés 2. cikkét.
6. HL C 303., 2007. 12. 14, 1.
7. Érdemes megemlíteni, hogy ez a rendelkezés részét képezte az európai alkotmány létrehozásáról szóló szerződésnek is (II-97. cikk).
8. Ludwig KRÄMER: *Thirty Years of Environmental Governance in the European Union*, in *Reflections on 30 Years of EU Environmental Law – A High Level of Protection?*, ed. Richard MACRORY, The Avosetta Series (7), Groningen, Europa Law Publishing, 2006, 576.
9. ORBÁN Annamária: *A fenntartható fejlődés intézményesülése? Elméleti szempontok, nemzetközi és hazai tapasztalatok*, in EU-tanulmányok IV., Budapest, Nemzeti Fejlesztési Hivatal, 457.

10. *Közös jövőnk. A Környezet és Fejlesztés Világbizottság jelentése*, Budapest, Mezőgazdasági Kiadó, 1988, 31.
11. GYULAI Iván: *Új megközelítések a fenntarthatóság érdekében*, in *Remény a fennmaradásra (Fenntartható-e a fejlődés?)*, szerk. KÓRÓDI Mária, Budapest, Kossuth Kiadó, 226–227.
12. Nyilatkozattervezet a fenntartható fejlődés irányadó elveiről, a Bizottság közleménye a Tanácsnak és az Európai Parlamentnek, COM(2005) 218 végleges, 2.
13. Polgárközpontú program: Eredményeket Európának; a Bizottság közleménye az Európai Tanácsnak, COM(2006) 211 végleges, 5.
14. PELLE Anita: *Emissziós kvóták, megújuló energiaforrások, környezetbarát közlekedés, természeti kincsek megóvása: Magyarország környezetvédelmi feladatai a lisszaboni stratégia alapján*, in *A lisszaboni folyamat és Magyarország*, szerk. FARKAS Beáta, SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2007, Szeged, JATEPress, 2007, 234.
15. The European Environment – State and Outlook 2005, European Environment Agency, State of the environment report No 1/2005.
16. A teljes jelentés letölthető: http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb_special_en.htm#295.
17. <http://www.magyarorszag.hu/hirkozpont/hirek/eu/elnokseg20080221.html>.
18. Erre vonatkozóan fontos adalékokkal szolgál Maurice SHERIDAN: *The possible approaches and possibilities of institutional representation of future generations in Europe – A Guardian/Ombudsman of Future Generations*, in *Do we owe them a future? (The opportunities of a representation for future generations in Europe)*, eds. Benedek JÁVOR, Judit RÁCZ, BUDAPEST, Védegylet – Protect the Future!, 2006, 158–169.
19. HL L 8., 2001.1.12., 1.

AZ ELSŐ MAGYAR BÍRÓ STRASBOURGBAN

BEVEZETŐ

Nemrég köszönt le a strasbourgri Emberi Jogok Európai Bíróságának (a továbbiakban: bíróság) első magyar bíróját, Baka András több mint tizenhat éves bíráskodás után. Ez alkalomból tekintjük át röviden bírói tevékenységét. A vizsgálódás célja elsősorban az, hogy képet kapjunk Baka András emberi jogi filozófiájáról.

Ismeretes, hogy a bíróságon az ügyek érdemére vonatkozó ítéletek az öt ügynevezett bírói szekció tagjaiból szekciónként válogatott, változó összetételű hétfős Kiskamarákban és a valamennyi bíróból válogatott, rotációs alapon változó összetételű tizenhat fős Nagykamarában születnek.¹ A bíróságra érkező panaszoknak azonban csak kevesebb mint két százaléka fejeződik be az ügy érdemére vonatkozó ítélettel; a legtöbb esetben az ügyet eleve befogadásra alkalmatlannak minősíti az illetékes szekció bírjaiból külön a befogadás vizsgálatára létrehozott háromtagú bírói tanács, ritkább esetekben maga az illetékes Kiskamara, vagy egyéb eljárásjogi döntések folytán a bíróság a kérelmet törli az ügyek listájáról.² A befogadásról döntő háromtagú tanácsok, illetve a Kiskamarák elé kerülő ügyek előadó bírói feladatát többnyire az a bíró látja el, aki az érintett országot képviseli a bíróságon.³ Vagyis előadó bíróként Baka András a bíróság 2. szekciójának kamarájában leginkább a Magyarországról érkező beadványokkal foglalkozott, és tekintve a nagykamarai ítéletek relatíve kis számát, munkáját leginkább a magyar vonatkozású ítéleteken és az ügy befogadásával vagy elutasításával kapcsolatos, ítéletnek nem minősülő döntéseken keresztül lehet értékelni. Tekintettel arra, hogy a határozatokból az előadó bíró személye nem derül ki, a Nagykamarában Baka András által előadott ítéletek nehezen vizsgálhatók. Figyelembe véve azonban, hogy ezen a fórumon évente kb. az összes bíró száma maximum harmadánakkéfének megfelelő számú érdemi ítélet születik, és a Nagykamara ítélethozatalában való részvétel amúgy sem folyamatos, ezek száma tizenhat év bíráskodás után sem túlzottan magas. Másrészt ha ő volt az előadó, akkor ugyanúgy többségi véleményen volt, mint a nyilván nagyobb számú olyan nagy- és kiskamarai ítélet esetében, amelynek meghozatalában

különvélemény csatolása nélkül vett részt. Ezek az ítéletek a bíróság esetjogának részévé váltak, tehát leginkább csak annak általános elemzésével lehetne értékelni Baka András hozzájárulását e tekintetben. Terjedelmi okokból ez e helyütt nyilván nem lehetséges. Szintén nem lehetséges a befogadásról vagy leginkább az elutasításról döntő jelentős számú bírósági határozat elemzése sem, bár minden bizonnyal hasznos volna, különösen hogy a befogadás az ügy érdemében történő esetleges elutasítás esetén is legalább lehetőséget adhat egyfajta részletesebb állásfoglalásra és a bírói értéktétel kifejeződésére. A befogadással kapcsolatos döntések a bíró saját esetjogának alakítására is lehetőséget adhatnak, már amennyiben ezzel a bíró élni kíván.

Jelen írásban Baka András különvéleményeit is áttekintjük, hiszen ezekből következtetni lehet a többséggel szemben képviselt bírói hozzáállására. Igaz, mivel a bíróság ítéleteinek mintegy kilencvenöt százaléka marasztaló az alperes államra nézve, a különvélemények többsége megjósolhatóan a jogkorlátozások megengedhetőségéről szól.⁴ A magas állami marasztalási arányt annyiban azonban mindenképpen pontosítanunk kell, hogy ez az összes ítéletre vonatkozik; a nagykamarai döntések esetében a kép már jóval árnyaltabb. A Nagykamarában hozott érdemi ítéletek ugyanis meglehetősen nagy arányban a tagállamok pernyertességét eredményezik.⁵ Jóllehet az ítéletek jelentős része egyhangú, vagy csak néhány bíró csatol különvéleményt, minden évben előfordulnak szoros, adott esetben egy-két szavazaton múló esetek is. Ráadásul mivel feltehetőleg egy bíró nem annyiszor ért maradéktalanul egyet a többségi érveléssel, mint ahányszor a döntéshozatalban részt vesz, ugyanakkor a különvélemények csatolása viszonylag – legalábbis például az amerikai Legfelső Bíróság gyakorlatához képest – ritka, a bíró dönt arról, mikor gondolja úgy, hogy különvéleménnyel kell jelentkeznie vagy mikor csatlakozik egy másik bíró által jegyzett különvéleményhez, hogy ezáltal nyomatékosítsa értékvalasztását. Baka András egyik nyilatkozatából úgy tűnik, nem feltétlenül jó túl sok vagy éppen túl kevés különvéleményt írni, ezek tekintetében célszerű stratégiának lenni.⁶ A fent hivatkozott számokból továbbá az is leszűrhető, hogy a vitásabb, nehezebb, újszerűbb és ezért a Nagykama-

ra elé kerülő esetekben a bíróság hozzáállása közel sem olyan jogvédő jellegű, mint amilyennek látszik, hanem meglehetősen gyakran ad lehetőséget az állami jogkorlátozásra.

Megpróbálok részletesen kitérni Baka Andrásnak a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos ügyekben képviselt álláspontjára, már csak azért is, mert az egyik népszerű hetilap őt kifejezetten „a szólásszabadság védelmével kapcsolatos ügyek szakértőjének” nevezte.⁷ Természetesen más alapjogot érintő eseteket is lehetne vizsgálni, azonban Baka András meglehetősen sok különvéleményt csatolt ebben a témakörben, amikor pedig a többséggel tartott, akkor mások írtak különvéleményt. Figyelembe kell venni azonban, hogy a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos, a bíróság elé kerülő esetek jogi és ténybeli szempontból is jóval ellentmondásosabbak, mint például a perek elhúzódsával kapcsolatosak, ezért ezekben az ügyekben a bírák jóval megosztottabbak, ráadásul az egyezmény vonatkozó 10. cikke is sok korlátozást enged.

Összességében megállapítható, hogy a bíróság működése, illetve a bírósági eljárási szabályok többszöri, meglehetősen változatos eljárási rendet eredményező módosításai nem segítik elő az egyes bírói teljesítmények önálló értékelését.

MAGYAR ÜGYEK STRASBOURGBAN

Az rögtön leszögezhető, hogy Magyarországról érkezett ügyben meglehetősen kevés alkalommal került sor ítélethozatalra: a bíróság mindössze 116 magyar ügyben hirdetett ítéletet 2007. december 31-ig.⁸ Összehasonlításképpen: ugyanezen időszak alatt 128 alkalommal született ítélet az alapvetően szintén a 2. szekcióban tárgyalt, Magyarországhoz hasonló méretű és speciális problémákkal szintén nem küszködő Cseh Köztársaságból származó ügyekben. Ha azonban a Magyarországnál kisebb és sok szempontból szintén hasonló Ausztriából érkezett ügyekben hozott döntések számával hasonlítjuk össze a magyar vonatkozású számokat, akkor jelentősebb eltérést látunk, ugyanis összesen 164 osztrák ügyben hozott ítéletet a bíróság ebben az időszakban. A képhez az is hozzátartozik, hogy Magyarországról a többi kelet-európai országhoz képest kevesebb ügy érkezik a bíróságra. Ennek ellenére (vagy éppen ezért, mivel a többi kelet-európai ország esetében a nagyobb ügyszám miatt gyorsabban kell dolgozni) a magyar vonatkozású ítélethozatalok száma mintegy 10-30%-kal elmarad a kelet-európai térségre vonatkozó értékektől. Mindazonáltal megemlíteném az is,

hogy a meghozott ítéletek száma igen nagy változást mutat. Németországot érintően 88, Belgium esetében csak 82 ítélet született ugyanebben az időszakban, jóllehet az érkezett ügyek száma lehetővé tett volna jóval nagyobb számú ítéletet is.

Véleményem szerint azonban nem is a magyar vonatkozású határozatok számával van a probléma, hanem az ügyek meglehetősen egyhangúságával. Az egyhangúság a magyar ítéletek áttekintése alapján egyértelműen kitűnik, más országok adataival összehasonlítani azonban a rendelkezésre álló összesítések jellege miatt csak a marasztalási arányokat lehet.

A bíróságra befogadott ügyek mintegy 95 százalékban a panaszos javára dőlnek el, ideszámítva a békés megegyezéseket is.⁹ A bíróság tevékenységének egészét vizsgálva az elmúlt kilenc évben a marasztaló ítéletek kb. háromnegyede a 6. cikkel volt kapcsolatos.¹⁰ A tendencia azonban csökkenő: 2007-ben már csak az ügyek egyharmada-negyede volt kifejezetten az eljárások hosszával kapcsolatos, és az összes befogadott ügy kétharmada végződött a 6. cikk megsértése miatt marasztaló ítélettel. Mivel a beadványok szinte mindegyike több egyezménybeli cikk megsértését állítja, nem lehet könnyen használható statisztikát összeállítani a tekintetben, hogy maguk a beadványok milyen jogsértést állítottak; a jogsértést megállapító ügyekről azonban igen.

Magyarország esetében az 1999 és 2007 között hozott 116 ítélet közül 108-ban a bíróság jogsértést állapított meg, s ebből 97 esetben kifejezetten az eljárás hossza miatt marasztalta el a bíróság Magyarországot. Vagyis a marasztalások több mint 90% százaléka a 6. cikkel volt kapcsolatos. 2007-ben például a 24 magyar vonatkozású ítélet közül 22 az eljárások hosszával foglalkozott. Az tehát látható, hogy nagyon kevés olyan magyar vonatkozású ügy volt, amely a bíróság szempontjából nem a nagyrészt rutinnak számító 6. cikk alapján dőlt el. Mindebből az is következik, hogy Baka András mindössze kb. egytucatnyi olyan magyar vonatkozású ügy előadó bírója volt csak, amelyben komplexebb jogkérdés merülhetett fel.

Az biztos, hogy a 6. cikk alapján marasztaló ügyek magas aránya nemcsak a bírósági átlag fölött van, de jelentősen meghaladja a cseh, szlovák, bolgár, román, lengyel vagy osztrák arányt is. Egyedül Szlovénia hasonlít Magyarországra abban, hogy a marasztaló ítéletek 90 százalék fölötti arányban az eljárás hosszával kapcsolatosak. Érdeemes volna behatóbban megvizsgálni, mi az oka ennek az egyhangúságnak.

Véleményünk szerint a kialakult eredmény – a véletlenül kívül – négy okra, illetve ezek valamilyen kombinációjára vezethető vissza. 1) A 6. cikkel kap-

csolatos ügyekben szignifikánsan magasabb arányban marasztalják el Magyarországot, mint a többi tagállamot, ugyanakkor egyéb jogcímen más tagállamok esetében többször állapít meg jogsértést a bíróság. Vagyis más tagállamokban sokkal gyorsabb a jogszolgáltatás, de rosszabb az egyéb jogok védelme, míg nálunk a jogszolgáltatás gyorsaságán kívül az alapjogi helyzet nem hagy maga után különösebben kívánnivalót. 2) Magyarországról valamilyen okból csak a 6. cikkel kapcsolatban fordulnak a bírósághoz, az egyéb vélelmezett jogsérelmet szenvedők nem nyújtanak be panaszt. 3.) A magyar állam sokkal nagyobb arányban egyezik meg a nem a 6. cikk sérelmére hivatkozó panaszosokkal, akik aztán visszavonják indítványukat, mert nem akarnak öt-hat évet várni egy esetlegesen kedvezőtlen ítéletre. 4.) Baka András került az esetleg felmerülő lehetőségeket, hogy érdemben döntsön egyéb ügyekben.

Intuitív alapon az 1) pontot elvetnénk, mert az emberi jogvédelem tekintetében Magyarország nagyjából a régió átlagán állhat, valószínűleg több védelmet nyújtva, mint Románia, de kevesebbet, mint Ausztria. Bár nem zárjuk ki, de nem tartjuk valószínűnek, hogy az igazságszolgáltatás jelentősen lassabb volna, mint másutt a régióban. Az ügyeket közelebbről megvizsgálva látható, hogy nem önmagában a magyar marasztalási arány kirívósága a döntő, hanem az, hogy milyen típusú ügy kerül egyáltalán a bíróság elé. A marasztalási arány ugyanis láthatóan jól leképezi a magyar ügyek egyhangúságát. A 2) ponttal kapcsolatban valószínűnek tartunk egyfajta önszelekciót, ugyanis a 6. cikk megsértése egyértelmű tud lenni, tehát a nyertesség valószínűsége jól kalkulálható, míg egyéb ügyekben a bizonytalanságok miatt eleve nem bíznak meg költséggel járó külön ügyvédet egy többéves, többséyles kimenetelű procedúrához, vagy ha igen, 3) a panaszosokat akkor is az állammal való egyezsére ösztönzik a körülmények. Az elérhető adatokból azonban arra következtethetünk, hogy a megegyezések döntően a 6. cikkel kapcsolatosak.¹¹

Következésképpen felmerülhet a gyanú, hogy Baka András esetenként inkább befogadásra alkalmatlannak nyilvánított olyan ügyeket is, amelyekben egyéb, ellentmondásosabb jogkérdések merültek fel. Jóllehet nem várható el, hogy egy strasbourgi bíró aktivista módon külön keresse az eldöntendő ügyeket, valószínűtlennek tűnik, hogy majd két évtized során ne érkeztek volna olyan, nem

a 6. cikkel kapcsolatos magyar ügyek, amelyekben ne lehetett volna érdemi döntést elérni. Vagyis a befogadás kérdésében a határesetekben – a magyar ügyek kialakult egyhangúsága miatt – inkább a befogadást lett volna célszerű pártolni. Különösen szembeötlő, hogy mindössze az 1999-es Rekvényi-ügyben merült fel egyáltalán az egyezménynek a véleménynyilvánítás szabadságával kapcsolatos 10. cikke. Miközben a bíróság Ausztriát nem kevesebb, mint 23 ítéletben, Bulgáriát 4, Szlovákiát szintén 4, Lengyelországot pedig 7 ügyben marasztalta el az egyezmény 10. cikkének megsértése miatt.¹² Bár a véleménynyilvánítás szabadságának helyzetét Magyarországon a gyakorlatban alapvetően jónak ítéljük, a helyreigazítással, becsületsértéssel vagy rágalmozással kapcsolatos ügyek tagadhatatlan ellentmondásai, következetlenségei miatt legalábbis meglepő, hogy a más témában hozott Rekvényi-döntésen kívül a 10. cikket érintően egyetlen magyar vonatkozású ítélet sem született Strasbourgban.¹³ Itt érdemes szót ejtenünk a Keller-ügyről,¹⁴ amely kiváló lehetőséget nyújthatott volna a bíróságnak arra, hogy kifejtse álláspontját egy meglehetősen összetett és érdekes jogkérdésben, a politikusok egymásra vonatkozó kijelentéseinek értékelése témájában.¹⁵ Az ügyet azonban a Kiskamara – feltehetően Baka András előterjesztése alapján – egyhangúlag befogadhatatlannak minősítette.

A bírósági adatbázis¹⁶ szerint összesen 125 olyan ítélet született Baka András bírói tevékenysége alatt, amelyben a bepanaszolt állam Magyarország volt.¹⁷ A bíróság ebből 108 ügyet Magyarország tekintetében kizárólag a 6. cikk alapján döntött el,¹⁸

6-ot pedig törölt az ügylajstromból. Mindössze 11 olyan, Magyarországot érintő döntés született tehát, amelyben a bíróság a 6. cikken kívüli egyéb, az egyezményben biztosított jog megsértését érdemben vizsgálta.¹⁹ A következőkben ezeket vesszük sorra.

Az ügyeket a marasztalás jogalapja szerint csoportosítva a 11 ügyből 5 a szabadsághoz és biztonsághoz való jogot biztosító 5. cikkel volt kapcsolatos, és a bíróság mindig egyik esetben egyhangúlag döntött a kérdésben. Azt azonban meg kell említenünk, hogy a marasztalások

az 5. cikk három különböző alcikke alapján történtek: három esetben az 5.3 cikk, egy esetben az 5.4 cikk és szintén egy esetben az 5.1 cikk alapján. A változatos ténybeli háttérű ügyekből és a marasztalásokból véleményem szerint az a következtetés von-

ható le, hogy a büntetőeljárásoknál az előzetes letartóztatások bírósági gyakorlata valószínűleg komoly kívánnivalókat hagy maga után. Nemcsak az előzetes letartóztatás, illetve kényszergyógykezelés hossza volt ugyanis probléma (ez tulajdonképpen csak következmény volt), hanem a valós bírói mérlegelés hiánya. A bíróság szóban forgó ítéletei véleményünk szerint kiegyensúlyozottak és megalapozottak.

Két eset az egyezménynek a kínzást, az embertelen és megalázó bánásmódot tiltó 3. cikkével volt kapcsolatos: a 2003-as Kmetty-ügy²⁰ és 2004-es Balogh-ügy.²¹ Az előbbiben egy bombariadó során a rendőrség egy a helyszínt elhagyni nem akaró személyt elszállított, és az eljárás, illetve kihallgatás során feltehetően bántalmazott. A bíróság az elé tárt adatok alapján nem tudta bizonyítani elfogadni a bántalmazás tényét, de megállapította a jogsértést, mert a bántalmazásra vonatkozó panasz rendőrségi kivizsgálását nem találta megfelelőnek. A vizsgálat ugyanis csak orvosi szakvélemény beszerzésére irányult, és egyéb körülményeket, kérdéseket nem vizsgált érdemben.

A Balogh-ügyben hozott ítélet ellentmondásosabb volt. Az ügyben egy férfit a rendőrségi kihallgatáson – gyaníthatóan részben roma származása miatt – megverték, és ennek következtében tartós halláskárosodást szenvedett. Az általa az ügyészségen kezdeményezett rendőrségi vizsgálat nem járt eredménnyel, a bántalmazást nem találták bizonyítottnak. Három évvel az eset után kártérítési követeléssel kereste meg a Belügyminisztériumot. A minisztérium helyett a Békés Megyei Rendőrkapitányság eljárásjogi okra hivatkozva utasította el kérelmét. Később a Legfőbb Ügyészség utasította el az esetleges rendőri visszaélés kapcsán indított nyomozás újraindítására vonatkozó indítványt. A bíróság a 3. cikkkel kapcsolatos jogsértés kérdésében megosztott volt, olyannyira, hogy a vélhetően előadó bíróként közreműködő Baka András kisebbségbe szorult. Végül 4:3 arányban a bíróság megállapította, hogy a tagállam megsértette az egyezmény 3. cikkét. A panaszban hivatkozott többi cikk tekintetében egyöntetű volt az elutasítás. Az eset azért is érdekes, mert a fizikai bántalmazás bizonyítása valóban nehézségekbe ütközött, különösen mert a panaszos csak az eset után két nappal ment orvoshoz. Ahogyan arra Baka András is hivatkozik különvéleményében, a bíróság a 3. cikk megsértése kapcsán igen magas bizonyossági fokot követel meg. Ennek oka, hogy az e cikk miatti marasztalás az adott or-

szágra nézve bizonyos fokú megbélyegzéssel járhat.²² A bíróság tulajdonképpen átvette az amerikai jogból ismert, a büntetőügyek esetében használt „*beyond reasonable doubt*” standardot.²³ A magas fokú bizonyosság kérdése azért lényeges, mert a bíróság előtti eljárás alapvetően kártérítésre irányul és inkább a magánjogi perekhez hasonlatos, ráadásul ha a bizonyítékok valóban minden ésszerű kétséget kizáróan rendelkezésre álltak volna, akkor valószínűleg még a panasz beadása előtt sikerült volna az adott ügyet megoldani. Baka András tehát lényegében ehhez a – véleményünk szerint vitatható – esetjoghoz tartotta magát, illetve erőteljesen támaszkodott a magyar ügyészségi eljárásra, gyakorlatilag megállapítva, hogy az megfelelően körültekintő és megalapozott volt. A többség azonban láthatólag a „*sim*” valószínűség alapján döntött a panaszos mellett.

Az eset körülményei alapján azt gondoljuk, sokkal valószínűbb, hogy a bántalmazás és a sérülés a rendőrségen történt, mintsem később, esetleg korábban. A bírói dilemma tehát az volt, hogy inkább a szigorú precedenst követve és a korábbi állami eljárásokra hagyatkozva az állam javára dönti el az ügyet, vagy esetleg, látva a körülményeket és észelve a panaszos valószínű jogsérelmét, továbbá szem előtt tartva, hogy a bíróság feladata a jogsérelmek valamilyen módon történő orvoslása, a kérelmező javára dönt. Baka András az előbbi, a többség az utóbbi opciót választotta.

A továbbiakban időrendben haladva a bíróság által Magyarország tekintetében meghozott első ítéletre, a Rekvényi-ügyre térek ki, amelyet a Nagykamara még az 1998-as eljárási reformok előtti rend szerint tárgyalta.²⁴ Az eset a rendőrök politikai tevékenységének korlátozását vizsgálta az egyezmény 10., 11. és 14. cikke alapján. Az ítélet gyakorlatilag egyhangú²⁵ volt a tekintetben, hogy az állami alkalmazottak, rendfenntartó erők politikai tevékenysége korlátozása terén meglehetősen nagy a tagállami mozgáster. Emellett a bíróság

figyelembe vette az a tény, hogy Magyarországon a rendszerváltás előtt egypártrendszer volt. E történelmi háttér miatt megértő volt a korlátozással kapcsolatban és nem ítélte azt túlzottnak. Baka András szerint az ezzel ellentétes döntés esetén a tagállamok mintegy felének jogszabályait módosítani kellett volna, ezt pedig a bíróság tagjai nem vállalták, illetve nem érezték szükségesnek.²⁶

Külön meg kell említenünk, hogy a 10. cikk az egyezmény alapján több okból korlátozható, a 11.

A BÍRÓSÁG A NEHÉZ ESETEK-
BEN – RÉSZBEN PERSZE
A KORLÁTOZÁSRA LEHETŐSÉ-
GÉT ADÓ EGYEZMÉNY-
SZÖVEG MIATT – AZ ÁLLAMI
JOGKORLÁTOZÁS IRÁNT
SOKSZOR IGEN FOGÉKONY,
ÉS LEHETŐSÉG SZERINT KE-
RÜLI A POLITIKAI KONF-
LIKTUSHELYZETEKET.

cikk pedig kifejezetten kiemeli, hogy a fegyveres erők tagjainak gyülekezési és egyesülési joga korlátozható. Összegezve megállapíthatjuk, hogy bár az ítéletet nem tartjuk ideálisnak, sőt a történelmi helyzetre való hivatkozás kifejezetten helyteleníthető, a döntés nem tekinthető megalapozatlannak vagy elfogultnak. Megerősíti azonban azt a vélekedést, hogy a bíróság a nehéz esetekben – részben persze a korlátozásra lehetőséget adó egyezményszöveg miatt – az állami jogkorlátozás iránt sokszor igen fogékony, és lehetőség szerint kerüli a politikai konfliktushelyzeteket.

Az időrendben következő kiskamarás eset a 2006-os Földes-ügy, amelyben a két panaszos egy csődbüntetéssel kapcsolatos nyomozás során már 1993-ban gyanúsított volt, 2002-ben első fokon el is ítélték őket, ám a másodfokú bíróság megsemmisítette az ítéletet és új elsőfokú eljárást rendelt el. Első fokon aztán újra elítélték őket, igaz, más bűncselekmény miatt. A másodfok az ítéletet helybenhagyta, de a Legfelsőbb Bíróság a másodfokú bíróság ítéletét megsemmisítette. Az új másodfokú ítélet végül helybenhagyta az elsőfokú ítéletet és az abban foglalt relatíve enyhe büntetést. A strasbourgi bíróság ezen enyhe ítélet miatt nem is tartotta megalapozottnak az eljárás hosszával (a 12 és fél évvel) kapcsolatos, a 6. cikkre alapozott indítványt, mondván, az időmúlást a magyar bíróság enyhítő körülményként már figyelembe vette. Azonban a panaszosok egyike az igencsak hosszúra nyúlt eljárás ideje alatt útlevelét nem használhatta, és ez nyilván nem állt arányban a tagállamnak az eljárás lefolytatásához fűződő érdekével, ezért a bíróság a 4. kiegészítő jegyzőkönyv 2.2 cikk (mozgásszabadság, az állam elhagyásának joga) tekintetében marasztalta el az államot.

A 2007-es Bukta-ügy²⁷ nem mentes a hazai politikai vonatkozásoktól, ugyanis annak előzménye, hogy a panaszosok előre be nem jelentett tüntetést szerveztek egy budapesti szálloda elé, mert a miniszterelnök egy a román miniszterelnök által szervezett fogadáson vett részt. A rendőrség feloszlatta a tüntetést, és a magyar bíróságok helybenhagyták ezt az eljárást. A strasbourgi bíróság azonban úgy találta, hogy bár a békés gyülekezésre vonatkozó előzetes bejelentés megkövetelése önmagában nem sérti az egyezményt, jelen eset körülményei, például az, hogy nem merült fel a tüntetés tényleges veszélyessége, nem indokolták a rendőri feloszlátást, még akkor sem, ha azt a magyar jogszabály az adott esetre előírta. A bíróság ítélete egyhangú volt és alapvetően egyet lehet vele érteni.²⁸

A fentiekben röviden áttekintettem a bíróság magyar vonatkozású ítéleteit. Ezek bár több, például a bírósági fellebbezéssel kapcsolatos következtetés

megfogalmazására is lehetőséget adnak, Baka András emberi jogi filozófiájához nem vittek közelebb. A Balogh-ügyben írt különvéleménye ugyan határozottan konzervatív hozzáállást mutat, de hibásnak nem tekinthető.

A KÜLÖNVÉLEMÉNYEK

Baka András tizenhat éves bírói működése alatt több száz ítélet és több ezer döntés meghozatalában vett részt. Ezek közül mintegy 45 alkalommal jegyzett különvéleményt vagy párhuzamos indokolást.²⁹ Legtöbb esetben nem saját különvéleményt csatolt, hanem a mások által írt véleményekhez csatlakozott, különösen igaz ez a „nehéz esetekben”. A következőkben Baka Andrásnak az általunk jelentősebbnek tartott ügyekben jegyzett különvéleményeivel foglalkozunk részletesebben. Ezek az ügyek sem ténybeli, sem jogi háttérük miatt nem minősültek egyszerűnek, és még ha meggyőző is volt a többség adott esetben, volt lehetőség ésszerű különvéleményekre.

Baka András 19 olyan ügyben volt legalább részben különvéleményen, amelyről a Nagykamarában, illetve plenáris ülésen döntöttek.³⁰ Mint fentebb hivatkoztunk rá, a bíróság az utóbbi öt évben hozott nagykamarai határozatok többségében (évente változó arányban kb. 55-65 százalékában) legalább egy kérelem tekintetében a panaszos javára ítélt, vagyis az ítéletek 45-35 százalékában teljes mértékig az állami oldalnak adott igazat. Intuitív alapon tehát azt várnánk, hogy a különvélemények is valamiféle határozott megosztottságot mutatnak. Ehhez képest Baka András nagykamarai különvéleményei 100 százalékban az állami oldal számára voltak kedvezők. Igaz, a releváns ítéletek többsége nehezen eldönthető ügyben, határesetekben született. Azonban a számokat és a monoton kivételnélküliséget látva mindez egy igen határozott, a nehéz ügyekben következetes – legalábbis a bírósági átlaghoz képest relatív – állampártiságról, a jogkorlátozások megengedhetőségét támogató hozzáállásról tesz tanúbizonyságot.

Érdemes felidézni a McCann és mások kontra Egyesült Királyság esetet. A meglehetősen bonyolult ügy végül 10:9 arányban dőlt el, elmarasztalva az Egyesült Királyságot az egyezmény 2. cikkének megsértése miatt. Baka András csatlakozott Ryssdal bíró különvéleményéhez, amely a kilenc kisebbségben maradt bíró közös véleménye volt. Az eset lényege, hogy Gibraltáron a brit különleges biztonsági erők lelőttek három IRA-terroristát, akik özvegyeik perelték az államot. Az eset érdekes, és a 2001. szeptember 11-i események után igen aktuális kérdéseket vet fel. Az akció alapja az volt, hogy infor-

mációk szerint a terroristák egy autóbombát akartak felrobbantani, amelynek detonátora, úgy tűnt, náluk van. A biztonsági erőkre leselkedő veszély tehát fokozott volt. A biztonsági erők két akcióban, kivégzésszerűen megölték a három terroristát. Később kiderült, hogy autóbomba nem volt, tehát a detonátor sem létezett. A katonák szerint pedig az általuk leadott gyors lövések kiváltó oka épp a feltételezett detonátor volt, mivel bizonyos mozdulatokat ők úgy értelmeztek, mint amelyekkel a bombát akarták működésbe hozni. Az nem volt kétséges, hogy a megölt személyek az IRA tagjai voltak, de az akció nem volt megfelelően előkészítve és végrehajtva, továbbá a biztonsági erők – mivel figyelték a terroristákat – megakadályozhatták volna a történeteket, ha egyszerűen nem engedik be őket Gibraltárra. A bíróság ezért megállapította a 2. cikk megsértését. A kisebbségi vélemény szerint a biztonsági akció „feltétlenül szükséges” volt, ezért a jogsértés nem állt fenn. Az ügyben hozott többségi döntéshez mindenesetre el kellett tudni vonatkoztatni a panaszosok személyétől, amely – tekintve az ügy háttérét – nem lehetett könnyű. Az is valószínű, hogy 2001. szeptember 11-e után a kisebbségi álláspont kerekedett volna felül, és a bírák többsége még megerősbbsé lett volna a biztonsági erők – igencsak elhibázott – akciója iránt.

Ebben a vonatkozásban hasonló volt a szituáció a V/T kontra Egyesült Királyság esetekhez, amelyekben a fiatal panaszosok arról lettek ismertek, hogy tízéves korukban elraboltak egy kétéves kisgyereket, akit agyonverték, majd a vonatsínre tettek. E felkavaró ügyben a bíróság által megállapított 6. cikkkel kapcsolatos jogsértés esetében csak Baka András volt különvéleményen.

Az Elsholz kontra Németország esetben hozott döntéshez Baka András különvéleményt írt, amelyhez három bíró csatlakozott. Az ügyben a panaszos egy férfi volt, aki házasságon kívül született gyermeke rendszeres láthatási jogát szerette volna megkapni. Az akkor hatályos releváns német szabályozás szerint a házasságon kívül született gyermeket az anyánál kellett elhelyezni, aki egyedül dönthetett az apa kapcsolattartási jogáról. Amennyiben ez a gyermek érdekében állt, a bíróság engedélyezhette az apának a kapcsolattartást; igaz, a bíróság bármikor visszavonhatta az engedélyt. A bíróság, leginkább az öt-hat éves gyerek véleményét és a szülők megromlott kapcsolatát, különösen az anya ellenkezését figyelembe véve, nem engedélyezte az apa kapcsolattartását. A panaszos szerint megsértették a családi élet tisztelgésben tartásához és a tisztességes eljáráshoz való jogát, mert a bíróság nem rendelt ki pszichológus szakértőt annak megállapítására, hogy

vajon tényleg az apa távoltartása áll-e a gyermek érdekében. A bíróság a panasznak helyt adott, a 14. cikkkel kapcsolatos érveket azonban egyhangúlag elutasította. Baka András szerint viszont a nemzeti bíróság dönti el, hogy egy eljárás során milyen bizonyítékokat vesz figyelembe, és különösen szabad a bíróság mérlegelési jogköre, ha a gyermek érdekeiről dönt. Vagyis az állam ez ügyben nem lépte túl a számára ezen a téren biztosított mérlegelési jogkört. Nem lehet azonban elmenni azon tény mellett, hogy Baka András érvelése (mivel alapvetően eljárásjogi okokra hivatkozik) figyelmen kívül hagyja azt a később egyébként hatályon kívül helyezett német anyagi jogszabályt, amely szerint a házasságon kívül született gyermek tekintetében a szülői jogokat főszabályszerűen csak az anya gyakorolta, megkülönböztetve ezzel a házasságon belül és kívül született gyermekek családjogi helyzetét.

Végezetül a nagykamarai ítéletek közül egy meglehetősen új és szintén nehéz esetet, a Jalloh kontra Németország ügyet említjük meg. Az ügyben a német rendőrök őrizetbe vették a panaszost, akiről azt feltételezték, hogy kábítószerrel töltött csomagot nyelt le, hogy a tárgyi bizonyítékot eltüntesse. A rendőrségi fogdában orvosi segítséggel és négy rendőr közreműködésével hányást előidéző anyagot adtak be neki az orron át a gyomorba egy csövet vezetve, illetve egy másikat injekció formájában. A panaszos ezek hatására egy 0,2 gramm kokaint tartalmazó csomagot kihányt. A büntetőeljárás során a panaszos azzal védekezett, hogy fizikai bántalmazás áldozata lett az erőltetett hatóanyag-beadás folytán, és e bántalmazás később gyomorpanaszokat is okozott. A bíróságok végül hat hónapig tartó felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, és úgy ítélték meg, hogy a hányást előidéző szer kényszerbeadása nem aránytalan a 0,2 grammnyi kábítószerhez képest. A hatóanyag szervezetbe juttatására a büntetőeljárás törvény lehetőséget adott, az így feltárt bizonyítékokat az eljárás során a hatóságok jogszerűen felhasználhatták. A strasbourgi bíróság részletesen elemezte a hányást előidéző anyagok büntetőeljárásban való használatának nemzetközi gyakorlatát. Ezt követően mérlegelte az eset körülményeit: hogy négyen fogták le a panaszost, anamnézist nem vettek föl. A hányást előidéző anyagok erőszakkal való beadása valójában nem volt elengedhetetlen, mert azok természetes úton egyébként is távoztak volna. Végül a bíróság 10:7 arányban megállapította a 3. cikk, valamint 11:6 arányban a 6. cikk sérelmét. Baka András az „érdekelt” német bíró Georg Ress különvéleményéhez csatlakozott. A különvélemény bírálta, hogy a többség az alapul fekvő kábítószerügyet bagatellizálta, és vitatta, hogy a kábítószer természe-

tes úton való távozása (az állandó megfigyelés miatt) nem volna hasonlóan jogkorlátozó. A különvélemény szerint mivel nem lehetett tudni, hogy pontosan mennyi kábítószer nyelt le a panaszos, fennállt annak a veszélye, hogy az esetleg felszívódó kábítószer egészségkárosodáshoz vezet. A kisebbség szerint a bűncselekmény kétségtelenül üldözendő, ezért a bűnüldöző szerveknek valamit tenniük kellett, és az eszközválasztás, álláspontjuk szerint befért a tagállamok számára biztosított mérlegelési jogkörbe.

Baka András a 26 kiskamarai ítélethez fűzött különvéleménye közül 5 esetben volt a panaszos, 17 esetben pedig a jogkorlátozás pártján, míg 4 esetben vegyes, részben párhuzamos, részben különvéleményt jegyzett.³¹ Itt tehát a kép változatosabb, de azt is látnunk kell, hogy eltekintve a Balogh-ügytől, valamint az N. F. kontra Olaszország és a Maronek kontra Szlovákia esettől, a kiskamarai ügyek kevésbé vetettek fel izgalmas és nehéz jogkérdéseket; igaz, a ténybeli háttér értékelése nem volt minden esetben egyszerű.

Az N. F. kontra Olaszország ügyet szintén érdekes felidézünk. Egy olasz bíró felvételét kérte az egyik szabadkőműves páholyba, ahová fel is vették. Nem sokkal később azonban ügyészek kezdtek el vizsgálni, hogy kiderítsék, a bírák közül kik tartoznak a szabadkőművesekhez. Ezt követően a panaszos azt kérte a páholytól, hogy „eltávolodhasson” és tagsága „alvóra” változhasson. Az ügyészek a szabadkőműves bírákról összeállított listát átadták a Nemzeti Bírói Tanácsnak, amely fegyelmi eljárást indított a panaszos ellen is. A fegyelmi eljárás eredményeképp a panaszost figyelmeztetésben részesítették, mert megszegte azt a tilalmat, hogy a bírák nem viselkedhetnek a bírói hivatáshoz méltatlanul. Évekkel később pedig az előléptetését tagadták meg azon az alapon, hogy korábban fegyelmi szankcióval sújtották. A jogszabály nem határozta meg, hogy pontosan mi számít a bírói hivatáshoz méltatlan tevékenységnek. A Nemzeti Bírói Tanács 1990-ben ajánlást fogadott el, amelyben hangsúlyozta, hogy – többek között – a szabadkőműves tagság kényes problémákat vet fel. Az ajánlás az olasz Alkotmánybíróság egy 1981-es határozatára hivatkozott, amelyben a testület a bírói függetlenség fényében korlátozhatónak ítélte a bírák vélemény szabadságát.

Az ügyben eldöntendő lényeges kérdés az volt, hogy a korlátozást vajon jogszabály írta-e elő, pontosabban a törvény általános tilalma az ajánlással együtt elég határozott volt-e, s az alapján elvárható volt-e, hogy a panaszos előre lássa, tagsága fegyelmi szankciókkal járhat. A többség úgy találta,

hogy nem volt egyértelmű az ajánlás, hiszen a Tanács csak 1993-ban (miután a panaszos már lemondott tagságáról) tiltotta kifejezetten a szabadkőművesiséget, addig igen határozatlanul fogalmazva utalt arra, hogy a szabadkőműves tevékenység nem preferált. A bíróság ezért 4:3 arányban megállapította az egyezmény 11. cikkének megsértését. A döntéshez mindhárom kisebbségbe szorult bíró különvéleményt csatolt. Baka András meglehetősen megértő volt az olasz szabályozással, s úgy vélte, egy magasan képzett bírónak számítania kellett volna arra, hogy a tagság fegyelmi eljárást von majd maga után.

A fentiekben Baka András különvéleményeit tekintettem át összességükben és néhány – véleményünk szerint reprezentatív – példán keresztül. A fentiekből nem következik, hogy Baka András az úgynevezett nehéz ügyekben soha ne lett volna a panaszost támogató oldalon, annyi azonban mindenképpen, hogy amikor különvéleményt csatolt vagy más által írt különvéleményhez csatlakozott, akkor az esetek többségében (a Nagykamara elé került ügyekben minden alkalommal) a jogkorlátozás megengedhetőségéért emelt szót.

A SZÓLÁSSZABADSÁGÜGYEK

A szólásszabadsággal kapcsolatban a bíróságra került ügyek meglehetősen változatosak: a gyűlöletbeszéd, becsületsértéssel, a bizalmas információk nyilvánosságra kerülésével kapcsolatos esetek mellett több kérelem érinti az elektronikus média szabadságát vagy például az obszcén kifejezések megítélésének kérdését. Nehezíti a bírósági esetjog értékelését az a tény, hogy az egyezmény 10. cikkének 1. és 2. alcikke is lehetővé teszi a véleménynyilvánítás jogának korlátozását. Ebből következően a bíróság a jogkorlátozást elvi alapon nehezen tudná megtiltani. A bírák nem is erre, csupán arra vállalkoznak, hogy az adott eset körülményeit megvizsgálják, majd egy viszonylag egyszerű arányossági teszt alapján döntenek a jogkorlátozás megengedhetőségéről. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a kamarák, különösen a Nagykamara összetétele erősen változó, így nem várhatunk nagy konzisztenciát a 10. cikkel kapcsolatos esetjogban. Ahogy Sajó András megjegyezte a szólásszabadságról szóló könyvében: attól függően, hogy ki milyen álláspont megerősítését akarja elérni, a bíróságnak a véleménynyilvánítás szabadságát támogatóbb vagy éppen korlátozóbb eseteire hivatkozhat.³²

A Nagykamara (ideértve a korábbi plenáris bírósági ítéleteket is) összesen 33 olyan ítéletet hozott Baka András részvételével, amelyben a 10. cikkel

kapcsolatos érv felmerült; ebből 4 esetben a bíróság érdemben nem vizsgálta a szólásszabadság érvét,³³ így 29 vizsgálható érdemi ítéletről beszélhetünk.³⁴ A bíróság 29 ítéletről 8-ban a panaszt elutasította, 21 esetben pedig a panaszosnak adott igazat, s ebből 12-t a bíróság egyhangúlag támogatott.³⁵ Baka András a panaszt elutasító valamennyi ítéletet megszavazta.³⁶ A panaszhoz helyt adó ítéletek közül 9 meglehetősen megosztotta a bíróságot. Ezek közül 5-ben Baka András kisebbségben maradt, vagyis a jogkorlátozás megengedhetősége mellett érvelt.

Tovább árnyalják a képet Baka Andrásnak az Observer és Guardian kontra Egyesült Királyság, valamint a Sunday Times kontra Egyesült Királyság ügyben képviselt többségi álláspontjai. A két eset nagyjából hasonló tényeken alapul. Lényegük, hogy egy korábban a brit titkosszolgálatnál dolgozó, de Ausztráliában élő férfi megírta önéletrajzát, amelyben számos – feltehetően illegális és politikailag motivált – titkosszolgálati akcióra hívta fel a figyelmet. A könyvben szereplő állítások, feltételezések egyes részei korábban már napvilágot láttak más szerzők műveiben és televízió-műsorokban, anélkül azonban, hogy ezekkel szemben az állam bármilyen módon fellépett volna. A brit kormány, miután a könyv várható megjelenéséről tudomást szerzett, az ausztrál bíróságon akarta megakadályozni a könyv terjesztését. Mindeközben a brit napilapok beszámoltak a perről és a kéziratban szereplő főbb állításokról. A brit kormány válaszul az újságokat próbálta eltiltatni a könyv egyéb részeinek publikálásától. A kötetet időközben az Egyesült Államokban, Kanadában és egyes európai országokban milliós példányszámban jelentették meg és adták el. Végül az egyes országokban folyó eljárásokban a brit kormány nem járt sikerrel, de a brit újságokat az eljárás során időlegesen eltiltották az eset nyilvánosságra hozatalától. Az időleges eltiltás miatt került az ügy a bíróság (illetve korábban a bizottság) elé. Az Observer és Guardian ügyben a 10. cikkel kapcsolatos panasz két időszakra vonatkozott: az első időszak a könyv egyesült államokbeli megjelenésig tartott, a második az azt követőre. A bíróság elfogadta, hogy a panaszosnak az egyezmény 10. cikkében biztosított jogát megsértették, mert miután a könyv elérhetővé vált, nem maradt ésszerű indoka az újságokra vonatkozó publikációs tilalomnak. Ugyanakkor az első időszak tekintetében a bíróság 14:10 arányban elutasította a jogsértés megállapítá-

sát. Baka András e rész kérdésben a többséggel tartott, vagyis a jogkorlátozás megengedhetősége oldalt látta.

A kapcsolódó és igen hasonló, de csak egy időszakra vonatkozó Sunday Times-ügyben Baka András írta az ítéletet, amely megállapította a 10. cikk megsértését.³⁷ Azonban öt bírónak az ügynek, illetve az Observer és Guardian ügynek az ítéletéhez párhuzamos véleményt csatolt. Ebben többek között az 1971-es New York Times Co. kontra Egyesült Államok (Pentagon Papers) esetre hivatkozva nem értettek egyet azzal a mindkét ítéletben szereplő általános megállapítással, hogy az egyezmény elviekben nem tiltja a szólás előzetes korlátozását. Baka András nem támogatta ezt az álláspontot.

Baka András első jelentős különvéleménye a véleményszabadsággal kapcsolatban az Open Door és Dublin Well Women kontra Írország ügyben született. Két nonprofit társaság és több magánszemély azért perelte Írországot, mert az ír bíróságok eltolták a felpereseket attól, hogy azok

A SZÁMOKAT ÉS A MONOTON KIVÉTELNÉLKÜLISÉGET LÁTVÁ MINDEZ EGY IGEN HATÁROZOTT, A NEHÉZ ÜGYEKBEŰ KÖVETKEZETES – LEGALÁBBIS A BÍRÓSÁGI ÁTLAGHOZ KÉPEST RELATÍV – ÁLLAMPÁRTISÁGRÓL, A JOGKORLÁTOZÁSOK MEGENGEDHETŐSÉGÉT TÁMOGATÓ HOZZÁÁLLÁSRÓL TESZ TANÜBIZONYSÁGOT.

tájékoztatót és tanácsot adjanak az Írországon kívüli abortuszlehetőségekről. Mivel az abortusz elősegítése az ír törvények szerint büntetendő cselekmény volt, illetve a családtervezésről, valamint a cenzúráról szóló ír törvények is kifejezetten tiltották az abortusszal kapcsolatos könyvek, kiadványok terjesztését, egy magzatvédő szervezet által indított perben a polgári bíróság eltiltotta a felpereseket, hogy a to-

vábbiakban az abortusszal kapcsolatos bármilyen tájékoztatást adjanak vagy segítséget nyújtsanak.³⁸ Az akkor még működő bizottság a kérdésben megosztott volt, így a kérdés a bíróság elé került. A bírák 18:5 arányban úgy ítélték meg, hogy Írország megsértette az egyezmény 10. cikkét. Baka András különvéleményt csatolt a döntéshez, amelyhez mások nem csatlakoztak. Érvelése szerint az adott ügyben nem a szólásszabadságot korlátozta az ír bíróság, hanem a társaságok egyébként is tiltott tevékenységét, aminek „csak” következménye volt a szólásszabadság korlátozása. A többséggel ellentétben úgy vélte, a korlátozás nem volt abszolút, mivel egyéb forrásokból lehetőség volt az információkhoz való hozzájutásra. Baka álláspontja szerint a jogkorlátozás nemcsak szükséges volt az ír alkotmány által védett magzati élet védelme érdekében, de az egész ír jogrend integritásának fenntartása is megkövetelte azt. Ebben az ügyben feltehetően nemcsak a szólásszabadság kérdése, hanem az abortusz témája is szere-

pet játszott abban, hogy a különvélemény a határozott írással szemben.

A Goodwin kontra Egyesült Királyság ügyben Baka András ismét a tagállamot elmarasztaló 10:7-es arányban meghozott döntés ellen szavazott. Az ügy alapja az volt, hogy egy újságíró információkat kapott egy gazdasági társaság pénzügyi helyzetéről, majd a cikk írása során beszélt a társasággal is, amely azonnal bírósághoz fordult, hogy a cikk megjelenését megakadályozza, mivel az információ bizalmas, üzleti titok volt. A gazdasági társaság polgári perben akarta köteleztetni az újságírót, hogy adja ki információforrását, mivel személyének ismerete szükséges ahhoz, hogy a megfelelő jogi lépéseket (kártérítés stb.) a társaság meg tudja tenni. Az újságírót a bíróságok következetesen kötelezték az informátor felfedésére, aminek az újságíró nem tett eleget, ezért a bíróság a panaszost megbüntette. A strasbourgi bíróság bírának többsége úgy találta, hogy a szólásszabadság korlátozása nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban. A bíróság szerint az újságírókat információforrásuk kiadására kötelezni csak kivételes esetekben, „életfontosságú” köz-, illetve magánérdek védelme esetén lehetséges, márpedig jelen esetben egy közönséges, az üzleti sajtóban mindennapos hírről volt szó. A Baka András által támogatott kisebbségi vélemény megszemélyölgig a Lordok Háza érvelésére hagyatkozott, így a jogkorlátozást megengedhetőnek találta.

A Bowman kontra Egyesült Királyság esetben a strasbourgi bírák 14:6 arányban döntöttek úgy, hogy a tagállam megsértette az egyezmény 10. cikkét. A felperes hölgy egy magzatvédő társaság aktivistája volt, aki a parlamenti választások előtt röpcédulákat, információs broszúrákat szeretett volna terjeszteni az abortusszal kapcsolatos kérdésekről és a képviselőjelöltek ezzel kapcsolatos megnyilvánulásairól. A kampányfinanszírozási előírások alapján a szavazás előtti 4-6. héttől a képviselők megválasztása, illetve megválasztásának megakadályozása céljából információterjesztésre engedély nélkül öt fontnál nem lehetett többet költeni. Mivel a panaszos több ízben többet költött e limitnél, megbüntették. A bíróság megállapította, hogy a korlátozást jogszabályt írta elő és legitim célt szolgált, de az adott ügyben úgy látta, hogy a jogkorlátozás szükségtelen volt egy demokratikus társadalomban. Az ugyanis a panaszos közlési jogát abszolút módon korlátozta, és bár elviekben lehetőség volt egyéb módon kommunikálni a választópolgárokkal, például olvasói levelek közlése útján, ezek megjelenésére a gyakorlatban kevés volt az esély. A különvélemény, amelyet Baka András is támogatott, úgy érvelt, hogy a korlátozás nem

volt aránytalan, mert lehetőség volt a pártok pénzügyi támogatására, másrészt az információk közölhetőek voltak, amennyiben azok nem egyes képviselőkhez kapcsolódtak. A különvélemény szerint az ötfős tilalmat csak a teljes kampányfinanszírozási rendszer egészével együtt lehetett volna értékelni. A korlátozás ezért szükséges volt egy demokratikus társadalomban és azzal a tagállam mérlegelési jogkörét nem lépte túl.

A Bladet Tromsø and Stensaas kontra Norvégia ügy szintén említést érdemel. A panaszos a Bladet Tromsø nevű norvég helyi újság és annak korábbi szerkesztője volt. Egy szabadújsós újságíró, miután egy ideig élménygyűjtés céljából fókavadászati felügyelőséget vállalt és ebbéli minőségében egy hónapig figyelte a fókavadászok tevékenységét, interjú adott tapasztalatairól az újságnak. Az interjúban azt állította, hogy a Harmoni hajó egyes fókavadászai megsértik a vadászati törvényt. Az újságíró-felügyelő a minisztériumnak küldött hivatalos úti jelentésében a hajó legénységének öt tagját néven nevezte, mint akik szerinte jogot sértettek. Mivel a minisztérium észlelte, hogy a jelentés bűncselekmények elkövetésével vádol egyes személyeket, a jelentés közzétételét elhalasztotta. E halasztás tényéről írt cikket a Bladet Tromsø és egyúttal idéztek a jelentésből is, majd későbbi számokban az egész jelentést leközölték. A dokumentum és az interjú komoly visszhangra találtak Norvégia-szerte, sőt a BBC és a CNN is foglalkozott a kérdéssel, olyannyira, hogy rövidesen betiltották az újszülött fókák megölését. Később a jelentés alapján parlamenti vizsgálat indult, amelynek során többrendbeli vadászati szabálytalanságot állapítottak meg és jogszabályi változtatásokat is ajánlottak, de az újságíró egyes állításai végül nem voltak bizonyíthatók. A hajó legénysége az újságíróval szemben indított több személyiségi jogi perben is nyert. A vonatkozó jogszabály alapján (a magyar jogrendszerbeli rágalmozáshoz hasonlóan) egyetlen eljárásban büntető szankció kiszabására, a valótlán állítás „érvénytelenítésére” (ami egy középkorból fennmaradt polgári jogi jogkövetkezmény) és kártérítés kiszabására is lehetőség van. A panaszosok a rájuk kirótt kártérítés miatt fordultak a bírósághoz.

A bíróság többek között a fent idézett Goodwin kontra Egyesült Királyság ügyre hivatkozva megállapította, hogy a tagállamok mérlegelési jogköre azokban az esetekben a legszűkebb, amikor az újságírók a jelentős közügyeket vizsgáló „örkutya” szerepét töltik be. Különösen alaposan kell vizsgálnia a bíróságnak akkor, amikor felmerülhet a veszély, hogy állami intézmények büntetései a közügyek vitatásától riasztják el a sajtót. A bíróság az adott ügy-

ben úgy találta, hogy a fókavadászok jó hírnévhez való jogánál nagyobb súllyal esik latba a közügyek vitatásának fontossága. Tizennégy bíró ezért elmarasztalta Norvégiát, és csupán négyen maradtak kisebbségben. A Baka András által is támogatott különvélemény a szólásszabadságnak azt az aspektusát hangsúlyozta, amely szerint a joggyakorlás „felelősséggel jár”. Mivel a fókavadászok magánszemélyek és nem közszereplők, az ő becsületük, jó hírnevük védelme nagyobb védelemben kell részesülnön az információszabadságnál. A különvélemény meglehetősen részletes, a jogi és a ténybeli aspektusokat alaposan szemügyre veszi, és szinte mindenben elveti a többség megállapításait és értékelését.

A norvég ügygel majdnem egy időben döntött a bíróság a Sürek és Özdemir kontra Törökország ügyben, amelynek két panaszosa egy török hetilap részvényese és főszerkesztője volt. A lap interjút közölt a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) egyik vezetőjével. Az interjú meglehetősen határozottan sürgette a független Kurdisztán létrejöttét, a titkosszolgálatok gyilkos tetteinek befejezését és az állami terrorizmus elleni egységes fellépést. A török bíróság elrendelte e lapszám valamennyi példányának lefoglalását arra hivatkozva, hogy az terror-szervezet nyilatkozatait tartalmazza és szeparatista propagandát terjeszt. Emellett a terrormegelőzésről szóló törvény alapján vád alá helyezték a panaszosokat, pénz- és börtönbüntetésre ítélte őket az Isztambuli Nemzetbiztonsági Bíróság, amit később a fellebbviteli bíróság jóváhagyott. A bíróság a 6. cikk megsértését bizonyítottak látta, a 10. cikk megsértésére vonatkozó érveket pedig a többség 11:6 arányban elfogadta.

A többségi vélemény hangsúlyozta: nagy a tagállamok mozgásterének megítélésekor, hogy mely kijelentések alkalmasak az erőszak szítására. A bíróság szerint az adott ügyben az erőteljes kijelentések nem voltak erre alkalmasak. A kisebbségben maradt bírák érvelésüket azzal kezdték, hogy a szólásszabadság nem korlátlan, és a demokráciát aláásó kijelentések esetében a tagállamok mozgásterének sokkal szélesebb, mint egyéb esetekben. A versengő értékek, jogok, mint például az élethez vagy a testi épséghez való jog erősebb védelmet kell kapjon, mint a szólásszabadság. Az erőszakra való uszítás esetében ezért a kisebbségben maradt bírók szerint igen könnyű a bíróság jogkorlátozásra vonatkozó tesztjének alkalmazása. Egy illegális szervezet is kifejezheti ugyan a véleményét a sajtón keresztül, de

ez nem jelenti azt, hogy mindenfajta nézetének hangot adhatna.

A Karatas kontra Törökország szintén a 10. cikk megsértésével kapcsolatos ügy volt. A panaszos egy kurd származású, isztambuli pszichológus volt, aki verseskötetet adott ki. A könyveket elkobozták, és az írókat a Nemzetbiztonsági Bíróság pénz- és börtönbüntetésre ítélte. A strasbourgi bírák 12:5 arányban megállapították, hogy Törökország megsértette az egyezmény 10. cikkét.³⁹

Baka András ebben és a fent említett Sürek és Özdemir ügyben is Luzius Wildhaber különvéleményéhez csatlakozott, aki jelentős részben szövegszerűen megismételte az előző esethez fűzött különvéleményét. Álláspontja szerint a versek szövege különösen sértő, pánikkeltő és területi elszakadásra buzdító, és önmagában az, hogy műfajukat tekintve versek, nem jelenti, hogy ne lenne hatásuk. Márpedig, érvelt jelen különvéleményében is, az erőszakra buzdító szövegek esetében nagy a tagállamok jogkorlátozásra vonatkozó mérlegelési szabadsága.

Baka András a 2. szekció Kiskamarájában a 10. cikkel kapcsolatos 34 ítélet meghozatalában vett részt, ám ebből 11 esetben az ítélet érdemben végül nem foglalkozott a 10. cikkel kapcsolatos érvekkel.⁴⁰ A 23 fennmaradó ítéletből 17 esetben a bíróság megállapította a jogsértést. (13 esetben egyhangúlag, 4-ben különvéleménnyel.) 6 esetben a bírák elutasították a panaszt. (3 esetben egyhangú volt a bíróság döntése, másik 3-ban pedig megosztottak voltak a bírák a panasz elutasításának

kérdésében.)⁴¹ Baka András minden esetben a panaszt elutasító többséggel tartott. Amennyiben a bíróság döntése a panasznak helyt adott, Baka András 4 esetből 3-ban a többséggel szavazott, és egyszer írt az elutasítás mellett szóló különvéleményt.

A Kiskamara tárgyalta a Maronek kontra Szlovákia esetet, amely a párhuzamos vélemények és a bírák megosztottsága miatt érdekes. A hétfős kamara egyöntetűen a 10. cikk megsértésének megállapítása mellett foglalt állást, de 6:1 arányban elfogadták, hogy a jogsértés megállapításának ténye megfelelő elégtétel. Christos Rozakis, a bíróság egyik alelnöke párhuzamos véleményt csatolt a döntéshez, amelyhez Baka András és Peer Lorenzen is csatlakozott. A párhuzamos véleményben Rozakis bíró kifejtette: azért szavazott a jogsértés megállapítása mellett, mert az alapul fekvő ügyben a panaszosra kiszabott kártérítés túlzott volt, de valójában nem értett egyet a többségi állásponttal, amely szerint a tagál-

lam megsértette az egyezmény 10. cikkét.⁴² A bíróság által megállapított tényállás szerint a panaszosnak joga lett volna használni egy számára az önkormányzat által kiutalt lakást, azonban a már elhunyt korábbi bérlő helyett időközben egy másik személy költözött be. A megállapított tényállás szerint semmi nem utalt arra, hogy a jogcím nélkülinek tűnő bérlőnek bármilyen kapcsolata lett volna az előző bérlővel és hogy joga lett volna a lakás használatára, a többéves pereskedést követően a hazai bíróság mégis neki ítélte a lakás használatát. Időközben a lakáshasználati vitából újságcikk és nyílt levél született, amely valóban érdekes egybeeséseket tárt föl és kérdéseket tett föl, amelyek következményeként a szlovák bíróság megállapította, hogy a panaszos megsértette a lakáshasználók jó hírnevét, és nagy összegű kártérítést ítelt meg. A sértő magatartás azal valósult meg, hogy a panaszos a lakáshasználók nevét és foglalkozását feltüntette a nyílt levélben, amelyben hazugsággal vádolta őket, és a demokrácia működését féltette az ilyen magatartások, valamint az e magatartásokkal kapcsolatos bírósági tehetetlenség miatt. A nyilván elkeseredett, de jóhiszemű panaszos levelét a többség nem tartotta túlzónak, különös tekintettel arra, hogy annak tartalma korábban már megjelent, és a többség az elszenvedett sérelem mértékét sem találta jelentősnek. Bár a Kiskamara ezen ítélete nem különösebben szofisztikált és tiszta, a lényeg, hogy a bíróság úgy találta, hogy az alkalmazott szankció nem állt arányban az egyébként legitim céllal.

A kisebbség ezzel szemben odáig ment, hogy azt a nyílt levélbeli mondatot, amely úgy hangzott, hogy „a lakáshasználók hazudtak nekem, és mivel az egyikük ügyész, a demokrácia, ha ilyen jogászokon múlik, nem lesz hosszú életű”, egyenesen durva kijelentésnek minősítették, amely álláspontjuk szerint az egyénnek a mások iránt tanúsítandó tiszteletre vonatkozó kötelezettségével nem összeegyeztethető. Továbbá úgy érveltek, hogy az adott ügyben egy magánszemély sértette meg más magánszemélyek a jó hírnevét, s tekintve, hogy a magánszemélyeket nagyobb védelem illeti meg, mint a közszereplőket, a jó hírnév védelme felülírta az abszolútnak nem tekinthető szólásszabadsághoz való jogot.

Összegzésképpen megállapítható, hogy Baka András a gyűlöletbeszéddel, a szélsőségesnek ható politikai beszéddel, a bizalmas adatok, üzleti információk publikálásával, a közügyek megvitatásával és a becsület csorbítására alkalmas kijelentésekkel kap-

csolatban is lehetőséget kapott a megszólalásra. Baka András 10. cikkel kapcsolatos ügyben nem írt különvéleményt egyetlen panaszos mellett sem, viszont 6-szor jegyzett különvéleményt a panaszossal szemben. Ha a bírakat megosztó ügyekben való ítélezését nézzük, akkor azt látjuk, hogy a Nagykamarában a panaszt elutasító döntéseket minden

esetben támogatta, míg a panasznak helyt adó ítéleteknél 9 esetből 4-ben a többséggel szavazott, és 5 alkalommal kisebbségben az elutasítást pártolta. Összességében a bírakat megosztó 14 nagykamarai ítéletből 10 alkalommal a jogkorlátozás oldalán állt. A Kiskamarában meghozott megosztott ítéletek közül a panaszt elutasító döntéseket minden esetben megszavazta, a panasznak helyt adó ítéleteknél

ezúttal 4-ből 3-szor a többség mellett állt, és egyetlen alkalommal maradt kisebbségben elutasító álláspontjával. Összességében 7 megosztott kiskamarai ítéletből négy alkalommal pártolta a jogkorlátozást.

ISKOLAI SZEGREGÁCIÓ

Végezetül, mert bár e cikk struktúrájában szervesen elhelyezni nem lehet, megemlítenünk tartjuk a D. H és mások kontra Csehország ítéletet.⁴³ Az ügy ugyan közvetlenül nem érinti a magyar államot és Baka András nem is írt különvéleményt, azaz ez elvileg egy a sok Baka András által is aláírt ítélet közül, amelyek egy része természetesen megosztotta a bírakat, de helyhiány miatt nem tudjuk mindet alaposan szemügyre venni. Ennek az esetnek az egyes körülményeire ráirányítani a figyelmet mindazonáltal érdemes lehet a Magyarországon is rendkívül komoly társadalmi problémaként jelentkező roma iskolai szegregáció miatt.

Az úgy panaszosait állításuk szerint roma származásuk miatt hátrányos megkülönböztetés érte, mivel rendes tantervű iskolák helyett speciális, úgynevezett kiegészítő iskolákban helyezték el őket. Kezdetben a panaszosok szülei beleegyeztek a gyerekek elhelyezésébe, sőt esetenként kifejezetten kérték azt, és az elhelyezésről szóló hivatalos határozatot sem fellebbezték meg. Később azonban vitatták az elhelyezés jogosságát, úgy ítélték meg, hogy faji alapú megkülönböztetés és szegregáció motiválta az eljárást. Az elsőfokú és a másodfokú ítéletből is kitűnik, hogy a bírák tisztában voltak a meglévő társadalmi problémákkal, és az ítéletet az adott tényálláson túlmutató, nagy politikai jelentőségű ügynek fogták

fel. A jogvédők is tudatában voltak ennek, és számos nem kormányzati szerv *amicus curiae* levelekkel támogatta a panaszosok strasbourggi kérelmét.

A hétfős Kiskamara 6:1 arányban utasította el a panaszt. Mindössze Ireneu Cabral Barreto bíró írt különvéleményt, amelyben egyrészt arra hivatkozott, hogy a szegregációt a tagállam gyakorlatilag beismerte, másrészt arra, hogy a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Európai Bizottság tényfeltáró jelentésének megállapításai kétségbe vonják az ítélet egyes állításainak megalapozottságát, például kérdéses, hogy a szülők bejegyzése valóban valós tájékoztatáson alapul-e. Costa bíró ugyan a többséggel tartott, de párhuzamos véleményben fejezte ki komoly kétségeit. A Kiskamara ítéletét lényegében arra alapozta, hogy a részes államoknak nagy szabadsága van az oktatási rendszer kialakításában, az iskolai elhelyezés nem az etnikai hovatartozáson alapult, hanem objektív tesztek eredményein, és hogy a szülők, ha nem értettek egyet az elhelyezéssel, nem tettek meg minden elvárható annak megváltoztatása érdekében. Az ítélet tehát részben a szülőket hibáztatta a külön oktatás miatt, és úgy érvelt, hogy ez nem róható fel az államnak.

A Nagykamara 13:4 arányban fordított az ítéleten. A cseh, a szlovák, a szlovén és a spanyol bírák kisebbségben maradtak, s az „érdekelt” cseh Jungwiert bíró különösen határozott hangvételű különvéleményt csatolt a döntéshez. A Nagykamara rendkívül hosszú, részletesen és diplomatikusan, de határozottan érvelő ítélete szerint a roma és nem roma származású gyerekek különböző kezelését nem sikerült a cseh államnak objektíven megindokolnia. A tények értékelése és egyáltalán az értékelés módszere, a statisztikai adatok bizonyítékként való figyelembevétele erősen jogvédő szellemű volt. A bíróság, felismerve Közép-Európa egyik legkomolyabb társadalmi problémáját, a maga eszköztárával, ha diplomatikusan is, de mintegy megfedtte Csehországot.

Baka András minden bizonnyal szintén belátta az ügy komoly társadalmi, politikai jelentőségét. A ténybeli háttér nem volt egyértelmű, és a Kiskamarában a többségi véleményben vannak releváns gondolatok. Azonban sokatmondó a tény, hogy a kiskamarai döntésben részt vevő Baka András nemcsak hogy nem írt különvéleményt, de még kétségeit sem fejezte ki a többségi vélemény határozott, a panaszosok indítványait gyorsan elvető érveivel kapcsolatban, mint ahogy azt tette Jean-Paul Costa. Ez a határozat is megerősíti azt a korábbi feltételezést, hogy Baka András lehetőség szerint tartózkodott az igazán konfliktusos ügyekben „előremutató” álláspontot képviselni. Más szavakkal: Baka András emberi jogi „aktivizmussal” biztosan nem vádolható.

KONKLÚZIÓ

Nincs könnyű helyzetben, aki értékelni próbálja Baka András nem kevesebb mint tizenhat éves bírói karrierjét. Valószínűleg hosszabb és alaposabb elemzések kellenek majd ahhoz, hogy bírói filozófiáját, ha volt ilyen, egyértelműen meg lehessen határozni. Jóllehet nincsenek segítségünkre a bíróság működési rendjének dokumentumai és nem megbízhatók a rendelkezésre álló adatbázisok, de semmi sem utal arra, hogy Baka András különösebben ambicionálta volna, hogy karakteresen megkülönböztesse magát a bírósági átlagtól. Nem segíti az eligazodást az sem, hogy Baka András meglehetősen kevésbé volt jelen a hazai jogi közéletben, és a publikációi is könnyen számba vehetők.⁴⁴ A fentiek alapján azonban arra következtethetünk (még ha az esetek bizonyos fokig önkényesen kiragadottak is voltak), hogy Baka András az igazán ellentmondásos, nehéz esetekben inkább a tagállamok érveire volt nyitott, és az ilyen ügyekhez csatolt különvéleményeiben megjelenő álláspont nemritkán határozottan konzervatív felfogást tükrözött.

JEGYZETEK

1. Nem részletezem az ügykezelés és a döntéshozatal folyamatát, a bírói tevékenység értékeléséhez ugyanis e helyütt nincs szükség részletesebb leírásra. A részletes eljárási szabályok megtalálhatók a bíróság honlapján: <http://www.echr.coe.int/echr>.
2. STEVEN GREER: *The European Convention on Human Rights. Achievements, Problems and Prospects*, Cambridge University Press, 2006, 39.
3. Bár a bíróság eljárási szabályai lehetőséget adnak az összeférhetlenség kezelésére, a gyakorlatban a vonatkozó rendelkezés meglehetősen ritkán alkalmazott és nem különösebben szigorú szabály. Lásd Rule 28 of the Rules of Court (July 2006) <http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/D1EB3-1A8-4194-436E-987E-65AC8864BE4F/0/RulesOfCourt.pdf>.
4. Az arány a *European Court of Human Rights: Annual Report 2007* 144. oldalán található adatokat veszi alapul.
5. A Nagykamara az ügyek érdemében hozott ítéletek közül 2002-ben 8 érdemi ítéletből 5-ben, 2003-ban 11 érdemi ítéletből 6-ban, 2004-ben 15 érdemi ítéletből 9-ben, 2005-ben 11 érdemi ítéletből 6-ban, 2006-ban a 25 érdemi ítéletből 16 döntésben, 2007-ben pedig 11 határozatból 6-ban ítelt legalább egy kérelem tekintetében a panaszos javára. Forrás: *Annual Report 2002. Grand Chamber*, 20–31. A dokumentum 3. oldalán ta-

- lálható bevezető 12 ítéletről beszél, amelyek közül 10 az ügy érdemére vonatkozott, míg 2 jogos elégtételt (*just satisfaction*) ítelt meg. Ezzel szemben a dokumentum VIII. részében a hivatkozott oldalakon 11 számozott határozat található, amelyekből 2 jogos elégtételt ítelt meg, 1 pedig törölte a kérelmet az ügyek listájáról. A fennmaradó 8 érdemi határozat közül egy ítélet két ügyet egyesített, míg egy másik hármat. *Annual Report 2003. Grand Chamber*, 32–42. A dokumentum 3. oldalán található bevezető 12 ítéletről beszél, amelyből 1 előzetes kérdésben döntött. Ennek alapján 11 különböző érdemi ítéletet számoltam 2003-ra. *Annual Report 2004. Grand Chamber*, 23–41; *Annual Report 2005. Grand Chamber*, 25–34; *Annual Report 2006. Grand Chamber*, 36–51; *Annual Report 2007. Grand Chamber*, 38–51.
6. „*Irányt mutatunk, de nem avatkozunk be durván a nemzeti jogokba.*” Baka András strasbourgi bíróval Javornický István és Kardos Gábor beszélget, *Fundamentum*, 2000/4 (a továbbiakban: *Baka András-interjú*) 46.
 7. BABUS Endre: *Ki lesz Lomnici főbíró utóda? Obsitoból rekruta*, HVG, 2008. február 28. Lásd még „*Békes gyülekezésnek nem lehet lényeges korlátja.*” *Fabidi Gergely interjúja Baka Andrásal*, HVG, 2007. május 5.
 8. Baka András bírói időszaka alatt az első magyar ítélet 1999. május 20-i keltezésű, míg az utolsó 2008. február 5-i. Az idézett 116-os értéket a 2. jegyzetben hivatkozott dokumentum alapján használtam a könnyebb és következetesebb összehasonlíthatóság érdekében; a többi ország számaikat is ebből a dokumentumból vettem. Mindenképpen meg kell azonban jegyezni, hogy a bírósági adatbázisban való kereséssel fellelhető ügyek száma eltér a hivatkozott dokumentum 116-os értékétől: 117 ügyet sorol fel az adatbázis 2007. december 31-ig, és további 8-at a februári leköszönésig (ezt az utóbbi 8-at tehát nem tartalmazza a fenti szám). Ráadásul vannak arra utaló jelek, hogy az adatbázis kereső funkciója nem tökéletes, ezért ahol lehetett, a számokon kívül a dokumentumokat is átnéztük, hogy a statisztikák pontosságát ellenőrizzük.
 9. 1999 és 2007 között összesen 6749 legalább részben marasztaló ítélet született a bíróságon, 354 további esetben azonban a testület nem talált jogsértést. 965 esetben megegyezés történt és született még 129 egyéb típusú ítélet. Vagyis összesen 8194 ítélet született, amelyből csak 354 esetben, illetve a 129 egyéb ügy egy részében utasították el teljesen a panaszost.
 10. A legalább egy jogalapon marasztaló ítéletek közül a 6. cikk megsértése miatt 2947 esetben kifejezetten az eljárás hossza, míg 2064 esetben a tisztességes eljáráshoz való jog egyéb aspektusa volt a marasztalás alapja.
 11. Lásd e tekintetben a bíróság adatbázisának a *Hungary/strike out/struck off* keresés után olvasható döntéseit.
 12. Igaz, Csehországot csak egy ízben marasztalta el a bíróság.
 13. Megemlítendő, hogy folyamatban van az igen izgalmasnak ígérkező, az önkényuralmi jelképek használatával kapcsolatos Vajnai-ügy.
 14. 33352/02. számú kérelem.
 15. Az ügy politikai vonzata miatt felvetheti Baka András összeférhetetlenségét. Baka András ugyanis korábban az MDF frakció parlamenti képviselője volt. A panaszt Keller László MSZP-s képviselő nyújtotta be, s az ügyben ellenérdekű fél az MDF-es Demeter Ervin volt.
 16. A bíróság adatbázisa az alábbi címen érhető el: <http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>.
 17. Ebből 116 (az internetes adatbázis szerint 117) a korábban összehasonlításképpen használt 2007. december 31-ig tartó időszakban. Figyelembe veendő, hogy az 1998-as reform előtt az ügyek nagy részét a bizottság rendezte, a bíróság ítélethozatalára ritkán került sor. A szám továbbá csak az ítéletnek minősülő határozatokat tartalmazza. Négy esetben Magyarország mellett egy másik tagállamot is bepanaszolt a kérelmező: *Tót versus Hungary/Italy* (2007), *Nebusova versus Hungary/Slovakia*, *Monory versus Romania/Hungary* (2005), *Karalyos and Huber versus Hungary/Greece* (2004). Továbbá a szám tartalmaz 6 olyan ítéletet is, amely az ügynek valójában az érdemi ítélet nélkül való lezárásáról és a kérelemnek az ügyek listájáról való törléséről szól. Ilyen a *Theiszler versus Hungary* (2003), a *J. T. versus Hungary* (2003), a *Hegedüs versus Hungary* (2003), a *Bodiné versus Hungary* (2002), a *Kósa versus Hungary* (2002) és a *Yang Chun Jin versus Hungary* (2001).
 18. A 2008-as Csósz-ügy és a 2001-es Dallos-ügy kivételével a 6. cikkel kapcsolatos esetekben a bíróság elmarasztalta Magyarországot.
 19. A 2008-as Kovács-ügyben a bíróság a 6. cikk mellett a 13. cikkel kapcsolatos kérelmet is vizsgálta, és el is marasztalta az államot. A 2007-es Földes-ügyben a bíróság a 4. kiegészítő jegyzőkönyv 2.2 pontja alapján marasztalta el Magyarországot. A 2007-es Gajcsi-ügyben a bíróság az 5. cikk tekintetében marasztalta el az államot. A szintén 2007-es Bukta-ügyben a bíróság a 11. cikk megsértését állapította meg, a 10. cikkel kapcsolatos kérelmet pedig nem vizsgálta. A 2006-os Csáky-ügyben a bíróság az 5. cikk alapján marasztalta az államot. A 2005-ös Osváth-ügyben is az 5. cikk megsértését állapította meg. A 2005-ös Maglódi-ügyben a bíróság szintén az 5. cikk tekintetében marasztalta el az államot. A 2004-es Balogh-ügyben a bíróság a 3. cikk megsértését állapította meg, a 6., a 13. és a 14. cikk tekintetében nem marasztalta el az államot. A 2003-as Kmetty-ügyben a bíróság jog-

- sértést állapított meg a 3. cikk alapján. A 2003-as Imre-ügyben a bíróság az 5. cikk tekintetében marasztalta el az államot. S végül az 1999-es Rekvényi-ítéletben a bíróság sem a 10., sem a 11., sem pedig a 14. cikk tekintetében nem állapított meg jogsértést.
20. A döntés ismertetését lásd *Fundamentum*, 2004/1, 157.
 21. A döntés összefoglalóját lásd *Fundamentum*, 2004/3, 124–126.
 22. CLARE OVEY, ROBIN WHITE: *Jacobs & White: The European Convention on Human Rights*, Oxford, Oxford University Press, 2006, 87.
 23. Megemlítendő, hogy az európai jogokkal ellentétben, amelyek magánjogi ügyekben is igen magas fokú bizonyosságot követelnek meg, az amerikai jog a magánjogi perekben az ügy érdemére vonatkozóan a „preponderance of evidence” standardot követeli csak meg, amely alapján a felperesnek csak azt kell bizonyítania, hogy állítása valószínűbb (tehát legalább 51 százalékban valószínű), mint az alperes állítása.
 24. A döntésről lásd BÁN Tamás: *A Rekvényi ügy és környéke*, *Fundamentum*, 1999/3, 94; HALMAI GÁBOR: *Római egyezmény kontra magyar alkotmány*, *Fundamentum*, 1999/3, 101.
 25. A 11. cikkel kapcsolatban is egy ellenzavazat volt csupán.
 26. *Baka András-interjú*, 45.
 27. Lásd részletesebben SZIKINGER István: *A Bukta-ügy tanulságai*, *Fundamentum*, 2007/4, 103.
 28. Megemlítjük még a 2007-es Kovács-ügyet, amelyben a bíróság a 6. cikk mellett megállapította a 13. cikk megsértését is, de tekintve az ügy alapvetően rutin jellegét, érdemben nem térünk ki rá.
 29. Az adatbázis 50 esetet dob ki, de ebből 5 esetben valójában csak az ő különvéleményére hivatkoznak, illetve ténylegesen nem csatlakozott különvéleményhez.
 30. Ezek a következők: *Jalloh versus Germany* (2006); *Meftah versus France* (2002); *D. N. versus Switzerland* (2001); *Elsholz versus Germany* (2000); *T. versus UK* (1999); *V. versus UK* (1999); *Hashman and Harpur versus UK* (1999); *Karatas versus Turkey* (1999); *Sürek and Özdemir versus Turkey* (1999); *Bladet Tromso and Stensaas versus Norway* (1999); *Omar versus France* (1998); *Bowman versus UK* (1998); *Loizidou versus Turkey* (1996); *Chahal versus UK* (1996) *Goodwin versus UK* (1996); *McCann and others versus UK* (1995); *Ruiz-Mateos versus Spain* (1993); *Open Door and Dublin Well Women versus Ireland* (1992); *B versus France* (1992).
 31. A 26 kis kamarai eset a következő: *Teltronic-CATV versus Poland* (2006); *Uner versus the Netherlands* (2005; a 8. cikkel kapcsolatos ügyben Baka András a panaszost támogatta, de később a Nagykamara sem állapított meg jogsértést); *Miller versus Sweden* (2004); *Balogh versus Hungary* (2004); *P., C. and S. versus UK* (2002) (vegyes); *N. F. versus Italy* (2001); *Maronek versus Slovakia* (2001); *Coeme and others versus Belgium* (2000) (vegyes); *Witold Litwa versus Poland* (2000); *Ledonne versus Italy* (1) (1999); *Ledonne versus Italy* (2) (1999); *Camenzind versus Switzerland* (1997) (vegyes); *Boujlifa versus France* (1997) (a 8. cikkel kapcsolatos döntésben Baka András a panaszost támogatta kisebbségben maradt); *De Santa versus Italy* (1997); *Lapalorcia versus Italy* (1997); *Abenavoli versus Italy* (1997); *Nicodemo versus Italy* (1997); *A. P., M. P. and T. P. versus Switzerland* (1997); *E. L., R. L. and J. O.-L. versus Switzerland* (1997); *Vacher versus France* (1996); *Boughanemi versus France* (1996) (a 8. cikkel kapcsolatos ügyben Baka András a panaszost támogatta kisebbségben maradt); *Acquaviva versus France* (1995) (vegyes); *Hentrich versus France* (Art. 50.) (1995); *Hentrich versus France* (1994); *Pardo versus France* (1993) (a 6. cikkel kapcsolatos ügyben Baka András a panaszost támogatta kisebbségben maradt); *Melin versus France* (1993) (a 6. cikkel kapcsolatos ügyben Baka András a panaszost támogatta kisebbségben maradt).
 32. SAJÓ András: *A szólásszabadság kézikönyve*, Budapest, KJK-Kerszöv, 2005, 125.
 33. A négy eset a következő: *Refah Partisi and others versus Turkey* (2003); *Özdep versus Turkey* (1999); *Socialist Party and others versus Turkey* (1998); *United Communist Party of Turkey versus Turkey* (1998).
 34. A 29 eset a következő: *Stoll versus Switzerland* (2007); *Roche versus UK* (2005); *Cumpana and Mazare versus Romania* (2004); *Pedersen and Baadsgaard versus Denmark* (2004); *Nilsen and Jobansen versus Norway* (1999); *Öztürk versus Turkey* (1999); *Dalban versus Romania* (1999); *Ceylan versus Turkey* (1999); *Arslan versus Turkey* (1999); *Gerger versus Turkey* (1999); *Polat versus Turkey* (1999); *Karatas versus Turkey* (1999); *Erdogdu and Ince versus Turkey* (1999); *Baskaya and Okcuoglu versus Turkey* (1999); *Okcuoglu versus Turkey* (1999); *Sürek and Özdemir versus Turkey* (1999); *Sürek versus Turkey* (1) (1999); *Sürek versus Turkey* (2) (1999); *Sürek versus Turkey* (3) (1999); *Sürek versus Turkey* (4) (1999); *Rekvényi versus Hungary* (1999); *Janowski versus Poland* (1999); *Lehideux and Isorni versus France* (1998); *Bowman versus UK* (1998); *Zana versus Turkey* (1997); *Goodwin versus UK* (1996); *Open Door and Dublin Well Woman versus Ireland* (1992); *Observer and Guardian versus UK* (1991); *Sunday Times versus UK* (1991).
 35. 21-ből 8 esetben volt egyhangú az ítélet, 13 esetben a bíróság megosztott volt, de ez utóbbiak közül 4 csak 16:1 arányban volt megosztott, az érdekelt török bíró írt különvéleményt.
 36. 5 ügyben a bíróság megosztott volt. A *Stoll versus Switzerland* (2007) ügyben 12:5; a *Pedersen and Bads-*

- gaard versus Denmark* (2004) ügyben 9:8; a *Sürek versus Turkey* (1) (1999) ügyben 11:6; a *Sürek versus Turkey* (3) (1999) ügyben 10:7 arányban; a *Janowski versus Poland* (1999) esetben 12:5 arányban; a *Zana versus Turkey* (1997) ügyben pedig 12:8 arányban a bírák a panaszt elutasították.
37. *Baka András-interjú*, 38.
38. Később az Európai Bíróság is állást foglalt egy kapcsolódó kérdésben, amelyben a felperes azonos volt a jelen ügy alapjául szolgáló ír ügy panaszosával. *Society for the Protection of Unborn Children (Ireland) Ltd. versus Stephen Grogan and Others* (1989). Ebben az ügyben az Európai Bíróság a tagállam javára döntött, mondván, az abortusz elvégzésével kapcsolatos szolgáltatásra vonatkozó korlátozás kívül esik a közösségi jogon.
39. A bíróság a 6. cikk megsértését is bizonyítottak láttá.
40. A 11 eset: *Bukta versus Hungary* (2007); *97 members of the Gldani Congregation versus Georgia* (2007); *Evaldsson and others versus Sweden* (2007); *Puzinas versus Lithuania* (2) (2007); *Ozuppek and others versus Turkey* (2005); *Kyprianou versus Cyprus* (2004); *Wilson and the National Union of Journalists versus UK* (2002); *N. F. versus Italy* (2001); *Serif versus Greece* (1999); *Telesystem Tirol Kabeltelevision versus Austria* (1997); *Ahmet Sadik versus Greece* (1996).
41. A 17 jogsértést megállapító ügy. Egyhangúlag (13): *Filipovic versus Serbia* (2007); *Segerstedt-Wiberg and others versus Sweden* (2006); *Mamere versus France* (2006); *Giniewski versus France* (2006); *Han versus Turkey* (2005); *Ukrainian Media Group versus Ukraine* (2005); *Gums and others versus Turkey* (2005); *Ün- sal Öztürk versus Turkey* (2005); *Marasli versus Turkey* (2004); *Cetin and others versus Turkey* (2003); *Colombani and others versus France* (2002); *VGT Verein gegen Tierfabriken versus Switzerland* (2001); *Informationsverein Lentia and others versus Austria* (1993). Különvéleménnyel (4): *Lepojic versus Serbia* (2007); *Feldek versus Slovakia* (2001); *Maronek versus Slovakia* (2001); *De Haes and Gijssels versus Belgium* (1997). A panaszt elutasító eset (6). Egyhangúlag (3): *Cha- woy and others versus France* (2004); *Radio France and others versus France* (2004); *Tepe versus Turkey* (2003); Különvéleménnyel (3): *I. A. versus Turkey* (2005); *De- muth versus Switzerland* (2002); *Schöpfer versus Swit- zerland* (1998).
42. A szólásszabadság iránt elkötelezett Giovanni Bonello bíró azért csatolt különvéleményt a döntéshez, mert nem került sor kártérítés kiszabására.
43. A döntés összefoglalóját lásd *Fundamentum*, 2007/4, 113. Lásd még AMBRUS MÓNika: *A diszkrimináció tít- lalmáról – A Cobzaru kontra Románia eset kapcsán*, *Fundamentum*, 2007/4, 89.
44. A magyar folyóiratok kereshető adatbázisa (Matarka) egyetlen, a rendszerváltás után írt Baka András-cikket sem tartalmaz, korábbról is csak négyet (<http://www.matarka.hu/>). Kis kereséssel természetesen találunk néhány hazai publikációt vagy könyvrészletet, de számuk meglehetősen alacsony. Lásd például a Stratégi- ai Védelmi Kutatóintézet *Az Európa Tanács 1949–1999* című kiadványának egy fejezete vagy egy másik a kö- vetkező kötetből: *Intézmények Európában*, szerk. LOM- NICI Zoltán, Budapest, HVG-ORAC, 2002.

A NÉMET SZÖVETSÉGI ALKOTMÁNY- BÍRÓSÁG DÖNTÉSEIBŐL*

AZ INTIMSZFÉRA VÉDELME KORLÁTOT ÁLLÍT A MŰVÉSZET SZABADSÁGÁNAK. AZ ESRA-DÖNTÉS

Az alkotmányjogi panaszt benyújtó kiadó 2003-ban jelentette meg Max Biller *Esra* című regényét. A mű a legintimebb részletekig beszámol Esra és az elbeszélő, az író Adam szerelmi kapcsolatáról. A szerelmi viszony útjában különféle akadályok állnak: Esra családja, különösen Lale, Esra hatalommániás anyja, Esra tönkrement első házasságából származó lánya, és mindenekelőtt Esra passzív, a sors szeszélyének kitett jelleme.

A szerző egykori barátnője és a hölgy anyja, akik a regény szereplőiben, Esrában és Lalében magukat vélték felismerni, keresetet nyújtottak be, azt állítva, hogy a könyv önéletrajznak tekinthető a valóságtól való lényeges eltérés nélkül. A kereset alapján a polgári bíróságok megtiltották a kiadónak a regény nyilvánosságra hozatalát és terjesztését. A Szövetségi Legfelső Bíróság (*Bundesgerichtshof*) megerősítette a tilalmat. A kiadó által ez ellen benyújtott alkotmányjogi panasz részben eredményes volt. A Szövetségi Alkotmánybíróság első szenátusa megállapította, hogy a megtámadott határozatok a panaszost a művészethez való alapjogában sértették, amennyiben amennyiben helyt adtak a másodrendű felperes (az anya) igényének a jogsértéstől való eltiltásra. Amennyiben azonban a határozatok az elsőrendű felperes (az egykori barátnő) ugyanezen igényének a könyv teljes tiltása keretében adnak helyt, alkotmányjogilag nem utasíthatók el.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint az *Esra* című regény műalkotás. Akkor is, amikor a jogi vita lényeges tárgya annak meghatározása, hogy a szerző milyen mértékben ábrázolhat művében ténylegesen létező személyeket, minden esetben egyértelmű a szerző igénye arra, hogy a valóságot művészi formálja meg. A művészet szabadsága azonban nem korlátlanul biztosított, határait közvetlenül az alkotmány más rendelkezései jelölik ki, amelyek

az alaptörvény alkotmányos rendszerében szintén lényeges, jogilag védett értékek védelmét szolgálják. A művészi ábrázolás korlátjaként ebben az esetben különösen az általános személyiségi jog jön számításba. Annak a meghatározásához, hogy a határozat a konkrét esetben hol kell meghúzni, nem elég a személyiségi jog által védett szférába történő beavatkozás megállapítása, hanem figyelembe kell venni a művészet szabadságát is. Szükséges tisztázni ugyanis, hogy ez a beavatkozás elég súlyos-e ahhoz, hogy a művészet szabadságának korlátozását igazolja.

Ahhoz, hogy az általános személyiségi jogot érintő sérelem súlyosságát értékelni lehessen, a művészetre jellemző szemléletmód figyelembevételével kell meghatározni, hogy a regény egyes cselekmény-összefüggéseit az olvasó mennyire érezheti a valóságra történő utalásként. Egy irodalmi művet, amely regényként határozza meg magát, elsősorban fikciónak kell tekintenünk, amely a tényszerűsége kevésbé fektet hangsúlyt. Ez a vélelem akkor is él, ha a regény szereplői mögött mintaként valódi személyek ismerhetők fel. A művészet szabadsága magában foglalja az életbeli valóság mintáinak felhasználását. Mindazonáltal kölcsönös viszony áll fenn a szerző által a valóságból kiindulva megteremtett művészi realitás mértéke és a személyiségi jog megsértésének intenzitása között. Minél jobban tükrözi vissza a fikció a valóságot, annál szigorúbban kell a személyiségi jogot ért hátrányos behatást megítélni. Minél inkább érinti a művészi ábrázolás a személyiségi jog különösen védett dimenzióit, annál magasabbnak kell lennie a fikcionalitás fokának, hogy kizárhassuk a személyiségi jog megsértését.

A fenti mérce alapján a megtámadott határozatok a másodrendű felperes (az anya) vonatkozásában az alkalmazandó, a művészetre jellemző nézőpontból nem minden vonatkozásban megalapozottak, ezáltal a művészet szabadságának garanciáját sértik. A bíróságok ugyan alkotmányjogilag nem támadható módon megállapították, hogy a másodrendű felperes egy sor életrajzi jegy alapján a regényfigura mintájaként ismerhető fel. Mindazonáltal a bíróságok

* A határozatok (1 BvR 1783/05, 2007. június 13., valamint 1 BvR 370/07. és 1 BvR 595/07, 2008. február 27.) összefoglalója a német Szövetségi Alkotmánybíróság sajtóközleménye alapján készült: <http://www.bundesverfassungsgericht.de/presse.html>.

megelégedtek annak kimondásával, hogy a regénybeli Lale figurája igen negatív színben jelenik meg, és ebben a személyiségi jog megsértését látták. A bíróságok nem vették kellő módon figyelembe, hogy a kiindulópontnak annak kell lennie, hogy a regény fikció. A fikciókénti elfogadást az is alátámasztja, hogy a szerző Lale alakját túlnyomórészt nem személyes élmények alapján, hanem idegen elbeszélések, pletykák, benyomások visszaadásával ábrázolja. Egy irodalmi alkotás, mely a valósággal hozható kapcsolatba, éppen azzal jellemezhető, hogy ténybeli és fiktív ábrázolásokat vegyít. Ilyen körülmények közt félresiklik az irodalommal kapcsolatos alapjogvédelem, ha csupán egyrészről a mintakénti felismerhetőség, másrészről a regényfigura negatív vonásai elegendők a személyiségi jog megsértésének megállapításához. Mindenképpen szükséges lenne ugyanis annak bizonyítása, hogy a szerző azt sugallja olvasójának, hogy az ábrázolás meghatározott részeit ténylegesen megtörténtnek fogja fel, és éppen ezek a részek valósítják meg a személyiségi jog sérelmét. Vagy azt kellene igazolni, hogy a mű azért becsületsértő, mert valótlan tényállításokat tartalmaz, vagy azért, mert a személyiségi jog lényegi tartalmának érintése miatt egyáltalán nem tartozik a nyilvánosságra. A megtámadott ítéletek ilyen jellegű bizonyítást nem tartalmaznak.

Ezzel ellentétben a megtámadott határozatok, amennyiben az elsőrendű felperes (az egykori barátnő) nemtevésre kötelezési igényének adnak helyt, alkotmányjogilag nem utasíthatók el. Az anya esetétől eltérően itt a bíróságok nem csupán a felismerhetőséget állapították meg, hanem a regény meghatározott ábrázolásai vonatkozásában a súlyos személyiségi jogsértés tényét is. Az elsőrendű felperes nem csupán a regénybeli Esra figurájában jelenik meg felismerhetően. Szerepe azokat a központi eseményeket is érinti, amelyek közvetlenül ő és az elbeszélő (akiben nem nehéz felismerni a szerzőt) között kapcsolatuk idején történtek. Pont a szerző által közvetlenül tapasztaltakból származó, valóság-hű és részletező elbeszélés érinti az elsőrendű felperes személyiségi jogát különösen súlyosan. Ez különösen annak a nőnek a legintimebb részletekig történő ábrázolásán keresztül történik, akiben egyértelműen a szerző tényleges intim partnerét lehet felismerni. A személyiségi jog egy olyan területének, az intim-szférának a megsértéséről van szó, amely az emberi méltóság lényeges tartalmához tartozik. Az egyértelműen Esraként azonosítható elsőrendű felperesnek az intimszféra kiemelkedő jelentőségű védelme miatt nem kell elfogadnia, hogy az olvasók felteszik magunknak azt a regény által számukra sugallt kérdést, hogy a műben leírt események a való-

ságban is megtörténtek-e. Ezért itt hiányzik a kiadó művészeti szabadsága és az elsőrendű felperes személyiségi joga közti mérlegelés, méghozzá az elsőrendű felperes javára. Ugyanez érvényes lánya életveszélyes betegségének bemutatására is. Tekintettel a gyermekek, valamint az anya-gyermek kapcsolat különös védelmére, a betegség bemutatása és az az által jellemzett anya-gyermek kapcsolat két egyértelműen azonosítható személy esetében nem tartozik a nyilvánosságra.

A megtámadott határozatok jogosan mondtak ki teljes tilalmat, amikor az elsőrendű felperes nemtevésre kötelezési igényének adnak helyt. A bíróságoknak nem feladata a szöveg egyes részeinek eltávolítása, megváltoztatása annak érdekében, hogy az ne valósítson meg személyiségi jogsértést.

Hohmann-Dennhardt bírónő és Gaier bíró nem értett egyet a szenátusi többséggel. Azt kritizálják, hogy a szenátus a személyiségi jog sérelme súlyának megítélésekor pont a nem megfelelően nyilvánított felismerhetőségi kritériumot alkalmazta, ahelyett, hogy éppen a szenátus által joggal megkövetelt, a művészet sajátosságait figyelembe vevő mércekeresztet használta volna. Ezen kívül a szenátus nem tudja helyesen megítélni a valóság művészi feldolgozásának minőségi dimenzióját, ha mennyiségi szemléletet követve azt a követelményt állítja, amely szerint a regény minél több része érinti az intim- és szexuális szférát, annál inkább el kell távolodnia a valóságtól, hogy kizárja a személyiségi jog megsértését. Ez végső soron tabuvá tenné a művészet számára a szexualitást. A művészetet az határozza meg, hogy mennyire követi a valóságot, és hogy ez által mindig fennáll a veszély, hogy egyesek felismerik magukat a művekben vagy mások számára felismerhetők? Az irodalomtudomány nézőpontjából egyértelműen az következik, hogy az *Esra* című regény nem fogható fel sem az élményvilág reprodukciójaként, sem ön-életrajzként, hanem egy irodalomesztétikai problematikát követ és narratív konstrukciónak tekinthető. Ezért a művészetre jellemző szemléletmódot követve nem lehet szó a személyiségi jog megsértéséről. Az alapjog megtagadásakor, illetve biztosításakor a döntő kritérium az lenne, hogy a regény összességében túlnyomóan azt a célt követi-e, hogy meghatározott személyeket megsértse, rágalmazzon vagy megvetően becsméreljen. Jelen esetben ilyen irányú szerzői szándék nem ismerhető fel, irodalomtudományi nézőpontból is ez lenne a vélemény.

Hoffman-Riem bíró különvéleményében hangsúlyozta, hogy a szenátus a műalkotások hatásának jogi értékelésére kidolgozott alapelveket csak részben alkalmazta az adott ügyben. Ha az alaptörvény 5. cikkének 3. bekezdéséből az következik, hogy a re-

gény mint művészeti forma már a fikcionalitás vélelmével megvalósul, még akkor is, ha egy valóságos minta felismerhető, és ez vonatkozik a konkrétan ábrázolt eseményekre, magatartásformákra, szereplői tulajdonságokra is, akkor nincs rá magyarázat, miért ne foglalná magában a szexualitás ábrázolását is. Ezen túl a művészeti alkotás sokszínűségének figyelembevételét veszélyeztetné, ha a művészet védelme pusztán a fikcionalitásra korlátozódna, és egy műalkotást a fikció és a tapasztalat közötti „vagy-vagy” típusú választással lehetne jogilag értékelni. Ezzel a megfigyelhető dolgok művészi kezelése – vagyis a foglaltság művészi konstrukciója – fenyegetetté válna. Ezt a kockázatot akkor sem lehetne elkerülni, ha a művészeti szabadság védelmének intenzitását és hatókörét – mint azt a többségi vélemény támogatta – a fikcionalitás fokától tennék függővé. A fikcionalitás fokának meghatározása nem alkalmas arra, hogy egy interszjektívnek tekinthető esemény művészeti feldolgozásának sajátos jellegét tekintetbe vegye. Egy ilyen történés művészi feldolgozása egy regényben nem eredményezne feltétlenül fikciót, de műalkotást mindenképpen. Így azt is vélelmezhetnénk, hogy valami „művészivel” van dolgunk. A „fikcionalitás” vélelmének beszédmódja a védelmi igény e dimenziójának kiüresedésével fenyegetne.

AZ ONLINE VIZSGÁLÓDÁSRA ÉS INTERNETES FELDERÍTÉSRE VONATKOZÓ SZABÁLYOKRÓL

Alkotmányjogi panaszt nyújtott be egy újságíró, a Baloldal (Die Linke) nevű párt észak-Rajna-vesztfáliai tartományi tagozatának egy tagja, valamint három ügyvéd az észak-Rajna-vesztfáliai alkotmányvédelmi törvény előírásai ellen. A Szövetségi Alkotmánybíróság első szenátusa 2008. február 27-én hozott határozatával az online vizsgálódásra, valamint az internetes felderítésre vonatkozó előírásokat alkotmányellenesnek minősítette és megsemmisítette.

Az alkotmányvédelmi törvény (a továbbiakban VSG) 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata, amely az informatikai rendszerekhez való titkos hozzáférést szabályozza (online vizsgálódás), semmis, mert megsérti az általános személyiségi jogból levezethető, az információtechnikai rendszerek megbízhatóságának és integritásának biztosításához fűződő alapjogot. Az előírás különösen az arányosság követelményének nem felel meg. A beavatkozás súlyosságára tekintettel az információtechnikai rendszerbe történő titkos behatolás – amely lehetővé teszi a rendszer használatá-

nak vizsgálatát, valamint a tárhelyekhez való hozzáférést – alkotmányjogilag csak akkor megengedett, ha tényleges bizonyítékok állnak rendelkezésre egy kiemelkedően fontos jog által védett érték konkrét veszélyeztetésére vonatkozóan. Emellett a beavatkozásnak főszabály szerint bírósági rendelkezéshez kell igazodnia. Ezen elvárásoknak a 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata nem felel meg. Ebből kifolyólag hiányoznak azok a megfelelő törvényi előírások, amelyek a privát életvezetés abszolút védelmet élvező, lényegi tartalmába való beavatkozás megelőzését szolgálják.

A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának első fordulata által szabályozott, a titkos internetes felderítésre vonatkozó felhatalmazás szintén alkotmányellenes. A titkos internetes felderítés beavatkozást jelent a telekommunikációs titokba, hiszen az alkotmányvédelmi hivatal a hozzáféréstől védett kommunikációs tartalmakat vizsgál. Ennek során olyan hozzáférési kulcsokat használ, amelyeket a kommunikáció résztvevőinek akarata nélkül vagy annak ellenére szerzett be. Egy ilyen súlyos, alapjogba történő beavatkozás alapvetően legalább egy minősített, materiális beavatkozási küszöb megalkotását kívánja, ami itt hiányzik. A szabályozás széles körű hírszerzési tevékenységeket tesz lehetővé konkrét veszélyeztetések megelőzése érdekében, azonban nem veszi figyelembe a jog által védett értékek – akár harmadik személyek vonatkozásában fellépő – lehetséges veszélyeztetésének súlyát. Emellett a szabályozás nem tartalmaz a privát életvezetés lényegi tartalmának védelmére szolgáló előírásokat. Amennyiben azonban az állam az interneten nyilvános hozzáférésű kommunikációs tartalmakat vizsgál vagy nyilvános hozzáférésű kommunikációs folyamatokban vesz részt, főszabály szerint nem sért alapjogokat.

Az online vizsgálódással (VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata) összefüggésben a Szövetségi Alkotmánybíróság megállapította: a norma az általános személyiségi jogból levezetett, az információtechnikai rendszerek megbízhatóságának és integritásának biztosításához fűződő alapjogba történő beavatkozásra hatalmaz fel.

Az információtechnikai rendszerek használata sok polgár számára központi jelentőségű személyiségének kibontakoztatása tekintetében, egyidejűleg azonban új veszélyeztetéseket is jelent a személyiségre vonatkozóan. Egy ilyen rendszer használatának vizsgálata, valamint a tárhelyeken található adatok kielemezése széles körben nyújthat értelmezési kulcsot a használó személyiségére vonatkozóan, akár a profilalkotást is lehetővé teszi. Ebből következően szükség van jelentős alapjogi védelem-

re. Az alaptörvény 10. cikkében (telekommunikációs titok) és 13. cikkében (a lakás sérthetlensége) biztosított védelem, valamint a Szövetségi Alkotmánybíróság joggyakorlatában az általános személyiségi jogból mindeddig levezetett értelmezések nem tudják kellő mértékben kielégíteni az információtechnika fejlődéséből adódó védelmi igényeket.

A telekommunikációs titok védelme magában foglalja az internetes kommunikációs szolgáltatásokat is (például az e-maileket). Amennyiben a felhatalmazás olyan állami tevékenységre korlátozódik, amelynek segítségével a számítógépes hálózaton történő telekommunikáció tartalma és körülményei vizsgálhatók, a beavatkozást csupán az alaptörvény 10. cikkének 1. bekezdése alapján kell megítélni. Ezen alapjog védelmi szférája érintett, függetlenül attól, hogy a telekommunikációs közvetítő vonalra vagy a végberendezésre van technikailag csatlakoztatva a szükséges eszköz. Ezért az alaptörvény 10. cikkének 1. bekezdése az egyetlen alapjogi mérce a „telekommunikációs forrásvizsgálatra” való felhatalmazás megítélésére, abban az esetben, ha a vizsgálat kizárólag telekommunikációs folyamat során keletkező adatokra szorítkozik. Ehhez technikai és jogi követelményeket kell kielégíteni.

Az alaptörvény 10. cikkének 1. bekezdésében biztosított alapjogvédelem ugyanakkor nem terjed ki arra, ha a kommunikációs folyamat lezárulta után a kommunikáció valamelyik résztvevője saját hatáskörében rögzíti a telekommunikáció tartalmát és körülményeit, amennyiben a kommunikáció résztvevője egyedi védelmi intézkedéseket képes alkalmazni a titkos adatszerzés ellen. A telekommunikációs titok körében biztosított védelem szintén nem áll fenn, ha egy állami szerv az információtechnikai rendszert mint olyat vizsgálja vagy a rendszer tárhelyeit átkutatja. Így védelmi hiányosság áll fenn, ami az általános személyiségi jogból levezetett, az információtechnikai rendszerek megbízhatóságának és integritásának biztosításához fűződő alapjoggal küszöbölhető ki. Ha egy komplex információtechnikai rendszerbe a telekommunikáció vizsgálata céljából technikailag behatolnak, akkor ez a behatolás egyúttal azt is lehetővé teszi, hogy az egész rendszert kifürkészték. Az ennek következtében keletkező veszélyeztetés messze túlnyúlik azon, ami a folyamatban lévő telekommunikáció vizsgálatával kapcsolatban keletkezik. Különösen azért, hogy a személyi számítógépen tárolt olyan adatokról lehet tudomást szerezni, melyek semmilyen kapcsolatban nem állnak a rendszer telekommunikációs célra való használatával.

A lakás sérthettségének biztosítása is hagy védelmi hiányosságot az információtechnikai rendszerekhez történő hozzáférések vonatkozásában. Az

alaptörvény 13. cikkének 1. bekezdése nem nyújt az egyének általános, a hozzáférés módjától független védelmet az információtechnikai rendszerébe való behatolással szemben, még akkor sem, ha a rendszer egy lakásban található. Mivel a beavatkozás helytől függetlenül bekövetkezhet, a helyhez kötött védelem nem alkalmas arra, hogy az információtechnikai rendszerre irányuló specifikus veszélyeztetést leküzdje. Amennyiben a behatolás az adott számítógép számítástechnikai rendszerre kapcsolódását használja ki, addig az elkülönített lakás által nyújtott térbeli privátszféra érintetlenül marad.

Az általános személyiségi jognak a Szövetségi Alkotmánybíróság eddigi joggyakorlata által elismert konkretizálásai – különösen a privátszféra védelmének biztosítása és az információs önrendelkezési jog – sem felelnek meg kielégítő mértékben egy információtechnikai rendszer speciális védelmi igényének. Az információtechnikai rendszer használatjának védelmi igénye nem csupán a privátszférájával összefüggésbe hozható adatokra terjed ki. Az információs önrendelkezési jog sem tartja teljes mértékben szem előtt a személyiségi jog veszélyeztetésének módjait. Egy harmadik személynek, aki hozzáfér egy ilyen rendszerhez, lehetősége nyílik igen nagy és tartalmas adatállományra szert tenni, anélkül, hogy további adatgyűjtési vagy adatfeldolgozási cselekményekre lenne utalva. Egy ilyen hozzáférés lényegesen súlyosabban érinti az érintett személyiséget az egyszerű adatszerzésnél, mellyel szemben az információs önrendelkezési jog védelmet nyújt.

Az általános személyiségi jog a védelmi igényt úgy tudja kielégíteni, hogy hézagpótló funkciója segítségével az eddig elismert konkretizálásokon túlnyúlva biztosítja az információtechnikai rendszerek integritását és megbízhatóságát. Ezt az alapjogot kell alkalmazni, amikor a beavatkozásra vonatkozó felhatalmazás olyan rendszereket érint, melyek önállóan vagy technikai hálózataik révén az érintett személy olyan változatos tartalmú és széles körű személyes adatait tartalmazhatják, hogy a rendszerhez való hozzáférés az adott személy életvezetésének lényegi részébe enged bepillantást vagy épp a személyiségről nyújt kifejező összképet.

Az információtechnikai rendszerek megbízhatóságának és integritásának biztosításához fűződő alapjogot sértő beavatkozások mind megelőzési célokkal, mind büntetőjogi érdekekkel igazolhatók. Ennek azonban arányos törvényi alapon kell nyugodnia. A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata nem felel meg e követelménynek.

Az előírás különösen az arányosság alapelveinek nem felel meg. A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1.

mondatának második fordulata nagy intenzitású beavatkozást engedélyez egy alapjogba. Egy komplex információtechnikai rendszerből való állami adatszerezés a tevékenységet folytató állami szervet olyan adatállományhoz juttatja, amely messze túlnyúlik a hagyományos információforrások adta lehetőségeken, mind hatókörét, mind sokszínűségét tekintve. A beavatkozás súlyosságára tekintettel az információtechnológiai rendszerbe történő titkos behatolás – mely lehetővé teszi a rendszer használatának vizsgálatát, valamint a tárhelyekhez való hozzáférést – alkotmányjogilag csak akkor megengedett, ha tényleges bizonyítékok állnak rendelkezésre egy kiemelkedően fontos jog által védett érték konkrét veszélyeztetésére vonatkozóan. Kiemelkedően fontos érték lehet a személyek testi épsége, élete, szabadsága vagy olyan közérdekek, melyeknek fenyegetése az állam alapját, létét vagy az emberi élet alapját érinti. A beavatkozás mindazonáltal már akkor is igazolható, ha még nem állapítható meg kellő bizonyossággal, hogy a veszély a közeljövőben fellép, amennyiben bizonyos tények egy kiemelkedően fontos jog által védett érdek eseti veszélyeztetésére utalnak.

Továbbá az információtechnikai rendszerhez való titkos hozzáférésre vonatkozó felhatalmazást megfelelő törvényes védelmi rendelkezésekkel kell összekapcsolni, hogy az érintett érdekei eljárásjogilag biztosítva legyenek. A hozzáférésnek alapvető jelleggel bírói rendelkezésen kell alapulnia. E követelményeknek a VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata nem felel meg. Az előírás az alkotmányvédelmi hivatal által alkalmazott nemzetbiztonsági eszköz felhasználása vonatkozásában csupán annyi tényleges bizonyítékot követel meg elfogadhatósági kritériumként, hogy ilyen módon alkotmányellenes törekvésekről lehet információt szerezni. Ez sem a beavatkozás tényleges előfeltételeit tekintve, sem a védett jogi érték súlyát tekintve nem kielégítő materiális beavatkozási küszöb. Egy független szerv előzetes vizsgálata szintúgy nincs biztosítva. Ezek a hiányosságok nem orvosolhatók a konkrét esetek vonatkozásában megjelenő utalásokkal, melyek az alaptörvény 10. cikkét kibontó törvény előírásaira vonatkoznak. A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata szerinti tevékenységekkel összhangban sem a beavatkozási küszöböt érintő szabályok, sem a beavatkozási tényállásokra vonatkozó eljárásjogi előírások nem felelnek meg az alkotmányjogi követelményeknek.

Szintén hiányoznak azok a megfelelő törvényi előírások, melyek a privát életvezetés abszolút védelmet élvező, lényegi tartalmába való beavatkozás megelőzését szolgálják. Egy olyan nyomoza-

ti cselekmény, mint az információtechnikai rendszerekhez való hozzáférés – melynek segítségével a célrendszer adatait átfogóan meg lehet szerezni – más vizsgálati cselekményekkel szemben azt a fokozott veszélyt hordozza magában, hogy a legszemélyesebb tartalmú adatokat szerezik meg. A lényeges tartalom alkotmányjogilag megkövetelt védelme egy kétlépcsős védelmi koncepció keretében biztosítható: a törvényi szabályozásnak ki kell terjednie arra, hogy a lényeges tartalomra vonatkozó adatok gyűjtése mind információtechnikai, mind nyomozástechnikai szempontból lehetőség szerint maradjon el. Különösen a rendelkezésre álló információtechnikai biztosításokat kell alkalmazni. Ha – mint az információtechnikai rendszerhez történő hozzáférés során – praktikus elkerülhetetlen, hogy információkról szerezzenek tudomást, mielőtt értékelhető lenne, hogy azok lényeges tartalomra vonatkoznak-e, az elemzés szakaszában kell nyújtani megfelelő védelmet. A lényeges tartalomra vonatkozó felkutatott és begyűjtött adatokat haladéktalanul törölni kell és a felhasználásukat ki kell zárni. Ezen követelményeknek a VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának második fordulata nem felel meg. Az előírás továbbá sérti a meghatározottság és a normavilágosság követelményét.

A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának első fordulata szerinti tevékenységek (titkos internetes felderítés) adott esetben a telekommunikációs titokba (alaptörvény 10. cikk 1. bekezdés) történő beavatkozást jelenthetnek, mely alkotmányjogilag nem igazolható.

Amennyiben az állam megismeri valamely internetes kommunikációs szolgáltatáson keresztül folytatott távbeszélgetés tartalmát az arra alkalmas technikai módon, azzal az alaptörvény 10. cikkének első bekezdését sérti meg, amennyiben az állami szervet a kommunikáció résztvevője erre nem hatalmazza fel. Ez az az eset, amikor az alkotmányvédelmi hivatal hozzáféréstől védett kommunikációs tartalmakat vizsgál, amelynek során a kommunikáció résztvevőinek akarata nélkül vagy annak ellenére beszerzett hozzáférési kulcsokat használ. Ha azonban az állami nyomozati tevékenység elsősorban nem a telekommunikációhoz való, felhatalmazás nélküli hozzáférésre irányul, hanem arra, hogy kijátssza a kommunikációs partner iránti, személyhez kötött bizalmat, akkor nem az alaptörvény 10. cikk 1. bekezdésének megsértéséről van szó. Így nem forog fenn a telekommunikációs titokba való beavatkozás, ha egy zárt társalgás valamely résztvevője szabad akaratából az alkotmányvédelmi hatóság rendelkezésére bocsátja a kommunikációhoz való hozzáférést és a hatóság ennek következtében él

a hozzáféréssel. Mindenekelőtt kizárja a telekommunikációs titokba történő beavatkozást, ha a hatóság általánosan hozzáférhet tartalmakhoz jut hozzá azáltal, hogy nyilvános vitafórumokba vagy hozzáféréstől nem védett weboldalakba tekint be.

A VSG 5. § 2. bekezdés 11. pontja 1. mondatának első fordulata által lehetővé tett, az alaptörvény 10. cikkének 1. bekezdését érintő beavatkozások alkotmányjogilag nem igazolhatók. Nem állnak összhangban az arányosság követelményével. A szabályozás széles körű hírszerzési tevékenységeket tesz lehetővé konkrét veszélyeztetések megelőzése kapcsán, azonban nem veszi figyelembe a jog által védett értékek – akár harmadik személyek vonatkozásában fellépő – lehetséges veszélyeztetésének súlyát. Emellett a szabályozás nem tartalmaz a privát életvezetés lényegi tartalmának védelmére szolgáló előírásokat.

Az alkotmányvédelmi hivatal ugyanakkor továbbra is folytathat internetes felderítő tevékenységet, amennyiben az nem tekinthető alapjogba történő beavatkozásnak. Főszabály szerint a tiszta internetes felderítés nem fog alapjogba történő beavatkozást előidézni. Az általános személyiségi jog által biztosított, az információtechnikai rendszerekre vonatkozó megbízhatóság és integritás nem sérül, ha a tevékenység az arra alkalmas technikai módszer se-

gítségével olyan adatok megszerzésére korlátozódik, melyeket a rendszer tulajdonosa az internetes kommunikáció céljára használ. Ez akkor is igaz, ha az állami szerv fedett nyomozó útján kerül bele a kommunikációs kapcsolatba. Mivel nem áll rendelkezésre ellenőrzési mechanizmus, az internetes kommunikációs szolgáltatások keretei közt nem védendő a kommunikáció résztvevőjének bizalma a beszélgetőpartnerre identitásában és valóságosságában. Szintén nem jelent az információs önrendelkezési jogba való beavatkozást, ha az állami szerv az interneten rendelkezésre álló olyan kommunikációs tartalmakat szerez meg, amelyek mindenkire vagy legalábbis egy nem erősen korlátozott személyi körhöz szólnak.

Az Alkotmánybíróság véleménye szerint a VSG 5. §-ának 1. bekezdésében szabályozott számlatartalmakra és számlamozgásokra vonatkozó adatok gyűjtése összhangban áll az alaptörvénnyel. A szabályozás nem sérti az információs önrendelkezési jogot és követi az arányosság elvét, amennyiben az adatgyűjtést mind az érintett jogi értékekre tekintettel, mind a beavatkozás ténybeli alapjaira tekintettel minősített veszélyhelyzet fennállásához kapcsolja. A szabályozás ezen kívül megfelelő védelmi szabályok előírása által figyelembe veszi az alapjogba történő beavatkozás súlyát.

(Fordította: Berecz Péter)

A FRANCIA ALKOTMÁNYTANÁCS DÖNTÉSE A BIZTONSÁGI FOGVA TARTÁSRÓL

A francia Alkotmánytanács február 21-én hozta meg határozatát az úgynevezett biztonsági fogva tartással (*réfention de sûreté*) kapcsolatos törvény alkotmányossági felülvizsgálatában.¹

A sok vitát kiváltott törvény lehetővé teszi, hogy bizonyos súlyosabb bűncselekmények miatt elítéltek a büntetés letöltése után is fogva tarthatók maradjanak. A biztonsági fogva tartás abban az esetben alkalmazható a törvény szerint, ha az elítéltet legalább 15 év szabadságvesztésre ítélték kiskorúak ellen elkövetett szándékos emberölés, nemi erőszak, kínzás és hasonló cselekmények miatt, valamint a bűncselekmények minősített esetei nagykorúakkal szembeni elkövetésekor. A bíró a biztonsági fogva tartás lehetőségét az ítélehozatalakor mondhatja ki, pontosabban az ítélehozatalakor elrendelheti, hogy a büntetés letöltése után meg kell vizsgálni, hogy helye van-e biztonsági fogva tartásnak. A büntetés letöltését egy évvel megelőzően különféle szakértőkből (orvos, pszichológus, jogász) álló bizottság megvizsgálja, szükség van-e a biztonsági fogva tartás elrendelésére. Ennél a vizsgálatnál azt kell figyelembe venni, hogy az elkövető még mindig veszélyes-e. Ebből a célból legalább hat hétre megfigyelés alá helyezik, és legalább két orvos véleménye szerint súlyos személyiségzavarnak kell fennállnia. Hogy pontosan miben is áll esetleges veszélyessége, azt nem tisztázta sem a törvény, sem az Alkotmánytanács, de annyi bizonyos, hogy a visszaesés erős valószínűsége kell megállapítani. Amennyiben a biztonsági fogva tartást elrendelik, a rab szabadulás helyett egy speciális szociális-egészségügyi-igazságszolgáltatási (sic! „*centre socio-médico-judiciaire de sûreté*”) biztonsági intézménybe kerül egy évre. Egy év múlva a fogva tartás ugyanazon procedúrában felülvizsgálandó, és a feltételek folytatólagos fennállta esetén újra elrendelhető, és ez így mehet tovább élethosszig.

A vita egyik kulcskérdése az volt, vajon a biztonsági fogva tartás adminisztratív intézkedés vagy pedig büntetés. Ugyanis ha büntetés, akkor bizonyára alkotmányellenes, mivel büntetést kiszabni csak elkövetett bűncselekmények következményeként lehet, azért is csak egyszer (*non bis in idem* a francia szóhasználatban), míg a biztonsági fogva tartás nem

az elkövetett bűntett következménye, amelyért már „megbűnhődött” az elkövető.

Az Alkotmánytanács úgy ítélte, hogy a biztonsági fogva tartás nem büntetés, nem is büntetés jellegű szankció, hanem adminisztratív intézkedés, tehát nem ütközik a fenti elvekbe. Hasonlóan lakonikus érveléssel – „a biztonsági fogva tartás nem büntetés” – utasította el a tanács azt a kérelmet is, amely az ártatlanság vélelmének sérelmét állította.

Ugyanakkor mivel a biztonsági fogva tartás szabadságelvonó intézkedés, az Alkotmánytanács mégis alkalmazandónak találta az amúgy a büntetőtörvényekre vonatkozó visszaható hatály tilalmát. Ezért alkotmányellenesnek nyilvánította azokat a rendelkezéseket, amelyek a most büntetésüket töltő elítéltekre, illetve a törvény hatálybalépése előtt elkövetett, még el nem bírált bűncselekményekre is alkalmazná a biztonsági fogva tartást. Ez azzal jár, hogy az első biztonsági fogva tartás 15 év múlva rendelhető el, kivéve azokat a már szabadult elkövetőket, akik biztonsági őrizet alatt állnak és annak szabályait megszegik.

Másodszorban a szabadságelvonó jelleg miatt az Alkotmánytanács megállapította, hogy a biztonsági fogva tartás csak akkor nem ütközik az arányos büntetés követelményébe (Emberi és polgári jogok nyilatkozata, 9. cikkely) és az önkényes fogva tartás tilalmába (alkotmány 66. cikkely), ha megfelelő garanciák biztosítják, hogy a szabadságmegvonás adekvát és feltétlenül szükséges a kívánt alkotmányos cél, a közrend (ideértve a vonatkozó súlyos bűntettek megelőzése) eléréséhez. Ezért az Alkotmánytanács először megvizsgálta, vajon a biztonsági fogva tartás adekvát eszköz-e. Itt hangsúlyozta, hogy a fogva tartás célja és alapvető rendelkezése szociális-orvosi-jogi gondoskodás útján annak elérése, hogy a fogvatartott szabadulhasson, valamint hogy a fogva tartás csak valószínű visszaesőkkel és egyben súlyos személyiségzavarral küzdőkkel szemben alkalmazható. Megállapította, hogy a fogva tartás adekvát, mert csak a legsúlyosabb bűntettek elkövetőivel szemben alkalmazható, valamint az eljárás, amelyben a fogva tartást kimondják, megfelelően biztosítja, hogy csak a súlyos személyiségza-

varral küzdők maradjanak fogva a büntetés letöltése után.

A szükségesség kérdésénél az Alkotmánytanács azt vizsgálta, létezik-e a biztonsági fogva tartásnál enyhébb eszköz, amely még mindig eléri a testi épiséget súlyosan sértő tettek megelőzésének célját. A tanács itt is hangsúlyozta a bizottság garanciális összetételét és eljárását, valamint hogy maga a törvény kimondja, hogy a biztonsági fogva tartás csak kivételesen és akkor alkalmazható, ha egyéb intézkedések nem elégségesek az említett súlyos bűntettek megelőzésére. A mérlegelésben itt is szerepet játszott, hogy a fogva tartás – állítólag – alapvetően a fogvatartottat részesíti előnyben, valamint hogy csak akkor alkalmazható, ha szükséges, és ha a büntetés letöltése alatt alkalmazott hasonló „kezelés” nem vezetett eredményre vagy azt az elítélt visszautasította. Azaz a tanács megköveteli az alkotmányosság feltételeként, hogy az állam még a szabadságvesztés tartama alatt megpróbálja kezelni vagy gondozni az elítéltet, és biztonsági fogva tartásra csak a legvégső esetben kerüljön sor.

Ezen kívül ugyanebben a határozatban döntött az Alkotmánytanács a törvénynek a büntetőjogi felelőséget kizáró mentális zavarral kapcsolatos egyes részeitől. Megállapította, nem ütközik az alkotmányba, hogy a nyomozati szakban egy szerv állapítja meg az alapos gyanút és a büntetőjogi felelősség hiányát, lényegében mivel egyik megállapításnak sincsen jogi kötőereje. Ugyanakkor a felelősség kizárásánál a testület a magánélethez való jog védelme érdekében megköveteli, hogy arról való adatot csak akkor tároljanak, ha a felelősség hiányának megállapításakor egyben valamely biztonsági intézkedést is kimondtak, és csak annyi ideig, ameddig az hatályban van.

Végül pedig az Alkotmánytanács foglalkozott az életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték feltételes szabadlábra bocsátásának azzal az új szabályával, amely szerint a kérelem csak akkor juthat el a bírósághoz, ha azt megelőzően a biztonsági fogva tartás kérdésében is döntővel bizottság kedvező, azt támo-

gató véleményt ad. Az Alkotmánytanács alkotmányellenessé nyilvánította a „kedvező” szót, így a bizottság bármilyen véleménye esetén nyitva áll az út a feltételes szabadlábra bocsátás kezdeményezésére.

A határozatot heves viták előzték meg és követték, mind a szakmai, mind az általános sajtóban. Az Alkotmánytanács korábbi elnöke, Pierre Mazeaud² súlyos kritikával illette a döntést, különösen mert az egyrészt nem büntetésnek nyilvánítja a biztonsági fogva tartást, ugyanakkor a retroaktivitás tekintetében a büntetőjog alkotmányos elvét alkalmazza. Jean-Marcel Bouguereau, a *Le Nouvel Observateur* főszerkesztője jogi forradalomról ír, amely visszahozza a francia jogba – Robert Badinter szavaival – „a veszélyes ember” fogalmát. Utal arra is, hogy a törvényjavaslat előterjesztője egy olyan német szabályozást hozott fel annak alátámasztására, hogy hasonló intézkedések a szomszédban is megengedettek voltak, amelyet 1933-ban Adolf Hitler kancellár írt alá. Végül, megint csak Badinter egy korábbi cikkére támaszkodva, arra mutat rá, hogy a biztonsági fogva tartáshoz hiányzik a személyi kapacitás, és kidolgozatlanok a „gondozás” mikéntjére és ellenőrzésére vonatkozó szabályok is.³

Salát Orsolya

JEGYZETEK

1. Décision n° 2008-562 DC - 21 février 2008, Loi relative à la rétention de sûreté et à la déclaration d'irresponsabilité pénale pour cause de trouble mental; <http://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2008/2008562/2008562dc.htm>.
2. Le Nouvel Observateur, 2008. február 28.
3. Jean-Marcel BOUGUEREAU: *Hommes dangereux et lois dangereuses*, Le Nouvel Observateur, 2008. február 23.; http://tempsreel.nouvelobs.com/actualites/opinions/commentaires/20080223.OBS1919/hommes_dangereux_et_lois_dangereuses.html.

AZ EMBERI JOGOK EURÓPAI BÍRÓSÁGÁNAK ÍTÉLETEIBŐL

AZ EGYEZMÉNY 3. CIKKE. A KÍNZÁS TILALMA

Saadi Olaszország elleni ügye¹

Az ügy körülményei. A panaszos, Nassim Saadi tunéziai állampolgár, aki nyolcéves kisfiával és olasz partnerével Milánóban él. 2001 decemberében családi okokra tekintettel 2002 októberéig érvényes olasz letelepedési engedélyt kapott. 2002 októberében nemzetközi terrorizmus gyanújával előzetes le tartóztatásba került. Olaszországon kívüli országokban tervezett robbantások előkészítésében való részvétellel, okirathamisítással és orgazdasággal vádolták. 2005. május 9-én a milánói bíróság a terrorizmusra vonatkozó vádat bünszövetségben való részvételre módosította, és okirathamisítás miatt négy év hat hónap börtönbüntetésre ítélte. Mind az ügyészség, mind a panaszos fellebbezett. A fellebbviteli eljárás a strasbourgi döntés meghozatalakor még folyamatban volt.

Ezzel párhuzamosan 2005. május 11-én egy tunízi katonai bíróság a panaszost távollétében húsz év börtönre ítélte külföldi terrorista szervezetben való részvétel miatt. Saadit 2006. augusztus 4-én szabadon bocsátották Milánóban, és az olasz belügyminiszter egy terrorizmusellenes intézkedésekről szóló 2005-ös törvény alapján elrendelte kiadatását Tunéziának. A miniszter döntésében előadta: „az akta irataiból egyértelmű volt”, hogy a kérelmező „aktív szerepet” játszott egy olyan szervezetben, amely logisztikai és pénzügyi segítséget nyújtott fundamentalista iszlám sejtekben tevékenykedő személyeknek Olaszországban és azon kívül. A kérelmezőt ezért ideiglenes őrizetbe helyezték Milánóban.

Saadi úr politikai menekült státuszt kért, de ezt 2006 szeptemberében elutasították. Ezzel egy időben a strasbourgi bírósághoz fordult. Az EJEB felhívta az olasz kormányt, hogy az eljárás lefolytatása idejére függessze fel a kiadási eljárást. 2006. október 7-én a kérelmezőt szabadon bocsátották, mert ideiglenes őrizetét nem lehetett meghosszabbítani. Ugyanakkor október 6-án az olasz kormány jóváhagyta kiadatását Franciaországnak, ezért azonnal ismét őrizetbe vették. Egy hónappal később azonban megszüntették fogva tartását, mert olyan in-

formációk kerültek napvilágra, amelyek kizárták a Franciaországnak történő kiadást.

A tunéziai olasz nagykövetség 2007 májusában kérte a tunéziai kormányt, hogy továbbítsa a kérelmező ellen hozott ottani ítéletet és adjon diplomáciai garanciát arról, hogy a panaszost nem fogják az egyezmény 3. cikkébe ütköző bánásmódnak alávetni kiadatása esetén. A tunéziai külügyminiszter válaszában hangsúlyozta, hogy országa részese a vonatkozó nemzetközi szerződéseknek és egyezményeknek.

Beadványában Saadi úr feltételezte, hogy Tunéziának történő kiadatása esetén kínzásnak és megalázó bánásmódnak volna kitéve. Emellett hivatkozott arra, hogy a távollétében a katonai bíróság által hozott ítélet sérti az egyezmény 6. cikkében biztosított tisztességes eljáráshoz való jogát, továbbá a családi kapcsolatok megszakítása ellentétes a 8. cikkel, valamint hogy kiadatása nem szükséges a közrend fenntartásához és azt nem nemzetbiztonsági indokokra hivatkozással rendelték el, ezért sérül a 7. kiegészítő jegyzőkönyv 1. cikkében biztosított joga.

*A határozat.*² A bíróság megjegyezte, hogy tudatában van a nemzetközi terrorizmus fokozódó veszélyeinek, és hogy az államok jelentős nehézségekkel szembesülnek, amikor saját állampolgáraikat akarják megvédeni a terrorista támadásoktól. Azonban mindez nem teheti kétségessé az Egyezmény 3. cikkében foglalt tilalom abszolút jellegét.

Az Egyesült Királyság mint az eljárásba beavatkozó harmadik fél az olasz kormánnyal együtt úgy érvelt, hogy az államoknak mérlegelniük kell egyrészt a kiadott személlyel szembeni esetleges kínzás lehetőségét, másrészt ugyanazon személynek a közösségre való veszélyességét. Az, hogy a kérelmező súlyosan veszélyes, nem ellensúlyozhatja azt a tényt, hogy kiadatása esetén bántalmazásnak lenne kitéve. Az Egyesült Királyság mint beavatkozó harmadik fél az olasz kormánnyal együtt úgy érvelt, hogy azok esetében, akik nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek, a kínzás veszélyét megbízható bizonyítékokkal kell igazolni. A bíróság szerint ez a megközelítés nem egyeztethető össze a kínzás abszolút tilalmával, hiszen ez azt jelenti, hogy magasabb bizonyítási küszöb alatt a nemzetbiztonság védelme érdekében tolerálható lenne a kiadott személyekkel szembeni

embertelen bánásmód. A Nagykamara álláspontja szerint a 3. cikk sérelméhez elegendő, ha bizonyított, hogy kiadatása esetén az egyénnel szemben a fogadó országban fennáll a kínzás veszélye.

A strasbourg-i bíróság ítéletében hivatkozik olyan nemzetközi szervezetek jelentéseire, mint az Amnesty International vagy a Human Rights Watch. Ezek számos olyan esetről számolnak be, amelyekben a terrorizmus megelőzéséről szóló 2003-as törvény alapján fogva tartott és elítélt személyeket kínzásnak és embertelen bánásmódnak vetették alá. A tunéziai hatóságok az ezzel kapcsolatos beadványokat nem vizsgálták ki, a legtöbb esetben nyomozást sem indítottak. A bíróság álláspontja szerint ezek a jelentések megbízhatók, és az olasz kormány semmilyen bizonyítékot nem tudott felmutatni, amellyel megdöntötte volna az ezekben foglalt megállapításokat. Saadi úr elítélését az Amnesty International is megerősítette, és a bíróság mindezek alapján megalapozottnak tartotta a kérelmező félelmét, hogy kiadatása esetén az egyezmény 3. cikkében tiltott bánásmódban részesülne.

Végül a testület megjegyezte: a tunéziai kormány semmilyen garanciát nem adott arra, hogy a kérelmezőt nem kínoznák meg hazatérése esetén. Az, hogy egy állam ratifikálta a vonatkozó nemzetközi egyezményeket, nem jelenti azt, hogy azok biztosítják is a hatékony védelmet az adott országon belül.

Mindezek alapján a Nagykamara megállapította, hogy Saadi kiadatása sértené az egyezmény 3. cikkét, a kérelem fennmaradó részét pedig nem tartotta szükségesnek megvizsgálni.

AZ EGYEZMÉNY 7. CIKKE. BÜNTETÉS KISZABÁSÁNAK TILALMA TÖRVÉNYI RENDELKEZÉS NÉLKÜL

Kafkaris ügye Ciprus ellen³

Az ügy körülményei. A kérelmező, a Kafkaris néven ismert Panayiotis Agapiou Panayi életfogytig tartó börtönbüntetését tölti a nicosiai központi börtönben. 1989. március 9-én egy limassoli bíróság bünsősnek találta három rendben elkövetett, előre megfontolt emberölésért, és mindhárom gyilkosságért életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték. A panaszos egy autóba rejtett bombával egy férfit és két gyermeket ölt meg. A bíróság büntetéséről szóló tárgyalása során az ügyészség kérte, a bíróság vizsgál-

ja meg a büntető törvénykönyv által használt „életfogytig tartó szabadságvesztés” kifejezés pontos tartalmát, különösen pedig azt a kérdést, vajon az életfogytig tartó elítélés valóban a vádlott életének hát-

terülő idejére, vagy csak a vonatkozó börtönszabályokban meghatározott 20 évre vonatkozik-e. A bíróság az első értelmezést fogadta el. A panaszosnak a bírósági döntés ellen a Legfelső Bírósághoz benyújtott fellebbezését 1990. március 21-én elutasították. Mindazáltal amikor börtönbe vonult, a börtönhatóság átadott egy feljegyzést,

amely szerint jó magaviselet esetén szabadon bocsátásának időpontja 2002. július 16. Fegyelmi vétség miatt ezt az időpontot később 2002. november 2-ára halasztották.

Előtte azonban, 1992 októberében a Legfelső Bíróság alkotmányellenesnek nyilvánította az érvényes börtönszabályzatot, és 1996-ban új börtöntörvényt fogadtak el. Ez kizárta az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélték jó magaviselet miatti kedvezményes szabadlábra helyezését.

A panaszost nem bocsátották szabadon 2002-ben. A 2004 januárjában benyújtott *habeas corpus* kérelmét a Legfelső Bíróság elutasította.

A kérelmező beadványában az egyezmény 3. és 5. cikkére hivatkozva sérelmezte, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés nem csökkenthető, valamint a börtönhatóságok által meghatározott időponton túli fogva tartása jogellenes volt, ezáltal folyamatos szorongásnak és bizonytalanságnak volt kitéve a jövőjét illetően. Emellett egyezményellenesnek ítélte, hogy elítélését követően megváltoztak a börtönbüntetésre vonatkozó szabályok, és az eredetileg 20 éves börtönbüntetését visszaható hatállyal határozatlan idejűre módosították. Továbbá az Egyezmény 14. cikkére alapozva nehezményezte, hogy míg más hasonló elítélteket 20 év után szabadlábra helyeztek, őt teljesen megfosztották ennek lehetőségétől.

*A határozat.*⁴ A 3. cikk sérelmét illetően a Nagykamara megállapította: nem felel meg a valóságnak, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztésre ítélteteket a ciprusi jog teljesen megfosztja a szabadlábra helyezés lehetőségétől – az elnök a legfőbb ügyéssel egyetértésben eltérhet a szabálytól, anélkül, hogy a jog meghatározná a minimális börtönbüntetés időtartamát ezekben az esetekben. Ezért a kérelmező nem hivatkozhat arra, hogy folyamatos fogva tartása sértené a kínzás és megalázó bánásmód tilalmát. A bíróság fontosnak tartotta megjegyezni, hogy tudatában van a jelenlegi ciprusi megoldás hiányosság-

gainak, de értékelte, hogy a kormány tett intézkedéseket ezek korrigálására.

A vonatkozó szabályozás nyilvánvalóan lelki megrendülést okozott a kérelmezőnek, de a bíróság megítélése szerint ez nem érte el a 3. cikk sérelmének megállapításához szükséges minimális szintet: az ítélkező bíróság döntése egyértelmű, és a jogszabály-változás hat évvel a tervezett szabadlára helyezést megelőzően lépett hatályba. Így nem állítható, hogy a panaszos valós reményeket táplálhatott a rövidebb börtönbüntetést illetően. Az életfogytig tartó szabadságvesztés természetéből adódóan magában hordoz egyfajta bizonytalanságot a szabadulás lehetőségével kapcsolatban, de ez nem alapozza meg az egyezmény sérelmét.

Mivel az eljáró bíróság ítélete egyértelműen kimondta, hogy a kérelmező élete végéig börtönben marad, a börtönhatóság által kibocsátott feljegyzés még nem tette jogellenessé fogva tartását az iratban megjelölt időponton túl. Ezért a bíróság az 5. cikk 1. bekezdésének sérelmét sem találta megalapozottnak.

A 7. cikkel összefüggésben a bíróság megállapította: a kérelmező elítélése és a kiszabott büntetés megfelelt az ítélethozatalkor hatályban lévő büntető törvénykönyvnek. Ezt követően a testület megvizsgálta, vajon az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésre vonatkozó nemzeti jogszabályok megfeleltek-e a hozzáférhetőség és előreláthatóság követelményének. Bár amikor a panaszos elkövette a gyilkosságokat, a büntető törvénykönyv szabálya szerint életfogytig tartó szabadságvesztés is kiszabható volt, a büntetés-végrehajtó hatóságok olyan szabály alapján dolgoztak, amely szerint legfeljebb 20 évig lehet valakit börtönben tartani. A kormány is elismerte, hogy a büntetés-végrehajtás során a börtönszabályzatot, nem pedig a törvényi szabályozást vették alapul. Ezért a bíróság megállapította, hogy a bűncselekmény elkövetése idején a ciprusi jog nem tartalmazta kellő pontossággal a büntetésre vonatkozó szabályokat, így azok nem voltak előreláthatók a kérelmező számára. Ezért Ciprus megsértette az egyezmény 7. cikkében foglalt tilalmat.

Ugyanakkor a bíróság nem fogadta el azt az érvet, hogy a kérelmezőt visszaható hatállyal súlyosabb büntetésre ítélték. Bár a börtönbüntetésre vonatkozó szabályok időközben változtak, nem állapítható meg, hogy a panaszost az eljáró bíróság döntésében foglalnál hosszabb börtönbüntetéssel sújtották. E tekintetben tehát nem áll fenn a 7. cikk sé-

relme. Hasonlóképpen a diszkrimináció tilalmának megsértését sem találta megalapozottnak a Nagykamara.

AZ EGYEZMÉNY 8. CIKKE. A MAGÁN- ÉS CSALÁDI ÉLET TISZTELETBEN TARTÁSÁHOZ VALÓ JOG

Emonet és mások Svájc elleni ügye⁵

Az ügy körülményei. A kérelmező Isabelle Emonet, az édesanyja, Mariannick Faucherre, valamint az édesanya partnere, Roland Emonet, akit a lány az apjának tekint. Mariannick Faucherre és Isabelle vér szerinti apja 1985-ben elváltak, a kérelmezők 1986 óta együtt élnek, Isabelle pedig 1992-ig lakott együtt a családdal. 2000 márciusában Isabelle Emonet-t súlyos betegséggel diagnosztizáltak és ezt követően deréktól lefelé megbénult. Bár megtartotta saját otthonát, édesanyja és Roland Emonet folyamatos támogatására és segítségére szorul. Annak érdekében, hogy jogilag is családnak minősüljenek, Emonet úr örökbe kívánta fogadni Isabelle-t. 2001 márciusában a genfi kantoni bíróság jóváhagyta az örökbefogadást.

Ugyanakkor az anyakönyvvezetői hivatal tájékoztatta az édesanyát, hogy az örökbefogadás eredményeként az ő szülői kapcsolata a lányával megszűnt.

Az édesanya és lánya tiltakozott a szülői kapcsolat megszüntetése ellen. A kantoni hatóság a svájci polgári törvénykönyv 267. cikkére hivatkozva ezt elutasította, mivel a jogszabály szerint az örökbefogadással a fennálló szülői kapcsolat jogilag megszűnik, kivéve, ha az örökbefogadó és a szülő házasságban élnek, de sosem házasodtak össze. Az illetékes miniszter 2001 szeptemberében formálisan is elutasította a szülői kapcsolat helyreállítását. A kérelmezők ezt követően bírósághoz fordultak: párhuzamosan kértek az anya-lánya közötti jogi kapcsolat helyreállítását és az örökbefogadási döntés hatályon kívül helyezését. Az elsőfokú közigazgatási bíróság helyt adott az első kérelemnek és elrendelte az anyakönyvi nyilvántartásban a szülői kapcsolat visszaállítását. A szövetségi hatóság fellebbezésére azonban a szövetségi fellebbviteli bíróság hatályon kívül helyezte az ítéletet. A döntés szerint a svájci jog nem teszi lehetővé a közös örökbefogadást az együtt élő, de nem

házasságok. A strasbourgi bírósághoz eljuttatott beadványukban a kérelmezők a családi élet tiszteletben tartásához fűződő joguk megsértését állították.

*A határozat.*⁶ A bíróság álláspontja szerint a szülői kapocs megszüntetése Isabelle Emonet és édesanyja között beavatkozást jelentett a kérelmezők 8. cikkben biztosított jogába. A testület értelmezése szerint a 8. cikk nem csak az állam önkényes beavatkozásától védi az egyént; bizonyos esetekben a hatékony joggyakorlás érdekében pozitív kötelezettséget is ró a hatóságokra. Bár az örökbefogadáshoz való jog nem része az egyezménynek, ez nem jelenti, hogy az államnak ne lenne semmilyen kötelezettsége a családi kapcsolatok kialakítása és fenntartása során. A svájci kormány azzal érvelt, hogy a kérelmezők elkerülhették volna a sérelmezett helyzetet, ha az édesanya és partnere összeházasodott volna. Ezzel kapcsolatban a bíróság megjegyezte: az állam nem szólhat bele, hogy a párok milyen együttélési formát választanak. A 8. cikk szerinti családfogalom nem a házasságon alapuló kapcsolatot védi.

A kormány hivatkozott a gyermekek örökbefogadásáról szóló európai egyezményre is, amely kimondja, hogy az örökbefogadással a korábbi szülői kapcsolatok megszűnnek. A bíróság fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy az Európa Tanács tagállamai közül csupán tizennyolcan részesei ennek az egyezménynek, és jelenleg is folyamatban van a szabályozás reformja, amely nem tenné főszabállyá a vér szerinti szülővel való kapcsolat megszakadását a házastárs vagy a bejegyzett élettárs örökbefogadása esetén. Az egyezményt mint „élő dokumentumot” a mindenkori körülményeknek megfelelően kell értelmezni.

A felek nem vitatták, hogy a korlátozásnak volt törvényi alapja, a svájci polgári törvénykönyv vonatkozó rendelkezése. A kormány szerint a beavatkozás célja a közérdek, különösen a gyermek fizikai és lelki fejlődésének védelme. A bíróságot ez az érv nem győzte meg: jelen esetben ugyanis az örökbefogadott személy felnőtt, aki maga is hozzájárult az örökbefogadáshoz. A felhívott legitim célnak a konkrét ügy szempontjából is relevánsnak kell lennie. Ugyanakkor a testület helyesebbnek látta a szükségesség kapcsán eldönteni, vajon a családi kapocs felbontása összeegyeztethető-e az egyezményvel.

A kormány szerint 1972-ben, amikor a közös örökbefogadás szabályait megalkották, a vér szerinti szülővel való kapcsolat megszüntetése nyomós társadalmi szükség volt. A jogkorlátozás ebben az esetben – az állam érvelése szerint – arányos az elérni kívánt céllal. A bíróság szerint ez az érvelés nem releváns a jelen ügyben, hiszen figyelmen kívül hagyja a kérelmezők helyzetét. A testület álláspontja sze-

rint a családi élet tiszteletben tartása ebben az esetben azt jelentette volna, ha a svájci hatóságok mind a biológiai, mind a szociális körülményeket figyelembe veszik, így a kérelmezők életkorát, egészségi állapotát, hiszen ezeket a jog nem láthatta előre. A panaszosok kérelmének elutasítása senkinek nem szolgálta az érdekét. Mindezek alapján Svájc megsértette az egyezmény 8. cikkét.

E. B. Franciaország elleni ügye⁷

Az ügy körülményei. A panaszos, E. B. óvónő, aki 1990 óta él együtt párjával, a pszichológus R.-rel. 1998 februárjában E. B. benyújtotta örökbefogadásra irányuló kérelmét a Jura Szociális Szolgálathoz. Az eljárás során említette, hogy stabil homoszexuális kapcsolatban él párjával. A szociális munkás és a pszichológus által készített jelentés alapján az eljáró testület 1998 novemberben javaslatot tett a kérelem elutasítására, melyet a szolgálat elfogadott. A panaszosnak a közigazgatási eljárásban benyújtott kérelmét is elutasították. Mindkét döntés az apai minta hiányára hivatkozott, valamint a panaszos hátrányára értékelték, hogy partnere nem meggyőzően támogatta örökbefogadási terveit. A panaszos a közigazgatási bíróságnál megtámadta a fenti határozatokat, és a bíróság mindkettőt hatályon kívül helyezte. A közigazgatási hatóság fellebbezésére azonban a közigazgatási fellebbviteli bíróság megsemmisítette az elsőfokú bírósági határozatot. A döntés kimondta, hogy az elutasítás alapja nem a panaszos „választott életstílusa” volt, ezért nem állapítható meg az egyezmény 8. cikkének sérelme.

A panaszos úgy vélte, hogy örökbefogadási kérelmét kizárólag szexuális irányultsága miatt utasították el, ezért az ügyet a francia Államtanács elé vitte. Az Államtanács elutasító döntésében hangsúlyozta: a közigazgatási fellebbviteli bíróság döntéshozatala során nem E. B. szexuális orientációját, hanem az örökbefogadott gyermek szükségleteit és érdekét vette alapul.

A strasbourgi bírósághoz benyújtott kérelmében E. B. az egyezmény 14. cikkének a 8. cikkel összefüggésben való megsértését állította, mivel az örökbefogadás iránti eljárás során szexuális orientációja miatt hátrányosan megkülönböztették és ezzel megsértették a magánélethez való jogát.

*A határozat.*⁸ Az eljáró kamara 2006. szeptember 19-én átadta hatáskörét a Nagykamarának. Az elfogadhatóság kapcsán a bíróság leszögezte, hogy bár sem a francia jog, sem pedig az egyezmény 8. cikke nem garantálja a családalapításhoz vagy az örökbefogadáshoz való jogot, a magánéletnek a 8. cikk alatt

elfogadott értelmezése elég tág ahhoz, hogy magában foglalja a más személyekkel történő kapcsolat kialakításának és fenntartásának jogát. Ami a hátrányos megkülönböztetést tiltó 14. cikket illeti, annak alkalmazásához nem elengedhetetlen jelen esetben a 8. cikk megsértése, elegendő, hogy a sérelmezett magatartás a jog hatálya alá esik. Ebben az esetben a francia jog engedi, hogy egyedülálló személyek örökbe fogadjanak, és kialakította az erre vonatkozó eljárást. Mivel az állam a 8. cikk alapján fennálló kötelezettségén túlmenve kialakította ezt a jogot, alkalmazása során nem járhat el diszkriminatív módon. Az egyezmény 14. cikke pedig magában foglalja a szexuális orientáción alapuló hátrányos megkülönböztetés tilalmát, így a felhívott jogok alkalmazhatók az ügyben.

A bíróság az ügy érdeméről hozott döntésében fontosnak tartotta leszögezni: E. B. ügye eltér a korábban egyezménykonformnak ítélt Fretté-ügytől. Annak ellenére, hogy mindkét ügy alapjául a homoszexuális kérelmező örökbefogadási kérelmének megtagadása szolgált, a jelen ügy számos ponton eltér az előzőtől. Bár a másik nemhez tartozó szülői minta szükségessége mindkét ügyben szerepelt érvként, itt a hatóságok nem hivatkoztak a kérelmező választott életstílusára. Emellett E. B. esetében a döntéshozók elismerték szülői képességeit, a Fretté-üggyel ellentétben viszont itt a partner hozzáállása okozott problémát. A bíróság értelmezése szerint a francia hatóságok két érvre alapozták elutasító döntésüket. Egyrészt az ellentétes nemhez tartozó személy hiányára, de a bíróság szerint önmagában ez az érv nem szükségszerűen problematikus. Azonban a panaszost ezzel az előírással gyakorlatilag megfosztják a hatékony joggyakorlás lehetőségétől. A testület véleménye szerint ez önkényes jogalkalmazáshoz és végső soron a hozzájárulásnak a kérelmező homoszexualitása miatti megtagadásához vezethet.

Az elutasítás másik indoka a panaszos partnerének hozzáállása volt, amely miatt a hatóságok arra a következtetésre jutottak, hogy a gyermek örökbefogadásának garanciái hiányoznak a kérelmező életében. A bíróság szerint a francia hatóságok jogosan vették figyelembe ezt az érvet, és nem állapítható meg, hogy e kifogás elbírálása során a kérelmező szexuális orientációja releváns lett volna.

A fenti két elutasítási okot a bíróság együttesen vizsgálta. A közigazgatási eljárásról a testület megállapította: az eljáró hatóságok az ügyet befolyásoló valamennyi tényezőt figyelembe vették, így nem állítható, hogy csak a második kifogásra támaszkodtak volna. A bírósági eljárásban a fenti két érv ki egészült a panaszos életstílusára történő utalással.

Az Államtanács szintén az apai modell hiányával és a megkérdőjelezhető partneri elhivatottsággal indokolta döntését, és kimondta, hogy az életstílusra vonatkozó megjegyzés nem értelmezhető a panaszos homoszexualitására – mint elutasítási indokra – történő utalásként, ezért a bírósági döntések a jogi szabályozás keretein belül maradtak.

A bíróság azonban fontosnak ítélte, hogy E. B. szexuális orientációjára számos alkalommal hivatkoztak az eljáró nemzeti hatóságok és bíróságok; az iratokból egyértelmű, hogy a döntéshozatal során ez döntő érvként szolgált. A homoszexualitásra hivatkozás implicit módon tetten érhető a dokumentumokban.

Mindezek alapján a panaszost megkülönböztetés érte, ezért meg kell vizsgálni, vajon volt-e a diszkriminációnak legitim célja, és ha igen, vajon fennállt-e ésszerű arányos kapcsolat az alkalmazott intézkedés és az elérni kívánt cél között. A szexuális orientációt érintő ügyekben különösen meggyőző és nyomós érveket kell felmutatni, hogy a 8. cikkel összefüggésben alkalmazott eltérő bánásmód igazolható legyen. A bíróság megállapította: mivel a francia jog megnyitotta az egyedülálló személyek részére is az örökbefogadást, ezzel akár azt is lehetővé tette, hogy egyedülálló homoszexuális személy fogadjon örökbe. A kormány által felhozott érvek e jogi háttér tükrében nem tekinthetők meggyőzőnek. Emellett a francia polgári törvénykönyv hallgat a másik nemhez tartozó szülői minta szükségességéről, és az Államtanács döntése szerint a panaszos rendelkezett azokkal a személyes tulajdonságokkal, amelyek egy gyermek felneveléséhez szükségesek.

A Nagykamara tehát 10:7 arányban megállapította a 14. cikk megsértését a 8. cikkel összefüggésben, mivel a szexuális orientáción alapuló különbségtételt tiltja az egyezmény.

AZ EGYEZMÉNY 10. CIKKE. A VÉLEMÉNYNYILVÁNÍTÁS SZABADSÁGA

*July és Sarl Libération Franciaország elleni ügye*⁹

Az ügy körülményei. Az egyik kérelmező Serge July, a *Libération* című francia napilap igazgatója, a másik panaszos a SARL Libération nevű magáncég, amelynek July úr az ügyvezetője volt a kérdéses időszakban. 2000. március 14-én az újság cikket közölt Bernard Borrel bíró 1995 októberében, Djiboutiban vitatott körülmények között bekövetkezett haláláról tartott sajtótájékoztatóról. A bíró halálával kapcsola-

tos nyomozás nagy médiafigyelmet kapott. A sajtótájékoztatóval a bíró özvegye kívánt nyilvános felhívást intézni az igazságügy-miniszterhez, hogy a bírák felügyeletével megbízott hatóság indítson vizsgálatot a nyomozásért felelős két bíró ellen. A sajtótájékoztatót az özvegy, a jogászai és néhány más bíró, köztük a Bírák Szakmai Egyesületének (*Association Professionnelle des Magistrats*) és a Bírák Szakszervezetének (*Syndicat de la Magistrature*) elnöke számos kérdést és kritikát fogalmazott meg a nyomozás lefolytatásával kapcsolatban.

A nyomozással megbízott két bíró az *Egy bíró halála: az özvegy támadása a bírák és a rendőrség ellen* című írás miatt rágalmozási pert indított az újságírók ellen. A cikkben olvasható, hogy az özvegy állítása szerint eljáró bírák előítélettel viselkedtek az ügy iránt, a szakmai egyesület vezetője szerint a nyomozást „bizarr” módon folytatták le, a szakszervezeti vezető számos eljárási hibáról beszélt, valamint felrötták az eljárás lassúságát. 2001. március 13-án a büntetőbíróság felmentette a kérelmezőket, csupán az előítéletekre utaló megállapítást találtak rágalmozónak, de elfogadták, hogy az újság jóhiszeműen járt el, hiszen a nyomozással szembeni kritikákról való tudósításukkal a közvéleményt tájékoztatták.

A fellebbviteli eljárásban 2001 novemberében a versailles-i fellebbviteli bíróság részben megsemmisítette az elsőfokú döntést. Az elsőfokú bíróság ítéletével szemben úgy értékelték, a bizarr nyomozás kitétel is kimeríti a rágalmozás tényállását, és ezzel a kérelmezők megsértették az eljárásban részt vevő két bíró becsületét és jó hírnevét. A fellebbviteli bíróság nem fogadta el a jóhiszemű eljárásra való hivatkozást, mivel a kérelmezők nem biztosítottak lehetőséget a másik félnek arra, hogy az ügygel kapcsolatos álláspontját kifejtse, és a cikkben szereplő megállapítások közül többet az újságírónak tulajdonított a bíróság. Ezért July urat bűnösnek találták hivatalos személy megsértésében, a céget pedig polgári felelősség terhelte, pénzbüntetésre és kártérítésre ítélték őket. A Semmítőszék elutasította a fellebbezésüket. A kérelmezők szerint az ellenük hozott döntések sértik az egyezmény 10. cikkében garantált véleménynyilvánítási szabadságukat.

*A határozat.*¹⁰ A bíróság nem vitatta, hogy a francia hatóságok eljárása beavatkozást jelentett a 10. cikk szerint a kérelmezőket megillető véleménynyilvánítási szabadságba. A korlátozás törvényen alapult, és mások jó hírnevének és jogainak védelmét és a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartását mint legitim célt szolgálta. A korlátozás

szükségességével kapcsolatban a bíróság ismét hangsúlyozta: a sajtó a demokratikus társadalom házőrző kutyája. A sajtó elsődleges feladata, hogy a közérdeklődésére számot tartó ügyekről, így a bírósági rendszer működéséről hiteles tájékoztatást adjon.

A bíróság szerint a kérdéses cikk egy olyan ügygel kapcsolatos sajtótájékoztatóról számolt be, amely már egyébként is közügy volt. A strasbourgi testület hangsúlyozta: a nemzeti bíróságok nem írhatják elő a sajtó számára, hogy milyen eszközökkel és hogyan tudósítson egy eseményről. A testület véleménye szerint a cikk megjelölte egy-egy mondat mellett a forrást és helyesen alkalmazta az idézőjeleket annak érdekében, hogy nyilvánvalóvá tegye az olvasó számára, hogy egy-egy adott mondat kitől származott. A beszélők nevét szintén minden esetben feltüntették, és így az ő szövegük nem az újságíró saját véleményét tükrözi. Így például a fellebbviteli bíróság által kifogásolt *bizarr* jelző sem az újságírótól származik, hanem a sajtótájékoztató egyik résztvevőjétől, és bár kétségtelenül nem hízelgő jellemzés, de nem az újságíró személyes megnyilvánulása.

A bíróság ismételtelen kiemelte, hogy közfeladatot ellátó, hivatalos minőségükben eljáró közalkalmazottak esetében a megengedhető kritika határai szélesebbek. A kérdéses cikk publikálása során az kérelmezőknek nem kellett túlozniuk, bár még az is megengedhető lett volna. Nem fogadható el a nemzeti bíróságok azon érvelése, hogy a vitatott kifejezések nyilvánvalóan sértők, és a jóhiszemű eljárásra való hivatkozás elutasítása sem egyeztethető össze a sajtó házőrző kutya szerepével. Mindezek alapján a bíróság úgy találta, a korlátozás mértéke nem volt arányban az elérni kívánt céllal, ezért nem tekinthető szükségesnek egy demokratikus társadalomban.

Polgári Eszter

JEGYZETEK

1. 37201/06. számú kérelem.
2. A bíróság 2008. február 28-án kelt ítélete.
3. 21906/04. számú kérelem.
4. A bíróság 2008. február 12-én kelt ítélete.
5. 39051/03. számú kérelem.
6. A bíróság 2007. december 13-án kelt ítélete.
7. 43546/02. számú kérelem.
8. A bíróság 2008. január 22-én kelt ítélete.
9. 20893/03. számú kérelem.
10. A bíróság 2008. február 14-én kelt ítélete.

AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG LEGUTÓBBI DÖNTÉSEIBŐL

13/2008. (II. 21.) AB HATÁROZAT. A KÖZJEGYZŐKNEK BIZTOSÍTOTT ÁLLAMI TÖBBLETJOGOKRÓL

Alkotmány 2. § (1) bekezdés – jogállamiság, jogbiztonság

Alkotmány 70/A. § – a diszkrimináció tilalma

Alkotmány 70/I. § – közteherviselés

108/B/1992. AB határozat

944/B/1994. AB határozat

Egy indítványozó a közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény, valamint a közjegyzői állások számáról és a közjegyzők székhelyéről szóló 15/1991. (XI. 26.) IM-rendelet több rendelkezésének megsemmisítését kérelmezte, mert azok véleménye szerint sértik az alkotmány 70/A. §-ában rögzített diszkrimináció tilalmát és az esélyegyenlőségek kiküszöbölésére irányuló intézkedések követelményét. Ennek oka, hogy a közjegyzők a hagyatéki eljárások körében rájuk ruházott jogok folytán közvetlen megbízásokhoz jutnak, amelyek révén más vállalkozókhöz képest indokolatlan előnybe kerülnek. Az ügy előadója Lévay Miklós alkotmánybíró volt.

Az Alkotmánybíróság emlékeztetett arra, hogy a közjegyzők jogállását korábban számos határozatában vizsgálta. Már a 944/B/1994. AB határozat rögzíti, hogy a közjegyzői tevékenység állami tevékenység, amelyet gazdaságilag önálló közjegyzők látnak el, akik közhitelességgel felruházott, jogszolgáltató tevékenységre felhatalmazott személyek.

A diszkriminációtilalom kapcsán az Alkotmánybíróság rámutat arra, hogy állandó gyakorlata szerint az alkotmány 70/A. §-a a homogén csoporton belüli különbségtételt tiltja. A jogászság nem minősül ebből a nézőpontból homogén csoportnak, mint ahogy azt már a 108/B/1992. AB határozat is kimondta. Az Alkotmánybíróság megítélése szerint az azonos végzettségű szakmai csoportba tartozók között nem állapítható meg diszkrimináció azon az alapon, hogy a törvényhozó közöttük eltérő jogállású foglalkozási csoportokat állít föl. Az a kifogásolt körülmény, mely szerint a hagyatéki eljárás csak közjegyző hatáskörébe tarthat, nem áll alkotmányjogi értekelhető kapcsolatban a 70/A. §-sal. A közjegyzői tevékenységért fizetett szolgáltatási díj kapcsán az Alkotmánybíróság megjegyezte, hogy an-

nak funkciója azonos a bírósági eljárásért fizetendő szolgáltatás díjával, vagyis az állami és a társadalmi feladatokhoz való arányos hozzájárulás, melynek alkotmányos alapja az alkotmánynak a közteherviselésről szóló 70/I. §-a.

A fentiekre tekintettel az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította. Az eljárás során azonban hivatalból észlelte, hogy a hagyatéki eljárás szabályozása tekintetében a jogalkotót az alkotmány 2. § (1) bekezdésébe ütköző alkotmányellenes mulasztás terheli. A hatályos jog szerint a hagyatéki eljárást mindenre kiterjedően a hagyatéki eljárásról szóló 6/1958. (VII. 4.) IM-rendelet (He.) szabályozza. A He. számos rendelkezése közvetlenül és jelentős mértékben alapjogokat érint és korlátoz. Legmarkánsabban az alkotmány 13. §-a által védett tulajdonhoz való jogot érinti, de kihatással van a magánlakás sérthetetlenségéhez és a személyes adatok védelméhez való jogra, és többek között korlátozza a jogorvoslathoz való jogot is. Márpedig az alkotmány 8. § (2) bekezdése értelmében az alapvető jogokra és köteleességekre vonatkozó szabályokat törvényben kell megállapítani. Kijelenthető, hogy a He. nem törvény végrehajtására szolgáló, hanem törvényt helyettesítő IM-rendelet, amelyből még a kiszámítható működési rend is hiányzik. Mindezekre tekintettel állapította meg az Alkotmánybíróság a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség fennállását, és felhívta az Országgyűlést, hogy jogalkotói köteletségének 2008. december 31-ig tegyen eleget.

17/2008. (III. 12.) AB HATÁROZAT. AZ ÓVÓHELLYÉ NYILVÁNÍTÁS ELJÁRÁSÁRÓL

Alkotmány 2. § (1) bekezdés – jogállamiság, jogbiztonság

Alkotmány 13. § – a tulajdonhoz való jog

Alkotmány 57. § (1) bekezdés – a bírósághoz fordulás joga

507/B/1995. AB határozat

2/1996. (II. 9.) AB határozat

Három indítványozó is kezdeményezte az életvédelmi létesítmények létesítéséről, fenntartásáról és békéidőszaki hasznosításáról szóló 22/1992. (XII. 29.)

KTM-rendelet (R.) utólagos alkotmányossági vizsgálatát. Az indítványok érvelése szerint az R. azért vált alkotmányellenessé, mert a megalkotására felhatalmazást adó, a polgári védelemről szóló 15/1992. (I. 27.) Korm. rendeletet a 2/1996. (II. 9.) AB határozatában az Alkotmánybíróság megsemmisítette. Az indítványozók továbbá arra hivatkoznak, hogy R. szabályai a tulajdonhoz való jog mint alapjog rendeleti szintű korlátozását jelentik, ezáltal sértik az alkotmány 13. § (1) bekezdésében és 8. § (1) bekezdésében foglalt rendelkezéseket. Az ügy előadó bírása Lenkovics Barnabás volt.

Az Alkotmánybíróság az R. vizsgálata során rámutatott, hogy a felhatalmazást adó kormányrendelet megsemmisítését nem tartalmi alkotmányellenesség, hanem jogforrástani okból rendelte el. Emlékeztetett arra is, hogy már az 507/B/1995. AB határozat kimondta: a jogszabályok alkotmányos megalkotásához elegendő, ha a meghozatalkor a jogalkotó felhatalmazással rendelkezett. Az Alkotmánybíróság e gyakorlatát ebben az esetben is irányadónak tekintette, ezért megállapította, hogy az R. nem sérti az alkotmány 2. § (1) bekezdését.

Az Alkotmánybíróság áttekintette a tulajdonhoz való jog korlátozásával kapcsolatban kialakított gyakorlatát is. Emlékeztetett arra, hogy ebben az esetben is alapvető jogok korlátozására kidolgozott tesztet kell alkalmazni, azonban figyelembe kell venni azokat a sajátosságokat, amelyek az alkotmány tulajdonhoz való jogról szóló 13. §-ából következnek. Ilyen sajátosság, hogy az alkotmány a tulajdonjog teljes elvonásánál a közérdeket jelöli meg egyik feltételként. Erre tekintettel a tulajdonjog korlátozásánál az alkotmányossági vizsgálat egyik szempontja a másik alapvető jog, alkotmányos érték vagy cél érvényesülésének szükségessége vagy a közérdek miatt fennálló szükségesség. A közérdeket jogszabályban úgy kell meghatározni, hogy konkrét ügyben a közérdekből történő korlátozás szükségességét a bíróság ellenőrizhesse.

A fenti teszt alkalmazása során az Alkotmánybíróság rámutatott, hogy az R.-nek az indítványokban támadott szabályai olyan ingatlanokra vonatkoznak, amelyeket a jogszabályi felhatalmazás alapján a polgármester életvédelmi létesítményként (óvóhelyként) kijelölt. A polgármester határozata a közigazgatási hatósági eljárás szabályai szerint bíróság előtt megtámadható. Az Alkotmánybíróság meglátása szerint a tulajdonhoz való jog speciális szabályozását, ennek szükségességét és lehetőségét az óvóhelyé nyilvánítás ténye teremti meg. A taláros testület arra is rámutatott, hogy a Magyar Honvédségről szóló 2004. évi CV. törvény a gazdasági és anyagi szolgáltatási kötelezettség szabályozásával törvényi alapot te-

remt az óvóhelyé történő kijelöléssel járó tulajdoni korlátozásnak. A sérelmezett alapjog-korlátozás az arányosság próbáját is kiállta, mert az R. lényegében csak a rendes gazdálkodás körébe tartozó magatartásokat írta elő kötelezettségként, ami nem minősíthető aránytalan korlátozásnak. A fenti indokokra tekintettel az Alkotmánybíróság az indítványokat megalapozatlannak ítélte.

Eljárása során az Alkotmánybíróság észlelte, hogy a hatályos jogszabályi rendelkezések nem tartalmazzák az alkotmányossági követelményeket kielégítő egyértelmű szabályozást arra vonatkozóan, hogy az óvóhelyé kijelölés milyen szempontok szerint történik, és ez több vonatkozásban is alkotmányellenes helyzetet eredményez. A polgármester kijelölő határozatát megalapozó jogszabályok hiánya elsősorban a jogbiztonság hiányát, így az alkotmány 2. § (1) bekezdésének megsértését eredményezik. Ezáltal a bírósághoz fordulás alkotmányban biztosított joga is csorbát szenved [57. § (1) bekezdés], mert a polgármester határozatának jogszabálysértő voltára való hivatkozás értelmezhetetlen. Mivel az óvóhelyé nyilvánítás mindenképpen korlátozza a tulajdonhoz való jogot, így a jogszabályi feltételek hiánya az alkotmány 13. §-a vonatkozásában is alkotmányellenességet eredményezett. Ezért az Alkotmánybíróság hivatalból eljárva megállapította a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség fennállását.

Balogh Elemér alkotmánybíró nem értett egyet a mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapításával, ezért a határozathoz különvéleményt csatolt. Véleménye szerint az óvóhely kijelölésének lényeges jogszabályi alapjai a különböző jogszabályokban biztosítottak. Azt a kérdést, hogy műszaki szempontból egyaránt alkalmas helyiségek közül melyiket jelöljék ki, nem szükséges és nem is lehetséges jogszabályban meghatározni. A különvéleményhez Bihari Mihály, Bragyova András és Paczoly Péter alkotmánybíró is csatlakozott.

18/2008. (III. 12.) AB HATÁROZAT. NÉPSZAVAZÁSI KEZDEMÉNYEZÉS AZ ORSZÁGOS EGÉSZSÉGBIZTOSÍTÁSI PÉNZTÁR PRIVATIZÁCIÓJÁRÓL

*Alkotmány 2. § (1) bekezdés – a jogállamiság elve
31/1998. (VI. 25.) AB határozat*

Az Országos Választási Bizottság (OVV) 166/2007. (VII. 18.) számú, népszavazási aláírásgyűjtő ív hiatalosítását megtagadó határozatával szemben kifogás érkezett az Alkotmánybírósághoz. A kezde-

ményezők az alábbi kérdéssel ellátott aláírásgyűjtő ívet nyújtották be hitelesítésre: „Egyetért-e Ön azal, hogy az Országos Egészségbiztosítási Pénztárt gazdasági társasággá történő átalakítását követően ne lehessen privatizálni, hanem maradjon állami tulajdonban?” Az OVB a népszavazásról szóló 1998. évi III. törvény (Nsztv.) 12. § c) pontja alapján azért utasították el az aláírásgyűjtő ív hitelesítését, mert a kezdeményezők ugyanezen kérdést tartalmazó aláírásgyűjtő ívét már az 116/2007. (IV. 18.) OVB határozat hitelesítette, és az aláírásgyűjtésre az újabb kezdeményezés benyújtásának időpontjában már lehetőség volt.

A kezdeményezők kifogásukban kifejtették, hogy ők korábbi kezdeményezésüket visszavonták, és mivel az Nsztv. nem tartalmaz rendelkezést a népszavazási kezdeményezés visszavonásáról, ezért nem vitatható el a kezdeményezők joga arra, hogy a kérdés visszavonása után a témában új eljárást kezdeményezzenek, így az elutasító OVB határozat törvénytört. Az ügy előadó bírja Holló András volt.

Az Alkotmánybíróság a kifogás az elbíráláshoz szükségesnek látta a hitelesítési eljárás körülményeinek feltárását. Ennek során megállapította, hogy a kezdeményezők az egészségbiztosítás tárgykörében már több, egymással összefüggő, különbözőképpen megfogalmazott, de hasonló tartalmú népszavazási kezdeményezést nyújtottak be. Maga a kezdeményező is elismeri, hogy az általa benyújtott kérdések egy része a megváltozott politikai helyzet miatt már nem alkalmas népszavazási céljaik elérésére.

A taláros testület megvizsgálta, hogy az eljárás kezdeményezőinek joggyakorlása összeegyeztethető-e az országos népszavazás alkotmányban szabályozott rendeltetésével. Az alkotmánybírák szerint a népszavazás kezdeményezésére irányuló aláírásgyűjtő ívek hitelesítése során vizsgálendő, hogy a népszavazási eljárás kezdeményezése megfelel-e a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény (Ve.) 3. §-ában szabályozott eljárási alapelveknek, ezek között is a jóhiszemű és rendeltetészerű joggyakorlás követelményének. A választási alapelvek, köztük a rendeltetészerű joggyakorlás követelményének érvényesítése az állam intézményvédelmi kötelezettségéből következik, amellyel a népszavazáshoz fűződő alapjog érvényesülését biztosítja. Az Alkotmánybíróság arra is rámutatott, hogy az elmúlt időszakban soha nem látott tömegben benyújtott népszavazási kezdeményezések különösen indokoltá teszik a rendeltetészerű joggyakorlás követelményének érvényesítését. A kezdeményezések nagy száma mellett új jelenség az is, hogy a kezdeményezők egy időben vagy rövid időközönként azonos tárgykörben azonos, hasonló vagy éppen ellentétes tartalmú kér-

désseltevéssel nyújtottak be aláírásgyűjtő íveket hitelesítésre, zavaró befolyást gyakorolva ezzel más kezdeményezések alapján indult eljárásokra. Bár az Alkotmánybíróság már többször állapított meg mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenességet az Nsztv. hitelesítési eljárást szabályozó rendelkezéseivel összefüggésben, most hangsúlyozta: a jogalkotástól nem várható el, hogy minden, új helyzetben felmerülő visszaélészerű eset megítélésére tételes szabályokat alkosson. A jogalkalmazó feladata ugyanis, hogy a jogszabályok értelmezésével, a törvényben alapelveként szabályozott követelmények érvényesítésével döntsön a konkrét ügyekben benyújtott aláírásgyűjtő ívek és az azon szereplő kérdések hitelesíthetőségéről. Ezért az OVB, illetőleg a jogorvoslati fórumként eljáró Alkotmánybíróság esetéről esetre állapíthatja meg azokat a választópolgári magatartásokat, amelyek a rendeltetészerű joggyakorlás követelményével ellentétesek. A taláros testület emlékeztetett arra, hogy már a 31/1998. (VI. 25.) AB határozat is rögzítette, hogy a joggal való visszaélés tilalma nem szorítkozik egyetlen jogágra, hanem e tilalom az egész jogrendszerben érvényre jut, az egész jogrendszerre kiterjedő általános érvénye közvetlenül az alkotmány 2. §-ának (1) bekezdésében megfogalmazott jogállamiság elvéből vezethető le, így érvényesül a közjogban is. Az alkotmánybírák megítélése szerint a rendeltetészerű joggyakorlás követelménye a hitelesítési eljárás kezdeményezése során azt jelenti, hogy az aláírásgyűjtés kezdeményezőjének az országos népszavazás alkotmányos rendeltetésére, a közvetlen hatalomgyakorlás kivételességére, az állam életében betöltött szerepére és súlyára tekintettel kell eljárnia.

A fentiek alapján az Alkotmánybíróság arra a megállapításra jutott, hogy közjogi értelemben nem tekinthető rendeltetészerű joggyakorlásnak az a kezdeményezői magatartás, amely ugyanabban a tárgykörben egymást rövid időszakon belül követő újabb és újabb népszavazásra bocsátandó kérdések hitelesítésére irányul. Az aláírásgyűjtő ív visszavonása és ezzel egy időben a kérdés ismételt benyújtása szintén nem tekinthető a népszavazás-kezdeményezési jog rendeltetészerű gyakorlásának, ezért az Alkotmánybíróság az OVB határozatával szemben benyújtott kifogást elutasította.

Bihari Mihály, az Alkotmánybíróság elnöke párhuzamos indokolást csatolt a határozathoz, amelyben kifejtette: az OVB kifogással támadott határozatát annak helyes indokai alapján kellett volna helyben hagyni. Tehát szerinte nem a rendeltetészerű joggyakorlás elvének sérelmére hivatkozva, hanem az Nsztv. 12. § c) pontjára tekintettel kell a hitelesítést megtagadni. Bihari Mihály sze-

rint a Ve. szabályozása az alkotmány és az Nsztv. országos népszavazásra vonatkozó rendelkezéseihez képest csak szubszidiárius jellegű, ezért kétséges, hogy a választási eljárás alapelvei közül kiemelhető-e egyetlen alapelv és kiegészíthető-e az Nsztv. szabályozása egy, a Ve. szabályozásából átemelt általános alapelvi szintű rendelkezéssel. Rámutatott arra is, hogy az Alkotmánybíróság nem válhat ténybíróvá, nem vehet fel és nem folytathat le bizonyítást a rendeltetésszerűség megállapíthatósága körében, és nem ítélt meg például azt sem, hogy a konkrét esetben a kezdeményező mire gondolt, milyen célt kívánt elérni kezdeményezésével. Párhuzamos indokolásában azt is hangsúlyozta, hogy az országos népszavazásra vonatkozó szabályozás rendkívül hiányos, belső ellentmondásokkal terhes, amit nem a jogalkalmazó szerveknek, hanem a törvényalkotónak kell kezelnie. Végezetül bírálta az Alkotmánybíróságnak az indítványhoz kötöttséget fellazító gyakorlatát, amely ebben az esetben abban nyilvánult meg, hogy a testület az AB határozat megalkotásához olyan alapelvi rendelkezésekre hivatkozott, amelyeket sem a támadott OVB határozat, sem a kifogás nem tartalmazott. A párhuzamos indokoláshoz Balogh Elemér, Kovács Péter és Paczoly Péter alkotmánybíró is csatlakozott.

Bragyova András szintén csatolt párhuzamos indokolást a határozathoz, amelyben felhívja a figyelmet arra, hogy az alapelvek olyan kiegészítő szabályok, melyek csak akkor alkalmazhatók, ha más, speciálisabb szabály alapján az ügy nem dönthető el. Ebben az esetben azonban a Ve. és az alkotmány is több szabályt tartalmaz, amellyel a hitelesítés megtagadása megalapozható.

32/2008. (III. 12.) AB HATÁROZAT. AZ EUIN-MEGÁLLAPODÁSRÓL

Alkotmány 57. § (4) bekezdés – a nullum crimen sine lege elve

11/1992. (III. 5.) AB határozat

Az Országgyűlés 2007. június 11-én fogadta el az Európai Unió, valamint az Izlandi Köztársaság és a Norvég Királyság között az Európai Unió tagállamai, valamint Izland és Norvégia közötti átadási eljárásról szóló megállapodás kihirdetéséről (EUIN-megállapodás) szóló törvényt (T.). A köztársasági elnök kezdeményezte a kihirdetendő megállapodás, illetve a T. 4. §-ában tett nyilatkozat előzetes alkotmányossági vizsgálatát. Indítványában kifejtette, hogy bár az EUIN-megállapodást egyfelől az Európai Unió, másfelől Izland és Norvégia kö-

zött kötött, e megállapodás csak akkor kötelezi a Magyar Köztársaságot, amennyiben az megfelel saját alkotmányos eljárási követelményeinek. Ezért került sor a T. megalkotására, mely az EUIN-megállapodás mint nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerésére ad felhatalmazást és kihirdeti azt a magyar jogban. A köztársasági elnök indítványtételi jogosultságával kapcsolatban kifejtette, hogy az Alkotmánybíróságról szóló 1989. évi XXXII. törvény 36. § (1) bekezdése lehetővé teszi számára, hogy a nemzetközi szerződés megerősítése előtt kezdeményezze annak alkotmányossági vizsgálatát. Tekintettel arra, hogy a nemzetközi szerződés kötelező hatályának elismerése a köztársasági elnök ilyen tartalmú okiratának kiadásával történik meg, a nemzetközi szerződéskötési eljárás e szakaszában van lehetőség az EUIN-megállapodás előzetes alkotmányossági vizsgálatának kezdeményezésére.

A köztársasági elnök az EUIN-megállapodás szövegével kapcsolatban az alábbi aggályait fogalmazta meg:

– A 3. cikk (2) bekezdése bár főszabályként a kettős büntethetőség feltételéhez köti az átadási kötelezettség beálltát, de nem követeli meg, hogy az elfogatóparancs alapjául szolgáló cselekmény a kibocsátó állam joga és a végrehajtó állam joga szerint azonos tényállási elemekkel minősüljön bűncselekménynek.

– A 3. cikk (3) bekezdése bizonyos bűncselekmények esetén kizárja a kettős büntethetőség követelményének alkalmazását.

– 3. cikkének (4) bekezdése lehetővé teszi a szerződő felek számára, hogy meghatározott bűncselekménycsoportok tekintetében olyan nyilatkozatot tegyenek, amelyben kizárják a kettős büntethetőségre vonatkozó feltétel alkalmazását. Az indítványozó felhívta a figyelmet, hogy a T. 4. §-a a Magyar Köztársaság részéről erre irányuló nyilatkozatot tartalmaz.

E rendelkezések a köztársasági elnök álláspontja szerint sértik az alkotmány 57. § (4) bekezdését, mely szerint „senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog szerint nem volt bűncselekmény” (a *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elve). Az előadó alkotmánybíró Kovács Péter volt.

Az Alkotmánybíróság először azt vizsgálta, hogy a köztársasági elnök az Abtv. 36. §-a alapján kezdeményezhette-e az EUIN-megállapodás alkotmányossági vizsgálatát. A taláros testület megállapította, hogy az EUIN-megállapodás nemzetközi jogi szerződésnek minősül. Az a tény, hogy az egyik oldalon az Európai Unió szerepel szerződő félként,

nem jelenti azt, hogy az EUIN-megállapodás az alkotmány 2/A. §-a értelmében közösségi jogi normának minősülne, hiszen nem az úgynevezett alapító és módosító szerződések szerinti európai uniós, illetve európai közösségi hatásköröket változtatja meg, hanem az egyes tagállamok, illetve Izland és Norvégia viszonylatában létesít kötelezettségeket. Mivel az Abtv. 36. §-ának alkalmazhatóságára nincs kihatása annak a ténynek, hogy a T. egy szerre tartalmazza a ratifikációra való felhatalmazást és a kihirdetés aktusát, a köztársasági elnök indítványára az EUIN-megállapodás alkotmányossága vizsgálható.

Az Alkotmánybíróság ezt követően az alkotmány 57. § (4) bekezdésére vonatkozó gyakorlatát tekintette át. Már a 11/1992. (III. 5.) AB határozat rögzítette, hogy a *nullum crimen et nulla poena sine lege* elve nem egyszerűen azt jelenti ki, hogy a bűncselekményt törvényben kell tiltani és törvényben kell büntetéssel fenyegetni, hanem általában azt követeli meg, hogy a büntetőjogi felelősségre vonásnak, az elítélésnek és a megbüntetésnek kell törvényesnek és törvényen alapulónak lennie. Ugyanakkor ezen alkotmányos rendelkezés értelmezésekor tekintettel kell lenni az alkotmány 7. § (1) bekezdésére is, mely szerint „a Magyar Köztársaság jogrendszerre elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabályait, biztosítja továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját”. Ez jelenti egyfelől a kihirdetéssel a magyar jog részévé vált nemzetközi szerződéseken, másfelől a nemzetközi szokásjogon alapuló büntetendőség elfogadását. Az Alkotmánybíróság arra is rámutatott, hogy hatáskörének gyakorlása szempontjából a közösségi jog nem minősül az alkotmány 7. § (1) bekezdésében meghatározott nemzetközi jognak. E tekintetben az Európai Unión belül, az úgynevezett belügyi és igazságügyi együttműködés területén az alkotmány 2/A. § (1) bekezdése szerint az Európai Unió intézményei útján megvalósult hatáskörgyakorlás révén megalkotott jogi aktusok esetében válhat szükségessé az értelmezés. Mindezekre tekintettel az Alkotmánybíróság megállapította, hogy az alkotmány 57. § (4) bekezdésének értelmezésében a magyar büntető törvény, valamint emellett egyes cselekmények büntetendőségét kimondó, magyar jogszabályként kihirdetett nemzetközi jogi kötelezettségvállalások, illetve az alkotmánybeli adoptáció révén a nemzetközi szokásjog, továbbá a büntetendőséget kimondó, a

CSAK OLYAN MAGATARTÁS TEKINTHETŐ BŰNCSELEKMÉNYNEK. AMELYET A TÖRVÉNY BÜNTETENDŐ CSELEKMÉNYKÉNT FOGALMAZ MEG. EZÉRT A MAGYAR JOG SZERINTI BŰNCSELEKMÉNY MEGÍTÉLÉSÉHEZ FELTÉTLENÜL SZÜKSÉGES A TÉNYÁLLÁSI ELEMELK MEGLÉTE.

magyar államot is kötelező európai uniós aktusok logikailag zárt rendszert képeznek. A taláros testület azt is nyomatékosan leszögezte, hogy a büntetői rendeltség lényegét a Büntető törvénykönyv általános és különös része és a keretdiszpozíciók tartalma határozza meg. Csak olyan magatartás tekinthető bűncselekménynek, amelyet a törvény büntetendő cselekményként fogalmaz meg. Ezért a magyar jog szerinti bűncselekmény megítéléséhez feltétlenül szükséges a tényállási elemek megléte.

Ezen elméleti kiindulópontok rögzítése után az Alkotmánybíróság megvizsgálta a T. 3. §-ában kihirdetett EUIN-megállapodás szövegét. Ennek során emlékeztetett rá: az EUIN-megállapodás célja az volt, hogy az Európai Unió Tanácsa által elfogadott, az európai elfogatóparancsról és a tagállamok közötti átadási eljárásokról szóló 2002/584/IB kerethatározatban (kerethatározat) meghatározott

együttműködést kiterjesszék Norvégiára és Izlandra is. Erre tekintettel az EUIN-megállapodás sok helyen szó szerint követi a kerethatározat szövegét. Az alkotmánybírák megítélése szerint az EUIN-megállapodás szövege önmagában véve esetenként többféle értelmezést tesz lehetővé. Ez különösen vonatkozik az EUIN-megállapodás 3. cikk (2) bekezdésére, melynek a T.-ben kihirdetett szövege a központosítás (*interpunctio*) megváltozása miatt tartalmilag eltér a keret-

határozattól. A taláros testület szerint az uniós jogalkotó szándéka nem az volt, hogy kizárja a kettős büntetendőség elvére való hivatkozást. Azonban erre az értelmezésre a T., és csak a T., tagadhatatlanul alapot adhat. Erre tekintettel az Alkotmánybíróság megállapította, hogy a T. 3. §-a – ebben a részében – nem nyújt kellő garanciát az alkotmány 57. § (4) bekezdésében megfogalmazott követelmény maradéktalan érvényesüléséhez, ezért alkotmányellenes.

Ezt követően az Alkotmánybíróság az EUIN-megállapodás indítványban sérelmezett rendelkezéseinek vizsgálatát is elvégezte. Ennek során megállapította, hogy az EUIN-megállapodás 3. cikk (3) bekezdése többféleképpen értelmezhető, és a Büntető törvénykönyv fogalmi rendszeréhez bizonytalanul illeszkedik, ezért alkotmányellenes. A taláros testület az EUIN-megállapodás 3. cikk (4) bekezdésében felsorolt harminckét bűncselekmény tényállásainak a magyar Btk.-val való megfeleltethetőségét is megvizsgálta. Ennek során megállapította, hogy a hormontartalmú anyagok és más növényserkentők tiltott kereskedelme bűncselekményének

nincs megfelelője a magyar Btk.-ban, így e cselekmény vonatkozásában a kettős büntethetőség feltételéről való lemondás ellentétes az alkotmány 57. § (4) bekezdésével.

Az Alkotmánybíróság arra is felhívta a figyelmet, hogy az alkotmányozó *pro futuro* jelleggel, a lisszaboni szerződés hatálybalépésének napjával az alkotmány 57. § (4) bekezdését a következőképpen egészítette ki: „Senkit nem lehet bűnösnek nyilvánítani és büntetéssel sújtani olyan cselekmény miatt, amely az elkövetés idején a magyar jog vagy – a határozatok kölcsönös elismerése elvének érvényesülése céljából az Európai Unió jogi aktusai által meghatározott körben, az alapvető jogok lényeges tartalmát nem korlátozva – a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség létrehozásában közreműködő más állam joga szerint nem volt bűncselekmény.” Így hatálybalépése után a módosítás az alkotmány szintjén megszünteti az előzőekben kimondott alkotmányellenesség okait. Az Alkotmánybíróság azonban mindenkor a hatályos alkotmány alapján jár el, az alkotmányellenesség vizsgálata során nem alkalmazhatja a hatályban nem lévő alkotmánymódosításnak az alkotmányozó által észlelt alkotmányossági probléma megoldására kidolgozott szabályát.

Mindezekre tekintettel az EUN-megállapodás mindaddig nem erősíthető meg, illetve a kötelező hatályának elismeréséről szóló okiratot a köztársasági elnök addig nem állíthatja ki, amíg a fenti alkotmánymódosítás hatályba nem lép, vagy amíg ezt megelőzően az Országgyűlés az alkotmányellenességet másként meg nem szünteti.

Paczolay Péter alkotmánybíró a határozathoz párhuzamos indokolást csatolt, amelyhez Holló András és Kukorelli István alkotmánybíró is csatlakozott. Paczolay Péter szerint a kettős büntethetőség elve azt fejezi ki, hogy egyik állam a másiknak csak azzal a feltétellel bocsátja rendelkezésre közhatalmát egy személy büntetőjogi felelősségre vonásához, ha a cselekmény a saját joga szerint is büntetendő, vagyis – legalább a fontos tényállási elemek, és nem a törvényi tényállások elnevezései tekintetében – mindkét állam büntetni rendeli a szóban forgó cselekményt. Ezt a vizsgálódást csak úgy lehet végrehajtani, ha az állam a cselekményt a saját nemzeti büntető törvénykönyve valamely olyan törvényi tényállása alá vonja, amely kiadatási bűncselekménynek minősül az egyezmény alkalmazásában. Ezt a vizsgálódást mindkét állam végrehajtja, külön-külön a saját joga szerint. Az alkotmány 57. § (4) bekezdése nem engedi meg azt, hogy a magyar állam úgy adja más állam kezére a kiadni kért személyt, hogy annak cselekményét ne a magyar jog törvényi tényál-

lasi elemei alapján ítélje meg abból a szempontból, hogy az büntetendő és büntethető-e.

Bragyova András alkotmánybíró nem értett egyet az alkotmányellenesség megállapításával, ezért a határozathoz különvéleményt csatolt. Ebben kifejtette, hogy a *nullum crimen* elve fogalmilag nem áll kapcsolatban a kettős inkrimináció követelményével. Szerinte a kettős büntethetőség követelménye gyakori, de nem alkotmányosan kötelező klauzula a kiadatási jogban, aminek indoka, hogy az állam ne kényszerüljön saját értékrendje szerint el nem ítéendő, sőt dicséretes cselekményért kiadni valakit. A kiadatás (szerződéssel vagy anélkül) az azt kérő és teljesítő állam közötti politikai bizalom kérdése, azé, mennyire tekintik a másik jogrendszerét, benne büntető igazságszolgáltatását méltónak az együttműködésre. Ez a bizalom az Európai Unió tagjai és a velük szorosan együttműködő, a schengeni rendszerben részt vevő államok (mint Izland és Norvégia) között jó okból teljes. Bragyova András arra is rámutatott, hogy a kiadatás egy igazgatási döntés, amely arra szolgál, hogy valamely állam az adott pillanatban a területén tartózkodó, korábban egy másik állam területén valamilyen bűncselekményt elkövető személyt a kiadást kérő államnak átadja. Így a kiadatás nem azonos a büntető hatalom gyakorlásával, az elkövetett cselekmény büntetőjogi megítélésével; annak nem tárgya az elkövető bűnösségének megállapítása. Ezért nincs jelentősége az 57. § (4) bekezdésében található „magyar jog szerint bűncselekmény” kitételnek, mert a kiadatás eleve nem a „magyar jog szerinti bűncselekménnyel” vádolt személy átadásáról szól. Ha a magyar jog szerint fennállnak a büntethetőség feltételei, akkor nem kiadatásnak (átadásnak), hanem magyar büntetőeljárásnak van helye.

A határozathoz Lévy Miklós alkotmánybíró is különvéleményt csatolt. Meglátása szerint az EUN-megállapodás 3. cikk (2) bekezdésének tartalma egyértelmű: az átadás feltételévé teszi a kettős büntetendőséget. Arra is rávilágított, hogy az EUN-megállapodás előkészítésének folyamata, Izland és Norvégia Európai Unióval fennálló kapcsolata a schengeni megállapodás keretében a rendőrségi és a büntető ügyekben folytatott igazságügyi együttműködés területén, a két ország részvétele a nemzetközi kooperációt szolgáló egyezményekben, valamint az EUN-megállapodás bizonyos rendelkezései megfelelő garanciát jelentenek az alkotmány 57. § (4) bekezdésében szereplő *nullum crimen sine lege* és a *nulla poena sine lege* elvek érvényesülésére. Lévy Miklós véleménye szerint az alkotmány 57. § (4) bekezdéséből nem következik, hogy az elfogatóparancs alapjául szolgáló cselekmény a kibocsátó állam joga és a

végrehajtó állam joga szerint azonos törvényi tényállási elemekkel minősüljön bűncselekménynek. A perdöntő az, hogy a végrehajtó állam büntető törvényében legyen olyan törvényi tényállás, amely alá az elkövetési magatartás vonható.

641/E/2006. AB HATÁROZAT.
A TANULMÁNYOK ÉRTÉKELÉSÉVEL
KAPCSOLATOS DÖNTÉSEK ELLENI
JOGORVOSLATRÓL

Alkotmány 57. § (5) bekezdés – jogorvoslathoz való jog

Alkotmány 70/G. § (1) bekezdés – tudományos és tanszabadság

Egy indítványozó a felsőoktatásról szóló 2005. évi CXXXIX. törvény (Ftv.) jogorvoslati jogot szabályozó 73. § (2) bekezdésével összefüggésben kérelmezte mulasztásban megnyilvánuló alkotmányellenesség megállapítását. Meglátása szerint a tanulmányok értékelésével kapcsolatos döntésekkel szemben az Ftv. nem biztosít megfelelő jogorvoslatot, ezért sérül az alkotmány 57. § (5) bekezdése által biztosított jogorvoslathoz való jog. Az előadó alkotmánybíró Trócsányi László volt.

Az Ftv. sérelmezett rendelkezése főszabályként lehetővé teszi a felsőoktatási intézmények döntéseivel, intézkedéseivel szembeni jogorvoslatot. A tanulmányok értékelésével kapcsolatos döntéssel szemben azonban csak akkor van helye jogorvoslatnak, ha az nem a felsőoktatási intézmény által elfogadott követelményekre épül, illetve a döntés ellentétes az intéz-

mény szervezeti és működési szabályzatával. A jogorvoslati kérelmeket a felsőoktatási intézmény vezetője vagy az általa létrehozott bizottság bírálja el. A hallgató a jogorvoslati kérelem elbírálója által hozott döntés bírósági felülvizsgálatát kérheti, annak közlésétől számított harminc napon belül, jogszabálysértésre, illetve a hallgatói jogviszonyra vonatkozó rendelkezések megsértésére hivatkozással.

Az Alkotmánybíróság az indítványt nem találta megalapozottnak. Emlékeztetett arra, hogy a jogorvoslathoz való jogból csupán az a követelmény következik, hogy az első fokon meghozott érdemi döntésekkel szemben, azokat felülvizsgálandó, magasabb fórumhoz lehessen fordulni, illetve hatósági döntésekkel szemben rendelkezésre álljon a bírói út. Az alkotmány a különböző eljárásokra vonatkozó törvényi szabályozásra bízta a jogorvoslati formák megjelölését. Így a jogalkotó kötelezettsége, hogy olyan szabályokat alkosson, amelyek az alanyi jogok érvényesülését biztosítják, de ezek eltérő szabályozási lehetőségeket rejthetnek magukban. A taláros testület megítélése szerint az Ftv. a fent kifejtett követelményeknek megfelelően biztosítja a jogorvoslathoz való jogot. Az alkotmánybírák arra is rámutattak, hogy az alkotmány 70/G. § (1) bekezdésében rögzített tudományos és művészeti élet szabadságának jogából fakadó felsőoktatási intézményi autonómiából következik, hogy a jogorvoslati kérelem tárgyában az intézmény vezetője vagy az általa felállított bizottság dönt. Az Ftv. 1. §-a is leszögezi, hogy az intézményi autonómia magában foglalja azt a jogot, hogy a felsőoktatási intézmény döntsön a hallgatói ügyekben.

Enyedi Krisztián

AZ AARHUSI EGYEZMÉNY ESZMÉI

Amikor 1992-ben Rio de Janeiróban százötven ország állam- és kormányfői aláírták a riói deklarációt a benne szereplő huszonhét alapelvvvel, aligha gondolhatták, hogy a 10. alapelv a közösségi részvételről olyan karriert fog befutni, hogy önmagában komoly befolyást gyakorol majd az országok környezetvédelmi, sőt azon kívüli hatósági rendszerének kialakítására és működtetésére. Az alapelv szerint „a környezeti problémákat az összes érintett polgár részvételével lehet a legjobban kezelni a megfelelő szinten. Nemzeti szinten minden egyénnek biztosítani kell a hatóságoknál rendelkezésre álló környezeti információhoz való hozzáférést, ideértve a közösségekben a veszélyes anyagokra és tevékenységekre vonatkozó információt, továbbá lehetőséget kell biztosítani a döntéshozatali eljárásokban való részvételre. Az államoknak a környezeti információ széles körű terjesztésével elő kell segíteniük, és bátorítaniuk kell azt, hogy a nyilvánosság tudomást szerezzen ezekről a lehetőségekről és gyakorolja részvételi jogosultságait. Biztosítani kell ezen felül a hatékony bírósági és közigazgatási jogorvoslati lehetőségekhez való hozzáférést, ideértve a kártérítést és a károk helyrehozatalát is.”

A 10. alapelv meghatározta a közösségi részvétel három úgynevezett pillérét, azaz az információhoz jutás, a beleszólás és a jogorvoslat jogát a környezetvédelmi ügyekben, és kiegészítette mindezt a részvételre képesítés állami kötelezettségével. Ennek a rendszernek a kibontására és hatékony működtetésére született meg 1998-ban az ENSZ Európai Gazdasági Bizottságának területén (Európában, Észak-Amerikában és néhány közép-ázsiai országban) érvényes aarhusi egyezmény. Ez a nemzetközi jogban több szempontból is különlegesnek számító jogintézmény a környezetvédelem és a demokrácia szempontjából meghatározó jelentőségű eszméket dolgozott ki, fejlesztett tovább és épített be rendszerébe.

AZ EGYEZMÉNY TÖRTÉNETE

Alig három évvel a riói környezet és fejlődés konferencia után, 1995-ben az európai környezetvédelmi miniszterek szófiai találkozóján elfogadták az úgynevezett szófiai útmutatót, amely sorra vette a környezetvédelmi közösségi részvétel pilléreit és részletes ajánlásokat fogalmazott meg velük kapcsolat-

ban. Az európai környezetvédelmi szervezetek megneszelték, hogy valami fontos dolog van születőben, ezért szatellitkonferenciát szerveztek, amely szorosan kapcsolódott a miniszterek találkozájához, és a sajtó segítségével meglehetősen befolyást gyakorolt arra. Végül sikerült elérniük a zöldeknek, hogy a szófiai útmutató végére bekerüljön az a kötelezettségvállalás, melynek alapján rövidesen elkezdődhetnek az immár kötelező érvényű nemzetközi szerződés szakértői megbeszélései.

A nemzetközi jog történetében először az aarhusi egyezmény előkészítésében, megszövegezésében vehettek részt teljes jogú tárgyalópartnerként az ENSZ EGB tagállamai mellett az európai környezetvédő szervezetek képviselői, nevezetesen egy négyfős úgynevezett környezetvédelmi koalíció. Számos javaslatuk meghallgatásra talált, főként a dán, a holland és néhány kelet-európai kormányzakértő folyamatos támogatásának, egyetértésének köszönhetően. Az egyezmény szövegét 1998. június 25-én Dánia második legnagyobb városában, Aarhusban írta alá harmincöt állam és az Európai Unió képviselője. Ugyancsak ritkaság a nemzetközi jogban az egyezmény gyors elfogadása. Három év alatt összegyűlt a hatálybalépéshez szükséges tizenhat ratifikációs dokumentum, úgyhogy az egyezmény 2001. október 30-án már hatályba is lépett.

2002-ben az olaszországi Luccában a részes felek megtartották első találkozójukat, ahol fontos határozatokot fogadtak el, egyebek között a jog-kikényszerítési bizottság létrehozásával, munkájával és nyolc tagjával kapcsolatban. Hasonló aktivitást tapasztalhattunk 2005-ben Alma Atában, illetőleg a felek találkozóinak között működő munkacsoport (WGP) és tematikus bizottságok (*task forces*) gyakori összejövetelei alkalmával. A részes felek ilyen keretek között lényegében folyamatosan tárgyalnak egy sor kiemelkedően fontos kérdéstről, így a veszélyes ipari tevékenységekre vonatkozó környezeti információkról (PRTR), a genetikailag módosított szervezetekkel (GMO-kkal) kapcsolatos döntéshozatali eljárásban való közösségi részvételről, az elektronikus információszolgáltatás szerepéről és hatásáról, a jogorvoslati jog továbbfejlesztéséről, a stratégiai döntéshozatali eljárásokban való részvételről és a közösségi részvétel gyakorlatának a nemzetközi döntéshozatali eljárásokban való kiterjesztéséről. A tagállamok érdeklődéséről és végrehajtási hajlandóságáról

e folyamatos munkán kívül ékesszólóan beszél az a tény, hogy a második találkozó előtt kivétel nélkül mind a harmincöt tagállam elküldte igen részletes (legalább huszonöt-harminc oldalas) végrehajtási jelentését, ami szintén egyedülálló a hasonló nemzetközi jogi szerződések gyakorlatában.

HOLISZTIKUS SZEMLELET

Az egyezmény gyors és tartós sikerének a titka egyértelműen az, hogy először fogta egységes, logikus rendszerbe a közösségi részvételnek a nemzetközi jogban és az egyes nemzeti jogokban (például Egyesült Államok, Hollandia) elszórtan már meglévő egyes jogintézményelemeit. Az információhoz jutás, a beeszlás és a jogorvoslat jogának a részletes szabályai az összes lehetséges forrásból származó leghatékonyabb megoldásokat használják fel, kiegészítve azokat a megfelelő alapelvekkel, definíciókkal és a részvételre képesítés szabályaival. Ezáltal a jogintézmények egyes elemei egymást erősítik, együttesen hatékonyabbak. A hatóságok által nyilvánosságra hozott vagy kérelemre megkapott információkat az érintett közösségek felhasználják a részvétel során: értesülhetnek az őket érintő ügyekről és kiegészíthetik ismereteiket a hatékonyabb részvétel érdekében. A harmadik pillér, a jogorvoslati jogosultság mindkét előző pillérhez kapcsolódhat és lényegesen növeli súlyukat: nyilvánvaló, hogy jóval nagyobb lesz

a hatóságok hajlandósága az információsolgáltatásra vagy a részvétel megengedésére, ha tudják, hogy másodfokú hatóságuk vagy az illetékes bíróság bármikor kész felülvizsgálni a közösségi részvételt korlátozó döntéseiket. A jogintézmény további elemei, a közösségi részvétel vagy például a megfelelően széles kört felölelő és pontosan megfogalmazott alapelvek és definíciók át- meg átszövik a három pillért és tovább fokozzák hatékonyságukat.

Ez a holisztikus szemlélet új a jogrendszerünkben, azonban az utóbbi évtizedekben kifejlődött környezetvédelmi jog egyik alapvető sajátossága kell legyen hamarosan. Egy kicsit még tovább menve akár a jog megváltozott, vagy legalábbis változóban lévő szerepét is felismerhetjük a közösségi részvétel szisztematikus szabályrendszerében. A XXI. század jogának már nem csupán egyes elszigetelt ügyeket, hanem átfogó problémákat kell tudnia megoldani. Ennek a „posztmodern” társadalmi igénynek valóban csak az aarhusi egyezményhez hasonló, rendszerszemléletű jogintézmények tudnak megfelelni. Egy másik riói alapelv egyébként, az integráció elve ugyanebbe az irányba mutat.

AZ INTEGRÁCIÓ ELVE A KÖZÖSSÉGI RÉSZVÉTELLEN

A környezetvédelmi jog, ahogy mondani szokták, keresztben fekvő jogág, vagy kevésbé tapintatosan kife-

A Környezeti Management és Jog Egyesületet (angol neve, Environmental Management and Law Association után rövidítve: EMLA) 1992-ben alapították a környezet-tudomány különböző területeinek képviselői, egyetemi oktatók és gyakorlati szakemberek. Az egyesület működésének két alapvető iránya rajzolódott ki az évek során: az egyik a szakmai rendezvényekkel, konferenciákkal, továbbképzésekkel, egyetemi oktatással, tanulmányokkal és egyéb publikációkkal kapcsolatos tevékenység, a másik az ingyenes közérdekű környezetvédelmi jogi tanácsadó szolgálat és képviselet a lakosság, az önkormányzatok és társadalmi szervezetek számára.

Az EMLA 1994 októberében alakult környezetvédelmi jogi ta-

nácsadó szolgálatánál jelenleg négy főállású ügyvéd dolgozik. Az egyesület segítségét igénybe venni kívánók a sajtó, honlapunk (www.emla.hu) vagy egyéb környezetvédő társadalmi szervezetek (Ökoszolgálat, KÖTHÁLÓ, helyi szervezetek) révén jutnak el hozzánk.

Az ingyenes közérdekű ügyvédi tevékenység során szerzett egyedülálló tapasztalatait az EMLA sokrétűen kamatoztatja a hazai és nemzetközi szakértői munka, az oktatás, a kutatás és az általános tájékoztatás (részvételre képesítés) területén. Az eddig képviselt több mint ötszáz ügy közül a legfontosabbak kivonata honlapunkon is szerepel.

Legjelentősebb nemzetközi és hazai programjaink a következők:

– A *The Access Initiative (TAI)* projekt, amely 2000-ben egy füg-

getlen környezeti demokrácia indikátor rendszert dolgozott ki a World Resource Institute (USA), a Thailand Environmental Institute (Thaiföld), az ACODE (Uganda) és a Participa (Chile) nevű szervezettel együttműködve. Ezt az indikátorrendszert ma már több mint negyven országban használják különböző civilszervezetek és tudományos munkacsoportok, hogy kormányukat és közvéleményüket szembesítsék a környezeti demokrácia aktuális állapotával. Az EMLA a világszervezetben való részvétel mellett a TAI európai régióját vezeti (www.accessinitiative.eu).

– *Justice & Environment (J&E)*. A visegrádi országokban dolgozó közérdekű környezetvédelmi jogászok által alapított nemzetközi egyesület, amelyhez csatlakoztak kollégák

jezve: olyan jogterület, amely szabályozási tárgyának belső sajátosságai miatt hajlamos agresszívan terjeszkedni a szomszédos jogágak rovására. Elegendő, ha arra gondolunk, hogy a környezetvédelmi jognak és igazgatásnak már ma is milyen sok közös szabályozási területe van a vízgazdálkodással, az erdőgazdálkodással, a közlekedési igazgatással, de akár az energiaügyet vagy a bányászat nagy múltú szabályozási területét is említhetnénk. A környezetvédelmi szempontok és szabályozási szemlélet fokozatos térnyerése ezekben és a hasonló jogágazatokban törvényszerű.

Az integráció elve már az aarhusi egyezmény preambulumban felsorolt alapelvek között is szerepel (16. felhívás), részletszabályai pedig számos helyen utalnak rá. Ezek közül talán a legfontosabb az úgynevezett PRTR szabályozás [5(9) cikk]. A környezeti információ rendelkezésre állása, minősége és aktív, elsősorban internetes, térinformatikai eszközökkel történő terjesztése szempontjából az úgynevezett szennyezéskibocsátási és -átviteli nyilvántartásoknak (PRTR) nagyon nagy szerepük van. Igen ám, csak hogy a veszélyes anyagokra vonatkozó ilyen nyilvántartásokat nemcsak és nem elsősorban a környezetvédelmi hivatali rendszer gyűjti, hanem a kémiai biztonságért felelős közegészségügyi, valamint a katasztrófavédelmet irányító belügyi igazgatás is. A három érintett szakterület integrációja az adatok gyűjtése, feldolgozása és terjesztése terén alapvető gazdasági érdek, hiszen a vállalatoknak jelenleg jószerivel háromféle hatósághoz kell leadniuk ugyan-

azokat a bonyolult adatsorokat, azokat három hatóság dolgozza fel, nem kevés erőforrást felemésztve, és három helyről kérhetik ki az érintett közösségek és az állampolgárok – mindez enyhén szólva is integrációért kiált, természetesen annak fenntartásával, hogy a környezeti szempontoknak egyre nagyobb szerepet kell kapniuk a rendszerben.

Ugyanezt mondhatjuk el az egyezményben szintén megemlített genetikailag módosított szervezetekre (GMO-kra) vonatkozó jogról és jogalkalmazásról a környezetvédelem, a közegészségügy és az iparigazgatás vonatkozásában [6(11) cikk]. Integrálni kell az iparigazgatási és fogyasztóvédelmi szempontokat a környezetvédelmieliekkel az egyezményben szintén hivatkozott termékinformáció szabályozási területén is, hiszen a környezetvédelmi szakma joggal várja el, hogy a termékeken a legfontosabb környezeti sajátosságok (például az energiafogyasztás vagy az élő szervezetekre és a környezetre való veszélyesség) is fel legyenek tüntetve [5(8) cikk].

Nem véletlen mindezek tükrében, hogy az egyezmény definíciós fejezetében a környezeti információ fogalmát úgy határozták meg, hogy abba a rokon területek jogának szabályozási tárgykörei messzemenően beletartoznak. Végül a teljesség kedvéért meg kell említenünk azt is, hogy az integráció elve tulajdonképpen megjelenik a környezeti információhoz való hozzájutás alóli kivételeknél is, hiszen a környezetvédelmi és a környezeti demokráciához fűződő érdekeket itt nagy körültekintéssel össze kell

Észtországból, Ausztriából, Szlovéniából és Spanyolországból. A J&E 2003 óta minden évben négy-öt témakörben ad ki összehasonlító környezetjogi tanulmányokat és fogalmaz meg javaslatokat nemzeti és európai uniós szinten. Az EMLA jelenleg a J&E elnöki és koordinátori tisztségét tölti be.

– Részvétel az aarhusi egyezmény kidolgozásában és az egyezmény betartása felett őrködő bizottság (*Compliance Committee*) munkájában.

– Az európai környezeti jogharmonizáció ellenőrzése és elősegítése Magyarországon és több csatlakozásra váró országban. Itthon a kilencvenes években az EMLA munkacsoportjai dolgozták ki hat kötetben a mindmáig egyetlen átfogó környezetvédelmi jogharmonizá-

ciós helyzetfelmérést, ezt követően pedig a legutóbbi években az Európai Bizottság számára több mint húsz irányelv részletes jogharmonizációs követő elemzését készítettük el. Számos átfogó jogharmonizációs projektben vettünk és veszünk részt Boszniában, Szerbiában, Horvátországban, Albániában és Törökországban.

– Részvétel az MTA és a KvVM VAHAVA projektjében a klímaváltozás hazai hatásairól és az azokra adható válaszokról. A projekt folytatásaként az EMLA önállóan részletes jogalkotási és a joggyakorlatra vonatkozó javaslatokat dolgozott ki számos jogterület (környezetjog, építési jog, közlekedési jog, mezőgazdasági jog stb.) mintegy háromszáz hatályos jogszabályának elemzése alapján.

– Nonprofit Szektor Analízis (NOSZA) program elindítása a magyar civil nonprofit jog fejlesztéséért. E programon belül legfontosabb munkák a tizennégy résztanulmányból összeállított nonprofit jogi helyzetfelmérő kötet, a civilszervezetek bírósági bejegyzésének anomáliáit vizsgáló kötet és a „jogalkotás.hu” program az elektronikus információszabadság előmozdításáért.

A NOSZA programnak a NOSZA Egyesület révén külön szervezeti formát hoztunk létre.

– Ugyancsak elkülönül, szervezetileg önálló egység az egyesület által létrehozott EMLA Alapítvány a Környezeti Oktatás Támogatásáért, amely 1993 óta tizenhárom diákösztöndíj-programot bonyolított le.

hangolni egyéb fontos állami és igazgatási érdekekkel, illetőleg magánszemélyek gazdasági érdekeivel, például az üzleti titok vagy a szellemi tulajdon területén. Ezzel elérkeztünk egy nagyon kényes kérdéshez: vajon mi előrébbvaló – a környezeti, például a szennyezőanyag-kibocsátási adatokhoz való feltétlen hozzáférés lehetősége, hogy az érintettek meg tudják tenni a megfelelő intézkedéseket életük és egészségük védelmére, vagy pedig azoknak az adatoknak, tudásnak a bizalmas kezelése, amelyeket valaki drága pénzen állított elő vagy szerzett meg.

ÉLETHEZ VALÓ JOG – KÖRNYEZETHEZ VALÓ JOG

Az egyezmény preambuluma 6. felhívása a következőképpen szól: „a Részes Felek felismerték, hogy „a környezet megfelelő védelme alapvető fontosságú az emberek jólétéhez és az alapvető emberi jogok betartásához, ideértve az élethez való jogot magát is”. Vajon ez a kitétel azt jelenti, hogy az aarhusi jogalkotó szerint az egyes emberi jogok, így egyfelől az élethez és az egészséghöz, valamint az egészséges környezethez való jog, másfelől pedig a többi, különösképpen pedig a gazdasági alapú jogosultságok, mint a vállalkozás szabadsága vagy a munkához való jog között egy bizonyos hierarchikus viszony volna az előbbi csoport javára? Ilyen messzire nem mennék el, egy ilyen sommás megállapításnak nyilvánvalóan számos alkotmányjogi buktatója lenne. Ugyanakkor ha visszatérünk az előző bekezdésben felvetett konkrét összeütközéshez a környezeti információhoz való jog és az üzleti titok vagy szellemi tulajdon védelméhez fűződő jogok között, azt látjuk, hogy az egyezmény – nagyon helyesen – több szinten is elsőbbséget ad az információs jogok maradéktalan érvényesülésének. Először is az egyezmény 4(4) cikke kimondja, hogy a környezeti információhoz való hozzáférés alóli kivétel eseteit megszorítóan kell értelmezni, minden esetben figyelembe véve azt, hogy a környezeti kibocsátások megismerése alapvető érdek, sőt a 4(4) cikk d) pontja az üzleti titok vonatkozásában kifejezetten kimondja, hogy a kibocsátási információk kiadásának semmilyen esetben sem lehet gátja az üzleti titok.

ELEKTRONIKUS INFORMÁCIÓTOVÁBBÍTÁS ÉS RÉSZVÉTELI DEMOKRÁCIA

A környezeti információkhoz való hozzáférésnek csak az esetek elenyésző részében az az akadálya,

hogy valamilyen harmadik érdek sértene az információ kiadása – sokkal inkább a hatóságok vonakodása, a környezeti demokrácia gyakorlására való felkészületlenség okoz súlyos nehézségeket. Ha ugyanis túljutunk azon a dilemmán, hogy egyáltalán kiadható-e az információ (mint mondtuk, az esetek túlnyomó többségében igen), akkor kérdés lehet egyfelől az, hogy milyen formában, milyen határidőre és milyen költségekkel tudja az adott hatóság a környezeti információt szolgáltatni. Ezek a „technikai részletek” nagyon sok esetben ellehetetlenítik a környezeti információhoz való jog érvényesítését. Ha például csak több ezer oldal lemásolása és persze ennek megfizetése után juthat hozzá a kérelmező a környezeti információhoz, vagy éppen hetekkel, hónapokkal az után, hogy az adott ügyben a döntést már meg is hozták, az információhoz való jog érvényesítése ténylegesen meghiúsul, jöllehet elvi akadálya nem lett volna a kérés maradéktalan teljesítésének. Az elektronikus információs forradalom korában, sőt azon már túl ezek a problémák álproblémának tűnnek, hiszen az internet segítségével nagy tömegű információ szerezhető be, dolgozható fel, továbbítható, adható ki rendkívül gyorsan és olcsón. Az egyezmény igyekszik erre a nyilvánvaló tényre nyomtatékosan felhívni a részes felek figyelmét.

NGO-NYELVEZET

Szerepel még egy elv az aarhusi egyezményben, amely nagy súlyt kaphat a lakosság környezeti jogainak és demokratikus részvételi jogainak érvényesítésében, ez pedig a civil szervezetek (NGO-k) különleges szerepének elismerése. Már a preambulom 13. felhívása utal rájuk, a definíciók között pedig a 2(5) cikk rögzíti, hogy valamennyi esetben érintettnek, érdekeltnek kell tekinteni azokat a civilszervezeteket, amelyek környezetvédelemmel foglalkoznak, illetőleg a 3(4) cikk alapján az egyezményben részes felek kötelezettséget vállaltak az NGO-k megfelelő elismerésére és támogatására. A civil szektor ilyen kiemelt elismerése a közösségi részvétel körében nem véletlen. Valóban minőségileg magasabb szintű környezeti demokrácia valósítható meg általuk, hiszen a közvetítésükkel a környezeti információ hatékonyabban juthat el a nyilvánosság megfelelő tagjaihoz, az érintett közösségek pedig a segítségükkel eredményesebben tudják gyakorolni részvételi és jogorvoslati jogaikat. Ráadásul vannak olyan esetek is, amikor sajnos szinte egyetlen lakossági közösség sem érzi magát közvetlenül érintettnek, legalábbis nem mutatkozik hajlandónak vagy képesnek arra, hogy a környezet védelme érdekében szót emel-

jen. Ilyen esetekben a környezetvédelmi NGO-k az ügyek utolsó mentsvárai lehetnek.

RÉSZVÉTELRE KÉPESÍTÉS

Az egyezmény rendszerének vizsgálatakor láttuk, hogy a közösségi részvétel három pillérének megléte önmagában nem elegendő a környezeti demokrácia biztosításához. Ha nincs a lakosság körében olyan személy, aki a környezeti információk iránt érdeklődne, vagy nincs olyan, aki képes lenne azokat feldolgozni, megérteni és a megfelelő döntéshozatali eljárásokban a környezet védelme érdekében fellépni, sőt szükség esetén az egyébként elvileg rendelkezésre álló jogorvoslatokkal is élni, akkor a közösségi részvétel szépen kidolgozott, cizellált rendszere hiábavaló. Az aarhusi egyezmény éppen ezért csaknem egy teljes cikkelyt szentel a részvételre képesítés témakörének. A részes felek köteletségévé teszi, hogy nyújtsanak megfelelő segítséget és tájékoztatást a nyilvánosság tagjai és szervezetei számára a környezeti demokrácia legfontosabb kérdéseiben.

Az egyezmény részes feleinek harmadik, 2008 júniusában Rigában rendezendő találkozója készített országjelentések ennek megfelelően számos technikai megoldást tartalmaznak. A legtöbb országban a részvételre képesítés, a környezeti nevelés és a legfontosabb környezeti információk aktív terjesztése érdekében külön szervezetrendszer hoznak létre, méghozzá – az integráció elvének szellemében – nem kizárólag a környezetvédelmi hatóságok körében. Több országban a részvételre képesítés tervszerű programjainak állandó elemei a különböző tájékoztató kiadványok, környezetvédelmi kampányok, valamint a nyilvánossággal közvetlen kapcsolatban álló hivatalnokok, NGO-k és egyéb érdeklődők számára külön-külön vagy akár együttesen is megtartott tréningek. A közösségi részvétel szakmai színvonalának, tájékozottságának növelése többszörösen megtérül az állami szervezetek számára, hiszen ezáltal hatékonyabb közösségi részvételhez jutnak, amely többé nem hátráltató tényező, hanem inkább komoly segítség lehet a hatóságok munkájában.

ACTIO POPULARIS

Ha az érintett közösségek és társadalmi szervezetek felkészültsége eléri a megfelelő szintet, joggal merül fel a kérdés, csupán arra legyen-e joguk, hogy a beruházók vagy a hatóságok által indított ügyekben részt vegyenek, vagy esetleg már maguk is fel tudják

mérni, melyek azok az esetek, amelyek a környezeti érdekeket egy adott térségben a leginkább sértik, és maguk is kezdeményezhetik akár a hatóságok, akár a bíróságok megfelelő eljárásait. Az aarhusi egyezmény 9(3) cikke határozottan bátorítja ezt a megközelítést: „Minden részes fél köteles biztosítani, hogy ha megfelelnek azoknak a feltételeknek, amelyeket a nemzeti jogrendszer támaszt, amennyiben ilyen feltételek egyáltalán vannak, a nyilvánosság hozzáférhessen a közigazgatási vagy bírósági eljárásokhoz, amelyekben magánszemélyek vagy hatóságok tevékenységének vagy mulasztásainak az elmarasztalását kérhetik, amennyiben ezek a tevékenységek vagy mulasztások a nemzeti környezetvédelmi jog rendelkezéseit sértik.”

A részes felek soron következő rigai találkozójára beadott országjelentések közül az észt és a szlovén jelentés már jelezte, hogy a környezetvédelmi ügyekben a 9(3) cikk rendelkezéseit kifejezetten az *actio popularis* biztosításával hajtották végre. Más országok, így Hollandia, Lengyelország, Olaszország és Magyarország, ehhez közel álló megoldást alkalmaztak, amelyet több jelentés *quasi actio popularis*-nak nevezett. E szerint az egyezmény 9(3) bekezdésében meghatározott esetekben környezetvédelmi közigazgatási eljárásokat bárki (vagy bármilyen NGO) indíthat, és ezeknek a személyeknek vagy szervezeteknek a közigazgatási bírósági jogorvoslat is korlátozás nélkül a rendelkezésére áll.

JÓ KORMÁNYZÁS

Az aarhusi egyezmény tehát egy sor olyan alkotmányjogi, közigazgatási eljárásjogi és anyagi jogi, sőt polgári és polgári eljárásjogi eszmét előterbe állít és érvényesít, amelyek a modern jog, azon belül a környezetvédelmi jog mint összetett, úttörő jogterület hatékonyságát fokozzák. Az egyezmény jelentősége azonban messze túlmutat a jog világán, mivel rendszerének és hatékonyságának alapvető szerepe van a jó kormányzás politikai és társadalmi követelményeinek érvényesítésében is. Bár „csak” a környezetvédelem területén (ennek kiterjesztő, mi több, terjeszkedő természetéről már szóltunk), a közösségi részvétel ilyen szabályozása döntő szerepet játszik a kormányzati munka minden szintje átláthatóságának és elszámoltathatóságának fokozottabb biztosításában.

Az információhoz való hozzájutásra vonatkozó jog aktív oldala a környezettel és rokon területével foglalkozó hatóságokat arra készíti, hogy munkájukról rendszeresen számoljanak be, elsősorban a gyors és olcsó interneten keresztül – ugyan-

akkor e jog passzív oldala miatt bármikor számolniuk kell azzal, hogy a lakosság, vagy akár speciális ismeretekkel, kiváló nemzetközi és sajtókapcsolatokkal rendelkező NGO-k külön is adatokat kérnek tőlük. Ezzel a háttérrel azután néhány esetben a lakosság képviselői (érintett közösségek, magánszemélyek, NGO-k, stb.) kapcsolatba kerülnek a hatósággal, akár személyesen (például egy közmeghallgatáson), akár írásban, élve a véleménynyilvánítás, tiltakozás, javaslattétel jogával. Amennyiben a hatóság ezekre a kezdeményezésekre nem megfelelően reagál, attól is tartania lehet, hogy a felettes szerv vagy a közigazgatási bíróság elmarasztalja. Nem kétséges, hogy mindezeknek a jogi lehetőségeknek és azok megfelelő, felkészült alkalmazásának óriási jelentősége van a közigazgatás demokratikus működéséhez, azon felül a környezetvédelmi közigazgatási szervek munkájának színvonala, törvényessége szempontjából.

A NEMZETKÖZI JOG KIKÉNYYSZERÍTHETŐSÉGE

Az aarhusi egyezmény különleges nemzetközi jogi helyzetének már több vonatkozásáról szoltunk, de a talán legfontosabbat a végére hagytuk: a részes feleknek a nemzetközi jogban egyedülállóan hatékony jog-kikényszerítési mechanizmusokat sikerült kialakítaniuk már magában az egyezmény szövegében,

illetőleg az első találkozásunkon hozott határozataikban. Ezek közül a rendkívül nagy arányban benyújtott, tartalmas országjelentéseket már említettük. Az egyezmény megfelelő szintű végrehajtásának azonban ennél is fontosabb eszköze az egyezmény betartása felett őrködő bizottság (*Compliance Committee*), amelynek jelenleg nyolc, személyében megválasztott (tehát nem országokat vagy szervezeteket képviselő) tagja 2002 óta huszonhárom ügyben járt el. Ezek közül néhány ügy nem jutott el a döntéshozatali fázisba, mások még folyamatban vannak, azonban hat ügyben már a bizottság döntései által érintett országok megfelelő intézkedései is megtörténtek. Ezek az intézkedések új jogszabályok meghozatalától jogszabályok és a bírósági gyakorlat átfogó módosításán keresztül különböző összetett intézkedési tervek meghatározásáig és végrehajtásáig terjednek.

Az aarhusi egyezmény tehát nagymértékben cáfolja azt a gyakran elhangzó szkeptikus álláspontot, amelyek szerint a nemzetközi jog alapján véve kikényszeríthetetlen, nem több jó szándékú deklarációnál, az egyes országok gyakorlatára, konkrét ügyekre semmilyen érzékelhető hatása nincs. Megalkotásának körülményei, szerkezeti felépítése, titkárságának és részes feleinek folyamatos aktivitása, nem utolsósorban pedig a benne szereplő eszmei tartalom együttesen biztosítja azt, hogy az egyezmény a környezetvédelem és a demokrácia fejlesztésének jelentős eszköze.

ERÓZIÓ VAGY KITELJESEDÉS?*

A büntető eljárásjogot szabályozó törvény akár egyetlen rövid mondatból is állhatna: tisztességesen eljárva kell érvényesíteni a büntetőjogi igényeket. Tudjuk persze, hogy ez csupán hangzatos bölcsesség, mert a mindennapok gyakorlatában nagyon nehéz megfelelni neki és alkalmazni. Lehetetlen ugyanis összeegyeztetni az állam büntetőjogi igényét, a sértett reparációjának kötelezettségét, illetve a terhelt emberi jogainak biztosítását. A három dolog csupán *rangsorolható*, súlyozható, hol az egyik, hol a másik élvez elsőbbséget. S az, hogy milyen módon állítjuk fel ezt a rangsort, az a tisztességes eljárás művészete. A törvény megteremti a megfelelő kereteket (erre szolgál például a bírói pártatlanság vagy a függetlenség megkövetelése, az eljárási feladatok lehető legpontosabb megosztása), ám hogy azok mikor, hogyan, milyen módon tölthetők meg tartalommal, csak egyedi helyzetekben, konkrét ügyekben dönthető el, s ezek nagyon nehéz döntések. Aki azonban Bárd Károly könyvét elolvassa, a helyes megoldáshoz több fogódzót fog találni, mint korábban. Többet és bizonyára jobbat.

A könyv a strasbourgi gyakorlat alapján kínál segítséget nyújtani a jogok és köteleességek imént említett kényes rangsorának felismeréséhez, megfelelő alkalmazásához, akár például a törvénytörő bizonyítékok felhasználásának határaitól, akár a védelem tartalmi garanciáinak érvényesüléséről van szó. Az ismertetett esetek tanulságait szinte azonnal szembesíthetjük a hazai gyakorlattal, így folyamatosan összevethetjük a strasbourgi döntésekből kirajzolódó elveket az itthoni jogalkotási és jogalkalmazási helyzetképpel. Az összevetés általában nem vet ránk rossz fényt. Olykor azonban (például a „büntetőparancs” vagy a terhelt távollétében folytatott eljárás egyes rendelkezései kapcsán) jól érzékelhetően szükség lenne további közös gondolkodásra. Ezt a szerző gyakran fel is kínálja számunkra.

*

A mű négy fejezetét megelőző bevezetés a strasbourgi emberi jogi ítélkezés jelentőségét méltatja, és utal a bíróság növekvő aktivizmusára. S valóban:

míg az egyes ítéletek tíz-tizenöt éve jogsértés esetén beérték az elégtétel nyújtásának szükségességével, ma már mind gyakoribb, hogy az okozott sérelem orvoslásának módját is előírják és ellenőrzik. Ez utóbbi körben is előtérbe kerülhet konkrét korrekciók (azonnali szabadlábra helyezés, az eredeti állapot helyreállítása stb.) megkövetelése. Változik a bíróság szerepköre is. „Az újabb fejlemények arra utalnak – hangsúlyozza a szerző –, hogy a Bíróság olyan jogosítványok birtokába jutott, amelyek egyfajta európai alkotmánybíróság, illetve legfelső bíróság irányába fejleszthetik” (30). A fokozódó aktivizmusnak – ezáltal a szubszidiaritás elve háttérbe szorulásának – egyik általános oka bizonyára az erősödő európai integrációs törekvések hatásában kereshető.

Az első fejezet a perbeli megismerés kérdéseit taglalja, olyan izgalmas és aktuális kérdésekre is választ keresve, hogy igazolható-e a tisztességes eljáráshoz való jog korlátozása a bűncselekmény súlyára hivatkozással.

Ma – szerencsére jobbára külföldön – lépten-nyomon azt látjuk, hogy a „terroristaveszély” szinte misztifikálódott fogalma révén gyakran igazolva látják alapvető garanciák fétretételét, akár alapelvi szintű intézmények megnyirbálását, alaposan ki-munkált dogmatikai elvek tagadását.

Bárd Károly arra a következtetésre jut, hogy „a fair eljáráshoz való jogot az Egyezmény abszolút értékű jogként fogalmazza meg, amennyiben vele szemben más alapjog, vagy érdek mérlegelését nem engedi. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tisztességes eljárás tartalmát kitöltő valamely részjogosítvány ne lenne korlátozható. Az egyes elemek tehát nem abszolútak, bár az Egyezmény szövegében a korlátozás lehetősége nem jelenik meg” (58).

Az egyes döntésekben gyakrabban kerül sor úgynevezett nem nevesített jogosítványok (például a fegyverek egyenlőségének elve vagy a később részletesebben vizsgált „hallgatáshoz való jog” óvatos megnyirbálására, ám esetenként nem kizárt nevesített jogok „legitim célok érdekében és arányosan” történő korlátozása sem. A szerző maga is idéz olyan strasbourgi ítéletet, amely a védőhöz való jog érvényesülését az arányosság függvényében tekinti

* BÁRD Károly: *A tisztességes eljárás büntetőügyekben – emberijog-dogmatikai értekezés*, Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2007.

aggályosnak, illetve elfogadhatónak.¹ Ma még talán (s tegyük hozzá: szerencsére) – ha láthatóan jelentős viták árán is – tartja magát az a nézet, hogy „a tisztességes eljárás kiemelkedő státusza nem engedi, hogy a célszerűség szempontjának alárendeljék” (62).

A második fejezet a bíróság pártatlanságának követelményét és ennek konzekvenciáit vizsgálja. E körben az egyik érdekes probléma a nyomozás során közreműködő bíró és az ítélező bíró összeférhetetlenségének megkövetelése. Emlékezhetünk, bizonyos fokig nálunk is aktuális kérdés volt e körben, hogy feltétlenül indokolt-e bírót a nyomozás során igénybe venni, nem felel-e meg az egyezmény kritériumainak, ha a „bírói jogkörrel felruházott személy” akár maradhatna az ügyész is. Annak idején súlyos felhördülések álltak ennek útját. Aztán csodálkozva láttuk: Strasbourg semmi kivétlivalót nem talált abban, hogy például Romániában a nyomozás során továbbra is ügyész – mint egy szimpla modifikációval „bírói jogkörrel felruházott személy” – tartóztathatta le a terheltet, a lényegét ugyanis abban keresték, hogy a személyi szabadság korlátozásáról döntő hivatalnok a további (a bűnösséget érintő érdemi) eljárásból ki legyen zárva.

A szerző számos ügy elemzéséből levont következtetése is az, hogy „a bíró pártatlansága felőli legitim aggályok forrása lehet a funkcióhalmazódás, vagyis ha a bíró nemcsak ítélezik, hanem tartalmilag bűnüldözői/vádlói feladatokat is ellát, függetlenül attól, hogy ezt a vádhatóság tagjaként, vagy vizsgálóbíróként teszi” (119). Ha azonban ilyen funkcióhalmazódás nincs, s az előkészítő eljárásban közreműködő hivatalnok a bűnösség kérdésében sem kényszerült (előzetes) állásfoglalásra, akkor elfogultság feltételezésének nem lehet reális alapja.

Mindez több tanulással jár. Egyrészt azzal, hogy az emberi jogok biztosítása, a tisztesség kérdése nem mechanikus, nem formai, nem szervezeti, hanem egyértelműen tartalmi konzekvenciákat jelent. A tartalom pedig a lehető legváltozatosabb formák között érvényesíthető. Persze (kiváltképpen egy-egy új rezsim esetén) erős a csábítás látványos szervezeti átalakulásokat felmutatására. Mert azt gondolják, hogy e struktúrareformok önmagukban képesek a tisztességet garantálni, vagy legalább az elszántságot igazolni. Tényleg érzük be ennyivel? Valóban fontosabb a kirakat, mint a tartalom?

S íme, itt vagyunk már a másik tanulásnál. Számomra úgy tűnik, hogy bizonyos európai elvárásokat immáron hosszabb ideje hajlamosak vagyunk túlértékelni és túlteljesíteni. E körben egyaránt felhozhatók eljárási és anyagi jogi példák.

Európai ösztönzésre *penzmosás* nevű tényállást

konstruálunk, hogy elmondhassuk, ezen túl nem bűnpártolásnak vagy orgazdaságnak fogjuk tekinteni az e körbe vonható, már a Csemegi-kódex idején büntetett magatartásokat. Igaz, ennek során büntetjük a saját bűncselekményből származó pénz tisztára mosását is, amiről viszont korábban száz évig támadhatatlan elvi okfejtéssel kimutattuk, hogy ezek büntetlen utóselekmények. Súlyos dogmatikai kompromisszumok árán törvényt hozunk testületek büntetőjogi felelősségéről, hogy azután négy év alatt egyetlen olyan ügy szülessen, amelyben a céggel szembeni szankciót közigazgatási keretek között is alkalmazni lehetett volna.² Európai nyomásra bevezetjük a büntetőjogi mediációt, noha hasonló eljárást már évek óta ügyészi vádhalasztás keretében is alkalmazhattunk (volna).

Eljárhatunk viszont akár a legsúlyosabb büntetést kiszabva az olyan terhelt ellen, akit életében egyetlen hatóság egyetlen percre sem látott, ha papírunk van róla: megpróbáltuk őt előkeríteni, de sikertelenül. Valószínűleg gyakran így lehetünk a strasbourgi – nem is mindig következetes – esetjoggal is: elmarasztalásunktól tartva olyan instrumentumokat is „honosítunk” vagy kipróbálunk, amelyekkel szemben valódi, reális igény nem feltétlenül támasztható, s amelyeknek akár diszfunkcionális következményei is lehetnek.

KIT VÉDJÜNK: A TANÚT VAGY A TERHELTET?

A harmadik fejezet a büntető perbeli bizonyítás és a tisztességes eljárás összefüggéseit a terhelt, illetve a tanúk személyes jelenlétének vagy a törvénysértően beszerzett bizonyítékok aspektusában vizsgálja. Itt végképp olyan kérdések kerülnek terítékre, amelyek az ítélezés mindennapjait alapjaiban érinthetik. Érdekek ütköznek itt is, például a tanúvédelem napjainkban felértékelődni látszó indokai és a vádlott terhelt tanúkkal való konfrontációjának joga.

A szerző részletesen elemzi és értékeli a bíróságok a tárgyalástól távol tartott tanúk kapcsán hozott, azóta szinte klasszikussá váló eseteit, például az Unterpertinger-, a Kostovski-, a Doorson-, a Lüdi- vagy a Van Mechelen-ítéletet.³ Ezekből az ügyekből mára körvonalazódik az EJEB-nek a védett tanúk igénybevételével kapcsolatos, meglehetősen szigorú gyakorlata, amely egyébként megfelel az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága R (97) 13. számú ajánlásában írtaknak is. A lényeg talán abban összegezhető, hogy a tanúk védelme ugyan széles körben indokolt lehet, ám bűnösséget megállapító ítélet *kizárólag* vagy zömében olyan tanúk vallomása-

ra nem lehet alapítani, akik a vádlottal személyesen nem konfrontálódhattak.

A tanúvédelem intézményrendszere és gyakorlata nálunk még mindig meglehetősen kiforratlan. Úgy tűnik, önmagában a szabályozás *alapvető* kritikára nem adhat okot. A különösen védett tanú esetében probléma lehet, hogy a hatályos szabályok szerint a védelem részére egészen a vádirat kézhezvételéig nem nyílik lehetőség a különösen védetté nyilvánítás kifogásolására sem. Ez ellentétben áll az idézett ajánlás azon előírásával, hogy különösen védetté nyilvánításra „a felek meghallgatása után” kerülhet csak sor. Az e rendelkezéssel szembeni bizalmatlanság nem feltétlenül indokolt, hiszen a felek meghallgatása – megfelelően alkalmazva – nem jár szükségképpen a tanú kilétének felfedésével.

Nem tudtuk megnyugtatóan megoldani az ajánlás által szintén kívánatosnak tartott úgynevezett igazoló eljárás (*verification procedure*) eljárási törvényünkbe iktatását sem, jöllehet az „a vádlott és a védő számára hatékony helyettesítő eszköz lehet olyan kétes körülmények felkutatásában, melyek komolyan érinthetik az anonim tanú megbízhatóságát”.⁴ Az ajánlásokban foglaltak persze távolról sem kötelező előírások. Az EJEB gyakorlatában azonban az említett szempontok mégis szinte kötelező erővel érvényesülnek. Bárd Károly szerint „az Egyezmény megsértésének veszélyét növeli, hogy bár az 1998. évi XIX. törvény az alapvető rendelkezések közül elhagyta a bizonyítás szabad rendszerére utalást, de a szabad bizonyítás elve továbbra is érvényes [...] A Be. szabályai tehát elvileg nem zárják ki, hogy a bűnösséget megállapító ítélet alapján jelentős mértékben vagy akár egyedül olyan tanúk vallomásai képezzék, akiket a védelem alanyai az eljárás egyetlen szakaszában sem kérdezhettek ki közvetlenül” (224).

Valószínűleg nem adható bölcsebb tanács annál, hogy az egyes ügyekben alaposan, a konkrét sajátosságoknak megfelelően kell megkeresni azokat az ellensúlyokat, amelyek az indokolt anonimitás mellett az érdemi védekezést lehetővé teszik. Igaz, ennek nem kizárólag egyetlen törvényben biztosított módja, eszköze lehet. Megoldható lenne például a tanú védetté nyilvánításának folyamatába valamiféle kontrollmechanizmust beépíteni, esetleg a zárt célú videorendszer kiterjesztését lehetővé tenni különösen védett tanúk kihallgatása céljára.⁵ A legfontosabb azonban a tanúvédelem intézményének kivételes, mértéktartó, arányos alkalmazása. S talán itt válhat a szerző megközelítése, szemlélete a napi gyakorlat részévé. Bebizonyítja, hogy nincs, nem is lehet olyan érdek, amelynek igazolásához törvénysértés révén juthatunk el.

Örvendetesnek tartom, hogy mindez ma már nem csupán fikció: lassan tényleg az ítélkezés szerves ré-

szévé válik. A Fővárosi Bíróság másodfokon nemrégiben hozott egy olyan ítéletet, amelyben kirekesztette a bizonyítékok köréből annak a tanúnak a vallomását, aki egy „próbavásárlásnak” nevezett akció során felbujtotta a vádlottat szerzői joghoz kapcsolódó jog megsértésére (kifejezetten és határozottan azt kérte az eladótól, hogy a pult alól olcsóbb, másolt szoftvert adjon el neki).

Érdeemes idézni a bíróság okfejtését: „A Magyar Köztársaság jogalkalmazói kötelesek figyelemmel lenni az Európai Emberi Jogok Egyezményére, illetve figyelembe venni az Európai Emberi Jogi Bíróság ítéleteit. Az Egyezmény 6. cikkelyében foglalt tisztességes eljárást sérti a felbujtás útján szerzett bizonyíték felhasználása. A másodfokú bíróság utal az Emberi Jogok Európai Bíróságának a Teixeira de Castro Portugália elleni ügyében 1998 június 9-én kelt ítéletére (BH 1998/9). Ebben megállapították az Egyezmény 6. cikkének 1. pontja megsértését, mivel a terhelt elítélésére a bűncselekmény elkövetését provokáló tanúk vallomása alapján került sor. Erre figyelemmel pedig I. A. vallomása a büntetőeljárásban nem használható fel. Nyomatékosan kell hivatkozni arra is, hogy nevezett a Be. 178. § (2) bekezdésére figyelemmel fedett nyomozónak sem minősülhet. Nem kétséges, hogy a szerzői jogok megsértésével kapcsolatos bűncselekmények elszaporodtak, a közérdek azonban nem igazolhatja a felbujtás útján szerzett bizonyítékok felhasználását.”⁶

A HALLGATÁS JOGÁTÓL A HALLGATÁS „TAKTIKÁJÁIG”

A mű negyedik fejezete a terhelt *hallgatáshoz való jogának* kérdését elemzi. „Az emberiség történetének tragikus tapasztalatai a tortúrával és más, a vádlottat vallomás tételére késztető kényszerítő eszközökkel végül is azt eredményezték – fogalmazta meg Stanislaw Waltos már több mint 30 éve –, hogy a jelenlegi civilizált világban nincs olyan büntető eljárás, amely ne hangsúlyozná a vádlott vallomás megtételével kapcsolatos szabadságát.”⁷ Az elv azonban sokáig valóban csak elv maradt.

Emlékszem, milyen erőteljes támadásokban volt részem a nyolcvanas évek elején részem, amikor magam is bíraltam azt az iránymutatásként közzé is tett ügyészügyi állásfoglalást, mely szerint „a gyanúsítottat nem a vallomástétel megtagadásának jogára, hanem a vallomástétel megtagadása esetén ennek következményeire kell figyelmeztetni”.⁸ Kiváltképpen álszent része volt az állásfoglalás indokolásának az a gondolatsor, amely éppen a terhelt érdekeire hivatkozva tartotta szükségesnek jogai elhallgatását. Az érvelés lényege szerint a Be. „a nyomozó ható-

ságok feladatává teszi a bűncselekmények gyors és alapos felderítését, valamint a bűncselekmények elkövetőinek felelősségre vonásához szükséges eljárási cselekmények elvégzését. A gyanúsítottat az alapos gyanú közlését követően ki kell hallgatni. Már ezeknek a rendelkezéseknek az összevetéséből, de a tényállás felderítésének kötelezettségét kimondó alapelvől is kitűnik, hogy a hatóságnak törekednie kell – a gyanúsított jogainak tiszteletben tartásával – minden bizonyítási eszközt felhasználni a tényállás felderítésére, a bűncselekmény elkövetésének és az elkövetők kilétének bizonyítására. De a hatóságnak kötelessége a mentő és a büntetőjogi felelősséget enyhítő körülményeknek a felderítése is. Különösen az utóbb megjelölt körülmények bizonyítására szolgáló eszközök között fontos a gyanúsított vallomása. A büntető eljárás céljának mondana ellent, ha az eljáró hatóság a kihallgatás előtt arra figyelmeztetné a gyanúsítottat, hogy a vallomástételt megtagadhatja.⁹ A Belügyi Szemle egyes szakcikkei „antiszociális beállítottságúnak” minősítették azokat, akik mégis vállalták a kockázatot, és a hallgatás jogát választva nem voltak hajlandók részletes vallomást tenni.¹⁰ Hosszú út vezetett tehát a hallgatás jogának 1989-es kifejezett deklarálásáig.

Különös, hogy mire a hatóságok pragmatikus érveinek tarthatatlansága végre nyilvánvalóvá vált, az európai gyakorlat megint egy picit továbblépni (vagy inkább visszalépni?) látszik. Vélhetnénk ugyanis, hogy valamely elismert, elfogadott jog tényleges gyakorlása folytán a jogosult soha nem kerülhet hátrányos helyzetbe; konkrétan: a hallgatás jogának gyakorlása közvetve sem fordítható ellene. Alanyi jogok, az önrendelkezés, a személyes választás jogának gyakorlása áttételesen sem járhat negatív következményekkel.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága azonban ez kérdésben – mint Bárd Károly meggyőzően igazolja – nem teljesen egyértelmű. Számos ítélet ismert, amelyben kifejtették: „pusztán a hallgatás a bűnösségre levont következtetést nem teszi ugyan lehetővé, ám »más bizonyítékok mellett latba eshet az is, ha a hallgatásból egyszerű, józan ésszel levont következtetés nyomán az állapítható meg, hogy a vallomás mellőzésének egyszerű magyarázata nincs.«”¹¹

Kezdetben mindez elsősorban a szakirodalomban kapott hangot,¹² később ír és angol ügyekben, majd lassan szerte Európában elfogadott elvvé vált. Indokoltan hangsúlyozza a szerző többször is: „a kontinentális eljárási jog igyekszik a vádlottat megszólalásra bírni.” Egyetértek azzal, hogy úgy tűnik, a terhelti hallgatásnak mindinkább kézzelfogható ára, elképzelhető, hogy mind magasabb ára lehet. Pedig nem nehéz megmondani, jobb-e tolerálni az esetleg

közvetett módon kieszközölt, s áttételesen sem fenyegetett hazugságsorozatot, vagy pedig lemondani a hallgatásból levont negatív következtetésekről.

FÉLRE AZ ELVEKKEL – „HA AZ ELKÖVETŐ SZEMÉLYÉT NEM SIKERÜL MEGÁLLAPÍTANI?”

Ugyanilyen izgalmas konfliktusokat rejtő – a szerző által csak érintőlegesen vizsgált – ügycsoport lehet az, amelyben az önvádra kötelezés a bizonyítási teher elvének áthárításával, illetve megfordulásával összefüggésben vetődik fel, s amelynek e sorok írásakor különös aktualitást ad a szabálysértési eljárásban tervezett – sommásan és nem is teljesen pontosan, de a lényegét kifejezve –, „objektív felelősségnek” nevezett intézkedéscsokor bevezetése.¹³

Figyelemre méltó, hogy az EJEB néhány döntésében nem állapított meg egyezményesértést azoknak a kérelmeknek a vizsgálata során, amelyek a bűnösség vélelmét kifogásolták különféle igazgatási, elsősorban vámeljárásokban.¹⁴ Ezekben az ügyekben a kérelmezőknek kellett volna bizonyítaniuk, hogy a birtokukban lévő vámárúnak minősülő termékek nem csempészet vagy vámogazdaság tárgyai.

Úgy tűnik, az EJEB nem kívánja elvi kérdésként kezelni a bizonyítási teher esetenkénti megfordításának problémakörét, minthogy valamennyi hasonló ügyben az igazgatási jogkörben alkalmazott „bűnösségi vélelmet” más bizonyítékok is alátámasztották, így összességében nem ítélte úgy, hogy megsértették a tisztességes eljárás követelményét. Érdekes, hogy eddig a hasonló kvázi büntetőeljárásokat tekintve a magyar Alkotmánybíróság mércéje ennél látszólag szigorúbb volt. A 41/1991. (VII. 3.) AB határozat (ABH 1991, 169) jó példája annak, mennyire elválaszthatatlanok egymástól a tisztességes eljárás egyes elvei, hogyan függ össze szorosan az ártatlanság vélelme a bizonyítási teherrel és az önvádra kötelezés tilalmával. Az indítványozók az akkor még hatályos devizahatósági eljárásról szóló rendeletnek azon rendelkezéseit támadták, amelyek az állampolgárokat bizonyos esetekben nyilatkozattételre kötelezték. Ezzel kapcsolatban az Alkotmánybíróság kifejtette, hogy a kötelező vallomástétel előírása a devizahatósági eljárásban azt jelenti, hogy az eljárás alá vont ügyfél adott esetben önmagát vádolja bűncselekménnyel, holott az alkotmány úgy rendelkezik, hogy „a Magyar Köztársaságban senki sem tekinthető bűnösnek mindaddig, amíg büntetőjogi felelősségét a bíróság jogerős határozattal nem állapította meg” (ABH 1991, 170). Az ártatlanság vélelmének érvényesülését biztosítja tehát, ha az ügyfél jogosult

megtagadni a vallomást. Az érvelés így folytatódik: „az Alkotmánybíróság természetesen tisztában van azzal, hogy ez az alkotmányos elv elsősorban büntetőjogi elv. Álláspontja szerint azonban olyan egyéb eljárásokban – mint a devizahatóság előtt folyamatban lévő eljárás is –, ahol az eljárás alá vont ügyfél vallomástétele esetében önmagát bűncselekménnyel vádolná, alkalmazandó” (ABH 1991, 169). Ilyenkor mód nyílik tehát az alkotmány tágabb értelmezésére, melynek konzekvenciáit egyébként a közigazgatási eljárásban le is vonták.

Hat évvel később az Alkotmánybíróság még tovább ment, amikor abban a kérdésben kellett döntenie, hogy mennyiben alkotmányos a szabálysértési törvénynek az az akkori rendelkezése, melynek értelmében az állami vállalatot, egyéb állami gazdálkodó szervet, szövetkezetet, társadalmi szervezetet, egyesületet vagy más szervezetet terhelő köteleesség megszegése esetén a szabálysértésért – ha az elkövető személyét nem sikerül megállapítani – a szerv vezetőjét, illetve a munkáltatót kell felelősségre vonni 63/1997. (XII. 12.) AB határozat, ABH 1997, 365]. Az indítványozók azért tartották e rendelkezést alkotmányellenesnek, mert az objektív felelősség elvén alapul, s így nem a tényleges elkövetőt, hanem azt a személyt vonják felelősségre, aki az elkövetőt nem tudta megnevezni. Ellentétesnek tartották az idézett előírást a további elvvel, amely csak tevékenységet vagy mulasztást enged szabálysértéssé nyilvánítani, végül a bűnösségi elvvel is, melynek alapján nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor kellő gondosság ellenére sem volt tudomása (ABH 1997, 366).

Az Alkotmánybíróság lényegében egyetértett az indítványozókkal. Hangsúlyozta, hogy a szabálysértési eljárás rendje inkább közelít az államigazgatási eljárás általános szabályaihoz, de a büntetőeljárás egyes elemeiből is építkezik: így például a felelősségi szabályok terén. Szabálysértés elkövetője csak meghatározott életkort elért és megfelelő felismerési, akaratképző képességgel rendelkező természetes személy lehet, a büntetőjogi értelemben vett felelősség alapján. Szabálysértés miatt az elkövető akkor vonható felelősségre, ha cselekménye szándékos vagy gondatlan, s a bizonyítási teher – a büntetőeljáráshoz hasonlóan – a hatóságokat terheli. A szabálysértési felelősségre vonás pedig a jogsértés természete, az elbírálás rendje és a szankció jellege tekintetében a büntető-igazságszolgáltatáshoz áll közel, azzal rokon. A szabálysértési felelősség – legyen bár az elkövetett jogsértések igazgatásellenesek vagy kriminális jellegűek – alapvetően „bűnfelelőség”, azaz természetes személy múltban elkövetett jogsértésére válaszol, s a felelőhatóság alapján meg-

határozott – represszív jellegű – joghátrányt helyez kilátásba.

A tényleges elkövető helyett az adatszolgáltatást elmulasztó személy felelősségre vonása semmiképpen nem áll összhangban az „elkövető” felelősségre vonásával s a felelőhatóság követelményével. Az említett rendelkezés sajátos feljelentési kötelezettséget ír elő a szervezet vezetője számára, hiszen csak akkor mentesül a felelősség alól, ha megnevezi a (feltételezett) elkövetőt. E szabályozás indokolatlanul csökkenti a hatóság felderítési, bizonyítási kötelezettségét – méltánytalanul áthárítva e terhet a szervezet vezetőjére.

Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a jogállam egyik alapelve az ártatlanság vélelmének elve. Ez az alkotmányos – bár elsősorban büntetőjogi – elv az Alkotmánybíróság értelmezése szerint egyéb (különösen kriminális jellegű) eljárásokban – így a szabálysértési eljárásban – is alkalmazható (ABH 1997, 372). Az ártatlanság vélelmének érvényesülése a szabálysértési eljárásban az elkövető számára kedvező eljárásjogi helyzetet teremt, ami az elkövető egész eljáráson végigvonuló ügyféli jellegű jogosultságaiban és e jogok tiszteletben tartására irányuló hatósági kötelezettségekben fejeződik ki. Az ártatlanság vélelmének következménye, hogy a szabálysértési eljárásban a bizonyítási teher nem az elkövetőre, hanem a szabálysértési ügyekben eljáró hatóságokra hárul. A tényállás tisztázása alapvetően a szabálysértési hatóság feladata.

Végül hangsúlyozta a döntés, hogy a megtámadott rendelkezés összeegyeztethetetlen a jogállamiság (jogbiztonság) elvével is, mivel ellentétben áll a büntető- és a szabálysértési eljárás egyik alapvető tételével. Olyan eljárás pedig, amelyben az egyik meghatározó alapelv nem jut érvényre, nem tekinthető a jogállamiság (jogbiztonság) szempontjából alkotmányosnak. Az Alkotmánybíróság ezért a felelősség áthárítását, illetve kiterjesztését lehetővé tevő sajátos rendelkezést megsemmisítette.

Kíváncsian várhatjuk ezek után, hogy az idézett magasztos alkotmányos elvek újabb tíz év elteltével vajon olyan mértékben elhamvadtak-e a pragmatizmus olvasztótégelyében, hogy az aktuális hasonló jogszabály – amely csupán annyiban különbözik a korábbtól, hogy a közlekedési morál romlása és a személyes felelősség tisztázásának nehézségei miatt most *általában, minden* üzemben tartó mögöttes felelősségét kívánják az adatszolgáltatás megtagadásához vagy sikertelenségéhez kötni – kiállja-e az Alkotmánybíróság újabb próbáját.

Mindenesetre Bárd Károly monográfiájából érveket meríthetünk annak kimondásához is, hogy a tisztességes eljárás követelményeiből nem csupán a

bűncselekmények kiemelkedő jellegére vagy súlyára, hanem a bűnözési helyzet általánosan aggasztó alakulására s még kevésbé a bizonyítási nehézségekre hivatkozva sem engedhetünk.

NEM SZKEPTIKUS, INKÁBB ÓVATOS PROGNOZIS

Erózió vagy kiteljesedés? – tettem fel a címben az emberi jogok jelenét és esetleges jövőjét érintő kérdést. Nos, a könyv elolvasása után talán valahogy úgy lehetne fogalmazni: talán még bízhatunk abban, hogy folytatódik az emberi jogok erősödésének, kiteljesedésének folyamata. Nyomban hozzátehetjük azonban azt is: ez a folyamat olykor szükségképpen korábbi értékes vagy annak vélt elvek, intézmények átalakulásával, feladásával vagy eróziójával is járhat, s láthatóan jár is.

Eljutottunk az emberi jogok tiszteletben tartásának hangsúlyozásától odáig, hogy ezek relativizálódása akár színvonalasnak tűnő jogi okfejtésekben is tetet ölthet. A mi felelősségünk rámutatni, hogy itt vagy ott esetleg megengedhető a korlátozás, van azonban olyan hely és mód, ahol nem. Hogy ez a követelmény túl általános? Hallgassa meg a tisztelt olvasó az éppen aktuális napi híreket, és nyomban konkretizálhatja a mondanivalót. Bárd Károly elemzései persze óvatosak, de nem teszik kétségessé, hol húzódnak az értelmezésünk és a felelősségünk határai.

JEGYZETEK

1. *Poitrinol versus France* 14032/88 (23/11/93), A277-A.
2. Ez volt a nemrégiben elsőfokú döntéssel végződött ügynevezett paprikaügy egyik szála.
3. *Unterpertinger versus Austria* 9120/80 (20/11/1986), A110; *Kostovski versus the Netherlands* 11454/85 (20/11/1989), A 166; *Doorson versus the Netherlands* 20524/92 (26/03/96), Reports 1996-II; *Lüdi versus Switzerland* 12433/86 (15/06/1992), A238; *Van Mechelen versus Netherlands* 21363/93 (23/04/1997), Reports 1997-II.
4. Az R(97) 13. számú, „a tanúk megfélemlítéséről és a védelem jogairól” szóló ajánlás indokolásának 75. pontja.

5. Sajátos ellentmondás, hogy a Be. 244/A. § (2) bekezdés d) pontja értelmében a védelmi programban szereplő tanú kihallgatható zárt célú távközlő hálózat útján, a különösen védett tanú viszont nem. Pedig, mint tudjuk, megoldható, hogy a tanút (a helyszínen feltett kérdések által kiváltott reakcióit is) csak a bíró lássa, (eltorzított) hangját azonban mindenki hallhassa. Ez nyilvánvalóan több lehetőséget kínál a védelemnek, mintha kivonatokban foglaltak ellen érvelne, ám megvan a veszélye is: a tanú nem feltétlenül tudja felmérni, mikor közöl olyan adatot, melyből következtetni lehet kilétére. Ha az ilyen kihallgatást a tanú szavahihetőségének megvizsgálását lehetővé tevő előzetes eljárás mellett alkalmazzánk, valószínűleg nem kellene szemrehányástól tartanunk.
6. Fővárosi Bíróság 27. Bf. 7810/2007/3. Az eset ismertetésének kapcsán talán lehet egyetlen apróbb kritikai megjegyzésem a monográfiával kapcsolatban is: a függelékben az esetmutató számos ügy kapcsán áttételesen sem utal arra, hogy az eset melyik elv vagy intézmény kapcsán fontos; önmagában az ábécésorrendben szereplő jogesetekkel és azok számával az olvasónak nehéz mit kezdenie.
7. Stanislaw WALTOS: *A terhelt eljárási helyzete a Lengyel Népköztársaság büntető eljárásában*, Magyar Jog, 1974/12, 737.
8. Ügyészeti Közlöny, 1973/12, 56.
9. Uo.
10. Török Zsolt: *Audiatum et altera pars!*, Belügyi Szemle, 1987/11, 67.
11. *Murray versus the United Kingdom* 18731/91 (25/01/96), Reports 1996-I.; *Averill versus the United Kingdom* 36408/97 (6/6/2000), Reports 2000-I.
12. Lásd például James MICHAEL, Ben EMMERSON: *The Right to Silence*, European Human Rights Law Review, Launch Issue 1995, 4-19.
13. A rendelkezés értelmében 300 ezer forintig terjedő bírsággal sújtható a gépjárművek üzemen tartója abban az esetben, ha az általa üzemeltetett gépjármű vezetője megszegi a közúti közlekedésre vonatkozó előírásokat, és nem sikerül megállapítani, ki vezette a járművet a szabálysértés elkövetésekor. A tulajdonost ugyanez a kötelezettség terheli, ha a vezetőtől nem sikerül behajtani a bírságot.
14. Például *Salabiaku versus France* 10519/83 (07/10/88), A-141-A; *Pham Hoang versus France* 10487/91 (25/09/92), A-243.

AJÁNLÓ

TERMÉSZET ÉS SZABADSÁG. HUMÁNÖKOLÓGIAI OLVASÓKÖNYV

Az emberi tevékenység okozta károkkal, a környezeti katasztrófákkal, a klímaváltozással kapcsolatos kérdések bölcséleti és etikai távlatának kidolgozása nem valamiféle felesleges elméleti szörszálhasogatás, a konkrét, gyakorlati válaszok és tettek helyett végzett zabhegyezés, hanem a fenti problémák rendszerjellegű, holisztikus voltának tudatában levő, arra holisztikus válaszokat kereső gondolkodás. Mindez úgy is megfogalmazható, hogy korunk ökológiai krízishelyzete nem pusztán problémák felismerését, tudatosítását és megoldását kívánja, hanem ennél sokkal többet (ami viszont az uralkodó természettudományos, politikai, gazdasági logikák számára sokkal kevésbé megragadható): szemléletmódunk, lehetséges céljaink, létmódunk egészének áthangolását. Már nem a fennálló rendszeren belül jelentkező anomáliák felszámolásáról van szó, amelyet a rendszer logikájának megsértése nélkül (de legalábbis alapjainak érintetlenül hagyásával) lehet kezelni, hanem ennek a rendszernek az egészére való rákérdézésről, kérdéssé tételéről, azaz a gondolkodás sokkal alapvetőbb, radikálisabb feladatáról.

Ennek a gondolat munkának a különböző tudományterületeken zajló folyamatait mutatja be a 2000-ben megjelent, Lányi András szerkesztette *Természet és szabadság* című „Humánökológiai olvasókönyv”. A tanulmánygyűjtemény felépítésének íve, a fejezetek sorrendje akár a fenti gondolatmenettel is kapcsolatba hozható, amely az „ökológiai fordulat” filozófiai, antropológiai és történeti irányultságú végiggondolásától (*A természet megértése vagy a megértés természete?*), az etikai birodalmának a környezet, a „minden élők” felé történő megnyitásán, kiterjesztésén keresztül (*Környezet és etika*), az emberi közösségek ökológiai távlatú vizsgálatán (*Társadalomökológia*) át a mindezen belátásokra támaszkodó, a gyakorlatba is átültethető, közgazdaságtanilag is értelmezhető cselekvési lehetőségekig (*A fenntartható társadalom*) terjed. Az egyes fejezetek „lépcsőin” az általánostól a konkrét felé haladva merülnek fel az ökológiai gondolkodás alapkérdései. A legáltalánosabb, filozófiai megközelítésben ez az emberi világ és a természet dialektikáját, az ökológiai vál-

sághoz vezető társadalmi-gazdasági berendezkedés és kulturális állapot történeti gyökereit, a ráció és a technika (és a számukra a pályát megnyitó filozófiák) korlátlan uralomra jutásával kiszoruló gondolkodásformák rekonstrukcióját (és a rehabilitálásukra tett kísérleteket) vagy éppen egy új filozófiai konstrukcióban való életre keltését jelenti. Az etikai megközelítéssel jellemezhető írások az ember ökológiai belátásokkal tisztázott ontológiai helyzetére alapozva kísérlik meg környezet, a természet és az ahhoz viszonyuló, de abból ki nem szakítható ember kapcsolatát új alapokra helyezni. Ennek a problémakörnek talán a legösszetettebb végiggondolása a kötet címadó tanulmányában, Leslie Paul Thiele írásában megy végbe, aki az ökoetikai irányzatok közötti viták mögött álló elméleti félreértéseket, tisztázatlanságokat is igyekszik feltárni. Ezt követően már az emberi közösségek világába lépünk át: a humánökológia a bioökológia eredményeire és belátásaira támaszkodva kísérli meg feltérképezni az emberi populációk működését és vizsgálni fennmaradásuk lehetőségeit. Ez a megközelítés az emberi élőhelyek minőségének olyan egészen gyakorlati kérdéseire is eljut, amilyenek például Murray Bookchin *Városellenes urbanizáció* című írásában fogalmazódnak meg: az élhető környezet mibenlétének és megvalósíthatóságának problematikája a városi környezetben.

A kötetben megjelenő írások nem csak vonatkoztatási pontjaikat, a kapcsolódó tudományterületeket tekintve alkotnak csoportokat. A válogatás abból a szempontból is „reprezentatív” tekinthető, hogy egyformán tartalmaz szaktudományos alapossággal és igénnyel megírt, egy szakterület nyelvét felhasználó, ugyanakkor irányultságában holisztikus fejtegetést, de analógiákra támaszkodó, képekben, metaforákban gazdag, az értelmetől az érzelmi meggyőzés és áthangolás irányába elmozduló írásokat is. A szerkesztőnek a kötetben tárgyalt alapproblémákat összefoglaló, illetve ezeknek a problémáknak a kontextusát felvázoló, távlatos előszava után olvasható, a fent felsorolt fejezeteket megelőző bevezetése pedig egyenesen „szelíd kiáltvány” (*Graham Innes tanúságtétele*). Ennek a két írásnak a heterogenitása ilyen élesen talán már nem is jelenik meg a kötetben, s ez azt mutatja, hogy a szerkesztő az ökológiai diskurzus bemutatását nem szakította el az ökológiai és környezetvédelmi mozgalmak gyakorlati vi-

lágától: az elméleti okfejtések mellett a cselekvési lehetőség fenntartása, a tenni akarás, a változtatási képesség, a egyéni és közösségi felelősségvállalás szükségessége is megjelenik az írásokban.

Mindez felvet egy érdekes kérdést a humánökológiai, ökoetikai diskurzussal kapcsolatban: az ide tartozó írások egy része „naivnak” tetsző hangot üt meg, ami (gyakran hallgatólagos) kritikusaik szemében mint a realitástól elrugaszkodott, afféle szépelgő álmodozásként teszi félresöpörhetővé őket. Míg a kötet némely – a recenzens szívének egyébként kedves – szövegével szemben ez valóban felvethető, számos olyan írást is találunk, amely nem ennyire védtelen, sőt akár saját pályájukon veri meg az „ökoszeptikusokat”. Ilyen például a Herman Daly – John B. Cobb Jr. szerzőpáros tanulmánya, *A kremaisztikától az oikonomiáig* című írás: a szerzők itt saját szakterületük, a közgazdaságtan nyelvén és logikáján belül mutatnak rá a modern gazdasági elméletek paradoxonaira és anomáliáira, és ami a legfontosabb, a logika és a tudományos szabályok megsértésére. Ily módon a magát messzemenően racionálisnak és a gazdasági összefüggések realitását feltérképezőnek gondoló modern közgazdaságtanról derül ki, hogy bizonyos helyzetekben megbocsáthatatlanul „naiv” módon nem vesz tudomást olyan tényezőkről, amelyeket más vonatkozásokban éppen a legfontosabbnak tart: ilyenek például a növekedési korlátok a gazdaság rendszerének egészét, illetve annak egy alrendszerét tekintve. Ez a tanulmány így éppen azt mutatja meg, hogy nem a holisztikusan, az emberi tevékenység és az ökoszisztéma teljességében (ott, ahol tehát semmi sem számít „externalitásnak”) gondolkodó elméletíró számít naivnak és álmodozónak, hanem a saját kérdéseit szándékosan mindig csak szűkebb keretek közt felvető, az ember számára adott világ végességéből fakadó korlátok gondolatát elhessegető, a végtelen növekedés irányított álmát álmodó közgazdászok. Úgy gondolom, hogy az ehhez hasonló szövegek stratégiai fontosságúak a humánökológiai és ökoetikai diskurzus önvédelme szempontjából, és ezért a kötetben való szerepeltesük is az: megalapozzák és megóvják az ilyen stratégiákat nem használó, de szemléletet-hangoltságot formáló és azon keresztül gyakorlati alkalmazhatóságot kínáló írásokat, mint amilyenek például Helena Norberg-Hodges ezt követő tanulmányai.

A könyv bátran nevezhető hiánypótlónak: a benne megjelent írások néhány kivételtől eltekintve először olvashatók magyar nyelven (a korábban megjelentek jó része pedig nem sokkal a kötet kiadása előtt jelent meg folyóiratokban). A témakör olyan klasszikus írásai váltak elérhetővé magyarul többek között, mint az ökoetikai nézőpont első képviselő-

jének tekintett Aldo Leopold szövege, a *Föld-etika*, Garrett Hardin számtalan ökológiai, közgazdaságtani, politikatudományi és népeség szabályozási tanulmányban hivatkozott írása, *A közlegetők tragédiája*, valamint Lynn White Jr. *Ökológiai válságunk történeti gyökerei*, illetve Hans Jonas *Az emberi cselekvés megváltozott természete* című írása. Az utóbbi két tanulmány helyet kapott a Lányi András és Jávor Benedek által közösen szerkesztett, 2005-ben megjelent *Környezet és etika* című szöveggyűjteményben is. A kötet hazai kontextusáról szólva érdemes még megjegyezni, hogy szellemiségében sok mindenben hasonló, de más elvre épülő válogatás jelent meg 1994-ben Tillmann J. A. szerkesztésében *A későújkor józansága – olvasókönyv a tudományos-technikai világfelszámolás tudatosítása köréből* címmel (a munka második kötete 2004-ben látott napvilágot).

A kötet utószava tömören és kíméletlen világossággal foglalja össze az ökoetikai és ökopolitikai diskurzusból levonható következtetéseket, ami egy még egy rendkívül fontos belátáshoz vezet el a szerkesztőt: a jelenleg fennálló világgazdasági és politikai rend megváltoztatásáért nem pusztán tényeket kell szembeállítani más tényekkel, hanem egy új, és részleteiben (vagy akár fő vonalaiban is) még kidolgozásra váró gondolkodásmódot az uralkodó szemlélettel – s hogy ezek egyaránt diszkurzív természetűek. Ezzel a befejezéssel a kötet egyben meg is nyílik egy hozzá szorosan kapcsolódó, viszont a benne foglaltakat egy másik inerciarendszerben vizsgáló terület, a környezetvédelmi, ökoetikai diskurzusokhoz kapcsolódó kommunikációs tér elemzésének irányába.

(szerk. Lányi András
*ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai
Intézet Humánökológiai szakirány
Osiris Kiadó, Budapest, 2000.
283 oldal, 2680 forint*)

FODOR LÁSZLÓ: KÖRNYEZETVÉDELEM AZ ALKOTMÁNYBAN

E lapok hasábjain már sokszor siránkoztunk azon, hogy milyen kevés, a magyar alkotmányjogi dogmatikát finomítani tudó, érdemi jogtudományi könyv jelenik meg. Fodor Lászlóé a szomszoltásra képes kevesek egyike. *Környezetvédelem az Alkotmányban* című könyvében az Alkotmánybíróság környezetvédelemmel kapcsolatos gyakorlatát teszi aprólékos vizsgálat tárgyává, majd összeveti a magyar gyakorlat számára forrásul is szolgáló német szabályozással

és ítélkezési gyakorlattal, végül az alkotmányos felülvizsgálat lehetséges jövőbeli irányaira is rámutat.

Fodor szerint a magyar alkotmánybírói gyakorlat nagyon jó irányba indult el, felismerte a környezetvédelem fontosságát, és ennek megfelelő védelemben is szeretne volna részesíteni. Azonban ezt a nemes szándékot olyan dogmatikai eszköztárral próbálta megvalósítani, amely ezeknek a céloknak a megvalósítására nem maradéktalanul alkalmas. Hibás az a konstrukció, amely az élethez való jogból vezeti le a környezethez való jogot – véli Fodor. „Az élethez való jog a később elismert környezethez való jognak anyajoga, de nem rejti magában azt teljes egészében. A két jog között jelentős átfedés van, a különbségek a környezetvédelem tekintetében mind a feladatok természetében, mind a jogvédelem szintjében kimutathatóak.” A jog védelmi szintjének objektív minimumát az élethez való jog szavatolása jelentheti, de vajon mennyivel kell ennél többet biztosítani? Azt kimondta a bíróság, hogy az állam nem kötelezhető a maximális környezetvédelemre, s azt is, hogy a minimális szintet biztosítani köteles. De arra nem ad eligazítást, hogy milyen elvek alapján kell a védelmi szintet meghatározni. Egyetlen tartalmi szempontot rögzített a testület: a jogvédelem kötelezettsége a környezetromlás megelőzése. A megelőzés elvének ez a megfogalmazása általában a visszalépés tilalmához kapcsolódott, vagyis tilos a visszalépés, mert az ronthat a környezeti állapotokon. A megelőzés elve tehát nem vált annak mércéjévé, hogy egy norma szigorúsága önmagában véve megfelel-e az alkotmánynak, megfelelő szintű jogvédelmet érvényesít-e (52). Ezt próbálja meg pótolni a „*non derogat principle*”, a védelmi szinttől való visszalépés tilalma, amelynek alapján a környezetvédelem jogszabályokkal már elért szintjét az állam csak a szükségesség és arányosság mérlegelése után, nyomós érvek birtokában csökkentheti. Tehát az államnak kötelezettsége, hogy elkerülje a környezetrombolást. Fodor egyetért ezzel a formális, objektív felfogással, csak hiányolja annak a kimondását, hogy a kívánt védelmi szint magasabb, mint az emberi élet megóvásához szükséges (56).

A másik probléma, hogy a gyakorlatban meglehetősen homályos, hogyan is viszonyul egymáshoz a jog alanyi és intézményi oldala. Az Alkotmánybírók 28/1994. (V. 20.) AB határozatában a kettő viszonyát úgy értékelte, hogy az objektív intézményi oldal a meghatározó. Fodor szerint ez ma már kiigazításra szorul (60). Az intézményvédelmi oldal eszközeit az állam objektív, előre meghatározott szempontok szerint alkalmazza, konkrét jogsérelemről függetlenül, az alanyi oldal eszközeinek működése pedig a konkrét érdekeiket védő állampolgárok el-

határozásán múlik.

A két oldal párhuzamosan is működhet: például környezetvédelmi bírság kiszabása a hatóság révén, kártérítés megfizetése a károsult keresete alapján (60). Az alkotmánybírók elismeri, hogy az államnak a környezet védelméhez alanyi jogokat is kell biztosítania, de azok csak közvetve, más jogokkal együtt vagy valamilyen eljárásban kapcsolódnak a környezetvédelemhez. Ez Fodor szerint azt jelenti, hogy az alanyi jogi pozíciók nem a környezethez való jog részeként, hanem csupán eszközeiként funkcionálnak (például egy üzemi eredetű zajterheléssel szemben az ott élőknek nincs alanyi joguk arra, hogy az önkormányzattól a zaj megszüntetését követeljék, de joguk van ügyfélként részt venni az üzem engedélyezési eljárásában, jogorvoslattal élni, kártérítést követelni).

Az AB tehát elismeri alapjogként a környezethez való jogot, de el akarja kerülni, hogy a környezetvédelmi érdekek partikuláris egyéni érdekeknek rendelődjenek alá. Hiába nevezi jognak, itt lényegében egy államcél fogalmazott meg az alkotmányozó.

Az intézményi és alanyi oldal összekapcsolásának másik alapja az, hogy a környezetvédelmi szabályozás egyre nagyobb mértékben él eljárási-intézményi garanciákkal. Fodor szerint „a környezetvédelem a demokrácia gyakorlásának kulcsterülete”, nemhiába ezen a területen a legkidolgozottabbak a demokratikus játékszabályok (például közmeghallgatás a környezetvédelmi engedélyezés során, társadalmi szervezetek joga közérdekű kereset indítására, aktív és passzív információs jogok a környezeti információkkal kapcsolatban). Ezeknek a normáknak a lényege az érdekeltség elvének az érvényre juttatása, az a felismerés, hogy ha a döntés meghozatalakor minden szempontot figyelembe vesznek, mindenki lehetőséget kap érdekeinek érvényesítésére, a döntés legitimitása növelhető, illetve nem mellékesen ezzel a polgárok számára lehetőséget biztosítanak esetleges kifogásaik érvényesítésére is. Sajnos az AB nem ismerte fel ennek a jelentőségét; gyakorlata ahhoz a kevésbé demokratikus, etatista állásponthoz áll közel, amely szerint a környezet védelme az állam kötelezettsége (66).

A könyv harmadik fejezete a környezetvédelem német gyakorlatát tekinti át, azzal a szándékkal, hogy bizonyítsa: a környezetvédelem területén is a német mintákra épített a bíróság. A kilencvenes évekbeli német dogmatikai viták a környezetvédelem alkotmányos szabályozásáról nagyban meghatározták a magyar gyakorlatot is, s végül egy a német vitákban kisebbségben maradt álláspont lett a magyar alkotmányértelmezés alapja: a környezethez való jognak az élethez való jogból eredeztetése (76).

Végül a könyv egyik különösen értékes fejezetének számít az, amelyik az alkotmányos védelmet le-
rontó szabályozási problémákat veszi sorra: az eljárások gyorsítása, a környezetvédelmi hatóság megkerülése az útépitések engedélyezésénél, a természetvédelmi hatóság önállóságának felszámolása, a regionális hulladéklerakók esetében a védőtávolság csökkentése. Ezek a törvények sértik a visszalépés tilalmát, szembemennek a környezetvédelemnek az Alkotmánybíróság által kialakított elveivel. Fodor szerint Magyarországon ezek a jogvédelemre, részvételre, nyilvánosságra vonatkozó garanciák különösen fontos kompenzációs eszközök, hiszen nálunk még nem alakult ki az a környezeti problémákra érzékeny jogtudat, amely az állami szerepvállalás csökkenése mellett is magas szintű környezetvédelmet biztosíthatna (192). Ezért a gazdaság élénkítését célzó gyorsított engedélyezési eljárások egyben a környezet védelmi szintjének a csökkentését is jelentik, ami viszont alkotmányellenes.

A könyvben gyakran fedezhetjük fel, hogy tartalmas gondolatmenetek ismétlődnek, többször éke-

lődnek közöttük olyan információk, amelyek a kutatás műhelymunkájában fontosak lehetnek, de végül nem tesznek hozzá semmit a gondolatmenethez. Igaz lehet ez a különböző alkotmányhelyeket összehasonlító, nem túl informatív első fejezetre, vagy a gyakorlatot akkurátusan, határozatról határozatra szemügyre vevő negyedik fejezetre, ahol nagyon kevés az olyan érdemi információ, amelyet az előző fejezetekben már ne tudtunk volna meg. Ezek miatt az üresjáratok miatt tűnik a könyv inkább izgalmas kutatási jelentésnek, mint „megírt könyvnek”. Ez viszont inkább a kiadót minősíti, mint a szerzőt. Hiszen a kiadói szerkesztő feladata lenne (a szerzővel együttműködve) könyvvé alakítani az egyébként tartalmas, színvonalas kéziratokat.

Ezek a formai észrevételek azonban nem homályosítják el a könyv nyilvánvaló erőnyeit: lényegre törő, finomra hangolt dogmatikai munka.

*(Gondolat – Debreceni Egyetem,
Állam- és Jogtudományi Kar,
Budapest, 2006.
205 oldal, 1890 forint*

ABSTRACTS

ESSAYS

In her article Amy Sinden makes strong claims about treating climate change as a human rights issue. She argues that just as human rights were the law's response to the most profound moral crises of the twentieth century, they may also form part of an appropriate response to what is likely to be the most profound moral crisis of the twenty-first century: climate change.

Balázs Majtényi's writing, „The Republic of Future Generations and Natural Objects” examines how the rights and duties concerning the protection of environment manifest themselves in international agreements and the Hungarian Constitution. The notions of sustainable development and the right to healthy environment give different duties to the state. The right to healthy environment embedded in the Constitution enriches the essence of enforceable fundamental rights.

INTERVIEW

We asked Edith Brown Weiss, the Professor of Georgetown University Law Centre about her opinion of creating an ombudsman position for future generations, and in what respects the members of future generations need protection. Edith Brown Weiss states the main principles of intergeneration justice between generations in the interview, and defines the rights of future generations. She speaks about justice between the generations having importance not only in terms of traditional environment protection, but also in the sphere of cultural heritage.

Dávid Kiss and Péter Sólyom asked Boldizsár Nagy international lawyer about the representation of the interests of future generations, the politicized nature of environment protection, the support of environment friendly politics, the creation of a new ombudsman position, and the possibility of the effective representation of environmental politics. Boldizsár Nagy speaks about the politics of the European Union relating to climate change and energy politics, and to what extent this determines the legislation concerning environment protection.

FORUM

Here we present three essays. László Fodor writes about the tasks of the new ombudsman of future generations. According to the new legal regulation the ombudsman of future generations „only” helps the manifestation of the right to environment, which is the fundamental right of today's population. The manifestation/ violation of this right, however, obviously affects the preservation of the life conditions of future generations as well. If the protection of environment is effective at present, it promotes the interests of future generations: the right to dispose of the remaining natural resources.

Miklós Zágoni undertakes the presentation of the idea that the reflection on the rights of future generations is not a speculation of legal philosophy for its own sake, but a biophysical necessity that can be confirmed by numbers. In his opinion strong reasoning can support that the situation of pre-

sent and coming generations can differ radically from that of past ones, and then any spontaneous or natural reaction may be too late or inadequate.

Attila Pánovics writes about the principle of sustainable development being present in community legal material, but the effective practical realization that is not formal or slogan-like, is only at an inchoative stage even in the European Union. Pánovics reasons that a possible Hungarian chairmanship of the EU in 2011, dedicated to environment protection and sustainable development, treating the rights of future generations as a priority, could very possibly find a strategic ally in the European Parliament and some of the member states.

DOCUMENTS AND COMMENTARIES

The first Hungarian Justice of the European Court of Human Rights resigned just recently, after sixteen years of arbitration. On this occasion Dániel Straub reviews the judicial activity of András Baka. The aim for this examination is to give a picture of András Baka's philosophy of human rights.

AFTER DECISION

Here we repeatedly present the recent decision of the Hungarian Constitutional Court relating to human rights, and the latest important decisions of the European Court of Human Rights. Besides we present two summaries on two decisions of the German Federal Constitutional Court relating to data protection and the freedom of speech, together with the decisions of Conseil Constitutionnelle on security detainment.

PROTECTORS OF RIGHTS

In this column Sándor Fülöp, lawyer of Environmental Management and Law Association (EMLA) presents the Aarhus Agreement born within the framework of the UN, which regulates the three main pillars of community participation in environment protection, that is getting information, the right to comment and the right to legal remedy, completing them with the state duty of training for participation. We also present the work of EMLA here.

REVIEW

In this column we present the review of Mihály Tóth on Károly Bárd's book: *Human Rights and Criminal Justice in Europe*, and recommend László Fodor's *Constitution and Environment Protection* to the readers.